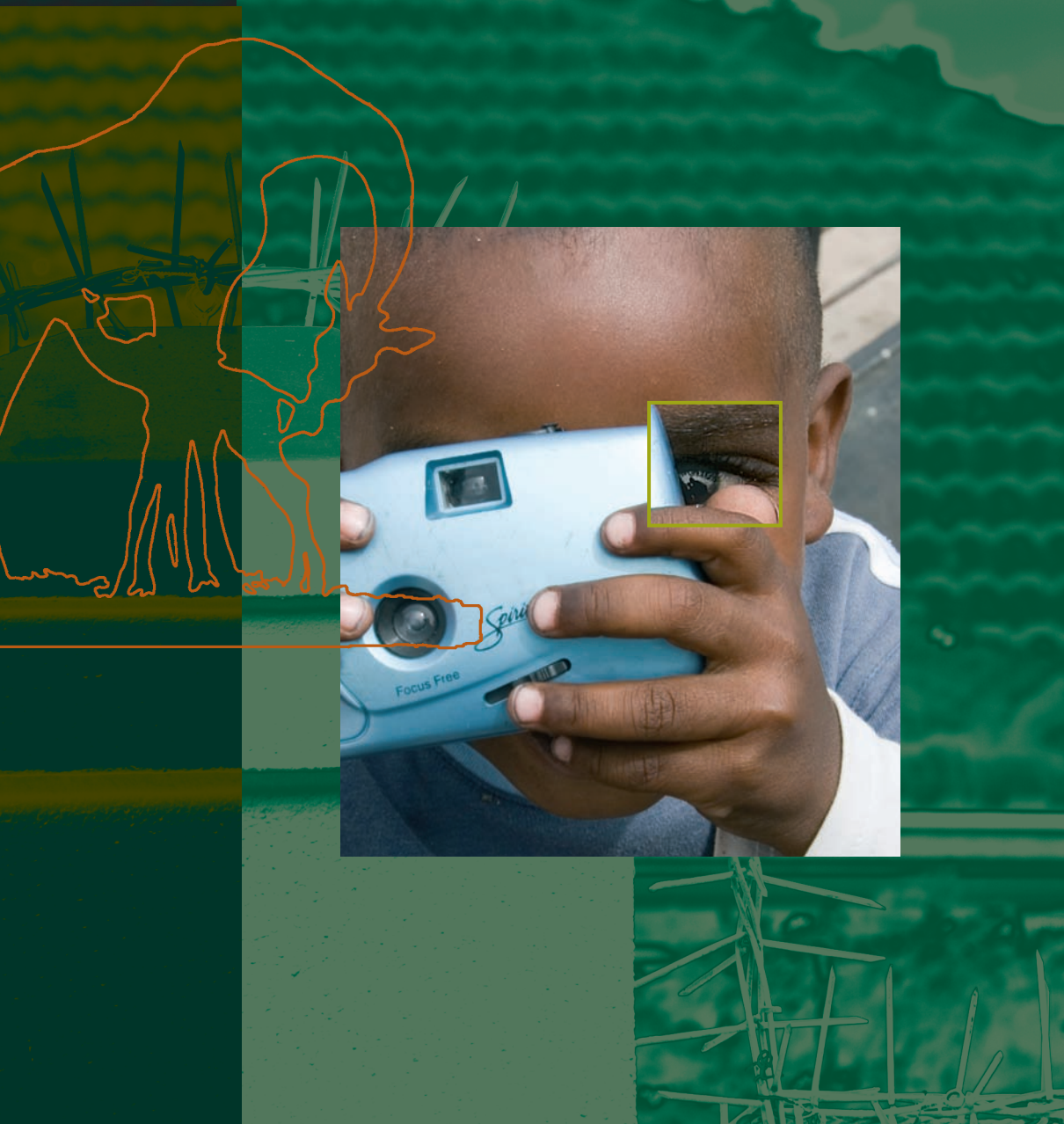

For enden af Regnbuen?

Social identitet og velfærd i det nye Sydafrika

Redigeret af Gorm Gunnarsen, Patrick Mac Manus,
Morten Nielsen, Hans Erik Stolten

For enden af regnbuen?
Social identitet og velfærd i det nye Sydafrika

Redaktion: Gorm Gunnarsen, Patrick Mac Manus,
Morten Nielsen og Hans Erik Stolten

Oversættelse: Lone Dalgaard

Omslag og layout: Marina Winkel

Fotos:

Klaus Holsting: Omslag samt til kapitel 1, 4, 9 og 11.

Morten Nielsen: 2, 6, 8, 10 og 12.

Alle andre fotos: Sydafrika Kontakts foto arkiv.

Tryk: Eks-Skolens Trykkeri

Udgivet i samarbejde med:

Sydafrika Kontakt

Wesselsgade 4, kld

2200 København N

Telefon: 35 35 92 32

E-mail: sak@sydafrika.dk

En stor tak til Torben Estermann og Signe Frederiksen
for hjælp med redigering og korrektur

På Sydafrika Kontakts hjemmeside, www.sydafrika.dk,
kan du finde en engelsk udgave af denne bog. Netud-
gaven indeholder en række kapitler, der ikke var plads
til i den danske udgave, samt de uforkortede engelske
udgaver, med forfatterens noter.

Visse artikler er blevet til i et samarbejde med Human
Sciences Research Council (HSRC), Centre for Civil
Society, University of Kwazulu-Natal og Review of
African Political Economy (ROAPE).

Bogen er støttet af Danidas Oplysningsbevilling.

Copyright © 2007 Forfatterne og Sydafrika Kontakt
ISBN 978-87-991789-0-2

Indhold:

Forord

Sydafrika - et delt land i en delt verden

Af Gorm Gunnarsen, Patrick Mac Manus, Morten Nielsen og Hans Erik Stolten

Retorik og realitet i den sydafrikanske forsoningsproces

Af Fred Hendricks

Makroøkonomisk politik i Sydafrika.

Fra RDP via GEAR til ASGISA

Af Stephen Gelb

Fra apartheid til neoliberalisme.

Hvad skete der med frihedskampens idealer?

Af Patrick Bond

Black Economic Empowerment:

Politisk korrekt kapitalisme eller socialt problem?

Af Neva Seidman Makgetla

ANC i Sydafrikas politiske landskab.

Fra illegal frihedsbevægelse til regeringsparti

Af Pallo Jordan

Græsroddernes genkomst og den nye venstrefløj

- Sydafrikas sociale bevægelser

Af Eddie Cottle

Omfordeling af jord i Sydafrika: gensyn med ejendoms klausulen

Af Lungisile Ntsebeza

Hvad hårdkogte æg fortæller om vort uddannelses-system'

- og andre vignetter om uddannelse i det nye Sydafrika

Af Jonathan Jansen

Gode hensigter – barske realiteter

Sydafrikas nye uddannelsessystem

Af Linda Chisholm

Sprogproblemet.

Striden mellem engelsk og de andre officielle og uofficielle sprog

Af Kwesi Kwaa Prah

AIDS-epidemiens konsekvenser for Sydafrika

Af Hein Marais

Forfatterliste

**LEFT BAYS
RESERVED FOR
MEMBERS AND
THEIR GUESTS**

Sydafrika - et delt land i en delt verden

Af Gorm Gunnarsen, Patrick Mac Manus, Morten Nielsen og Hans Erik Stolten

Sydafrikansk identitet er et historisk paradoks. På den ene side er de identiteter, som Sydafrika rummer, gang på gang blevet omformet. Nybyggere og indfødte er blevet til kristne og hedninge, der igen er blevet til civiliserede og barbarer, der igen er blevet til europæere og bantuer, der igen er blevet til hvide, farvede og sorte, der igen er blevet til Guds regnbuefolk, for blot at nævne nogle enkelte af de identiteter, som sydafrikanerne har pådraget sig.¹ På den anden side har mange i samtiden opfattet disse identiteter som endegyldige. Under apartheid blev den hvide identitet sågar anset for at være båret af den biologiske arv, som lovene beskyttede ved at forbyde sort og hvid at avle børn sammen.²

Regnbuefolket adskiller sig fra de andre bærende identiteter ved at være den første samlende identitet, der rummer alle, som bor i Sydafrika. Det er en skøn identitet, som rummer glæden ved apartheids fald i sig. Vi deler denne glæde over freden og forsoningen efter den forudgående kamp og konflikt. Der er dog skår i glæden, som gør det svært kun at fokusere på den universelle identitet, det forenede regnbuefolk, når vi undersøger det nye Sydafrika. Fattigdommen og den ekstreme sociale ulighed betyder, at det nationale fællesskab ikke i længden kan bære sydafrikanernes identitet. Sydafrikanernes ulige forhold til samfundets ressourcer indrammes ikke længere i samme grad af en etnisk identitet; de økonomiske skel træder i stigende grad frem i en social identitet, der dog fortsat må forholde sig til etniske brudflader.

Med det første demokratiske valg i sin historie i 1994 vendte Sydafrika i en vis forstand tilbage til verden. En verden, der møjsommeligt havde etableret en række universelle normer for det samfundsmæssige liv, og som ikke i længden kunne rumme en stat baseret på racemæssig adskillelse. Og verden fascineres og engageres stadig af Sydafrika. Det nye Sydafrika blev født ud af en kamp for sociale forbedringer og ægte folkeligt demokrati og der er stadig stor interesse for at fastholde den kollektive erindring om disse idealer i den videre udvikling. Vi kan se på strømmen af internationale publikationer, at interessen for at følge med i udviklingen i Sydafrika er usvækket. Over 30.000 danskere besøger landet hvert år.

Om udviklingen har modsvaret det ofte proklamerede mirakel, eller i hvilket omfang den har været fejlbehæftet, er noget, som artiklerne i denne bog skal hjælpe med at afklare via kritiske, dybdeborende og afbalancerede vurderinger af den sydafrikanske regerings politiske og økonomiske valg. Rimeligheden i at se Sydafrika som et forbillede for en fredelig overgang til socialt demokrati er interessant at undersøge. Set fra Norden

---

¹ Gary Baines, "The rainbow nation? Identity and nation-building in post-apartheid South Africa", *Mots Pluriels*, No. 7, 1998, <http://www.arts.uwa.edu.au/MotsPluriels/MP798gb.html>.

² *Immorality Amendment Act 1949; Prohibition of Mixed Marriages Act no. 55 1949.*

er Sydafrika også interessant på grund af dets voksende middelklassemarked for sofistiske produkter, såvel som en både økonomisk og mental indgangsport til resten af Afrika. Sydafrika rummer mange vidende, engagerede mennesker, hvilket indbyder til kvalificerede diskussioner om udviklingsproblemer.

Siden overgangen til flertalsstyre har Sydafrika udviklet ideen om "regnbuenationen" hen mod en mere afrikanistisk vision, som præsident Mbeki har kaldt "afrikansk renæssance".³ Det virker som om, at afrikansk identitet og sydafrikansk nationalfølelse har fået en opblomstring, men man kan ofte få en mistanke om, at en ny etnisk nationalisme fremmes for at dække over manglende resultater på det sociale område. Hvis man studerer nuancerne i regeringsdokumenter i tiden efter 1994, kan man konstatere et gradvist skifte fra at fokusere på strukturel ulighed, set som en følge af et uretfærdigt politisk-økonomisk system, over mod et fokus på fattigdom generelt, set som et uundgåeligt biprodukt af den nødvendige nationaløkonomiske strukturtilpasningspolitik, og senere også mod mere fokus på en eliterolle for afrikanere i erhvervslivet. Samtidig bliver der nu lagt større vægt på afrikansk etnisk bevidsthed end på klassebevidsthed.

Det demokratiske Sydafrikas udfordringer

Den etniske bevidsthed rummer meget få svar på de sociale udfordringer. Det er noget af et kunststykke, hvis hele befolkningen skal forsones sig med fortiden – sådan som det var hensigten med den sandheds- og forsoningskommission, der blev nedsat umiddelbart efter overgangen til demokrati - mens fortidens ulighed og den historiske marginalisering af millioner af landets indbyggere stadig fortsætter og tilmed uddybes yderligere. De sociale spørgsmål er svære at komme uden om: Står de nationale kompromiser, der blev indgået først i 1990'erne for at sikre fred og demokrati, i dag i vejen for en varetagelse af befolkningsflertallets interesser? Er "fastfrysningen" af ejendomsforholdene, og ikke mindst af ejendomsretten til jorden, i længden holdbar? Hvor længe kan den oprindelige ekspropriation af den afrikanske befolkning stå ved magt, når 80 % af jorden fortsat ejes af det mindretal, der måtte afstå den politiske magt?⁴ Kan den del af kompromiset, som dikterede, at det politiske magtskifte ikke måtte røkke ved kapitalismens grundstrukturer, overhovedet opretholdes i det lange løb og for tid og evighed lade den politiske magt tilhøre folkets frihedsbevægelse, mens den økonomiske magt fortsat beror hos koncentrerede kapitalgrupper, hvis aktionærer altovervejende er de samme som før? Hvis det egentlige sociale og politiske indhold i overgangsprocessen er etableringen af en ny sort elite, der smelter sammen med tidligere epokers hvide eliter, hvordan vil de underprivilegeredes sociale interesser da kunne gøre sig gældende fremover?

---

³ Mbeki, Thabo, *Africa Define Yourself*, Cape Town, Tafelberg, 2002.

⁴ Yolandi Groenewald, "South Africa: Land reform at a standstill", *Mail and Guardian*, April 25, 2005.

Det er svært at bedømme om udviklingen er selvvalgt. I hvilken grad er det muligt for ANC-lederne at udvikle politiske og økonomiske alternativer i en relativt set lille national-økonomi uden at miste fodfæste i den globale økonomi, som landet i stigende grad er blevet integreret i? Vil opkomsten af nye sociale bevægelser og et muligt sammenbrud i den hidtidige "historiske alliance" mellem regeringspartiet (ANC), fagbevægelsen (COSATU) og det sydafrikanske kommunistparti (SACP) kunne skabe en ny udviklingsdynamik? I disse år er spændingerne både inden for selve ANC og inden for alliancen blevet skærpet. En mulig udviklingsvej kunne også være, at den massive fattigdom fører til omsiggribende indre sammenbrud, hvor det sociale liv præges af stigende vold, misbrug, håbløshed, politisk apati og almen misere. Noget sådant kunne danne grundlag for destruktiv populisme og fornyet etnisk fjendtlighed. Nogle mener, at dette allerede nu er ved at fortrænge "regnbuenationens" optimistiske symbolik i Sydafrika. Det igangværende opgør om præsidentembedet og kontroverserne omkring ANCs vicepræsident Jacob Zuma har haft et etnisk og populistisk præg, båret af folkelig utilfredshed med et regeringsparti, der er blevet mere og mere bureaukratiseret og utilgængeligt. Det er ikke sandsynligt, at Zuma er svaret på Sydafrikas problemer. Snarere er miseren symbolsk for en stigende fremmedgørelse mellem den nye elite og organisationsfolk, der desperat forsøger at fastholde frihedskampens idealistiske forbilleder.

Det er også et åbent spørgsmål om den øgede opmærksomhed på disse dilemmaer og angsten for social og etnisk konflikt vil medføre politisk fornyelse og vidtrækkende reforminitiativer eller tværtimod betyde stigende repression fra statens side. I september 2006 kunne det sydafrikanske Freedom of Expression Institute faktisk konstatere en forværring af forholdet mellem statslige myndigheder og civilsamfundet, hvis protestaktioner i stigende grad bliver mødt med indskrænkninger i forsamlings- og ytringsfriheden.⁵

Et delt land – Mbekis to nationer

Geografisk og befolkningsmæssigt er Sydafrika et stort land. Det samme gælder ikke for økonomien, når bruttonationalproduktet fordelt på indbyggere anvendes som målestok. BNP (212.8 mia. \$) er en smule mindre end Danmarks (241.4 mia. \$), mens befolkningen er næsten 10 gange så stor. Landet er afhængig af både en konjunkturfølsom råvareeksport og af importerede maskiner og teknologier. I regionen er Sydafrika dog en økonomisk stormagt. Sydafrikas BNP er næsten tre gange så stort som det samlede BNP for de øvrige lande i det sydlige Afrikas samarbejdsorganisation, SADC, hvilket siger noget om kontinentets generelle fattigdomsniveau.⁶

---

⁵ FXI, <http://www.fxio.org.za/>.

⁶ Trade policies and agricultural trade in the SADC region: challenges and implications, Regional Synthesis Report March 2003, SARP, <http://www.sarpn.org.za/documents/d0000393/index.php>.

Hvad der gør Sydafrika specielt, er de sociale skels dybde og karakter. Det er frem for ulighedens racemæssige karakter, som adskiller Sydafrika fra andre lande. Et stort flertal af den sorte landbefolkning har stadig en indkomst, der ligger langt under fattigdomsgrænsen og hvis denne befolkningsgruppes levevilkår blev lagt til grund, ville Sydafrika høre til blandt de fattigste u-lande.⁷

Sydafrika er fortsat et delt land. Ikke blot delt af sin særegne fortid og denne fortids fortsatte indvirkning på nutiden, men også af strukturelle vilkår, der præger en lang række lande i verden. En voksende uformel sektor og millioner af arbejdsløse og underbeskæftigede er blot ét af disse vilkår. Præsident Mbeki har selv talt om Sydafrika som et land bestående af to nationer: En privilegeret hvid og en underprivilegeret sort.⁸ Men lagde hans tale op til at skabe mere retfærdige sociale strukturer – eller tværtimod til at fokusere mere på race end på økonomi? Svaret blæser fortsat i vinden.

Under en global synsvinkel virker det som om, at de hidtidige modeller for "modernisering" af samfundsøkonomier ikke længere slår til. Ikke alene den "socialistiske udviklingsmodel" og såkaldte "ikke-kapitalistiske udviklingsveje", men også varianterne af den traditionelle kapitalisme, er i dyb krise som modeller. Med baggrund i den nuværende globale produktive kapacitet formår den hidtidige industrialiseringsmodel ikke længere at absorbere de utallige marginaliserede. Som skildret af Mike Davis,⁹ er koblingen mellem industrialisering og urbanisering brudt. Sydafrikas endeløse townships og locations, de uformelle bosættelsers vildtvoksende og trøstesløse vækst, er blot et eksempel herpå.

I de senere år er der opstået en omfattende litteratur om "formel" kontra "uformel økonomi", om relationerne mellem en "første" og "anden økonomi".¹⁰ Ofte har der været tale om bestræbelser på at "løfte" den "uformelle" økonomi ind i et mere reguleret økonomisk kredsløb, hvilket som regel blot har resulteret i en underminering af fleksibiliteten i den "uformelle" overlevelsesekonomi. Der er dog også synspunkter, der i den "uformelle" økonomi ser muligheder for at videreudvikle et brugsværdiorienteret kredsløb af produktion og tjenesteydelser, der kan tjene de marginaliseredes interesser. Dette synspunkt findes bl.a. i en række debatoplæg fra det sydafrikanske kommunistparti, som i stigende grad søger at forholde sig til den omfattende marginalisering i det sydafrikanske samfund og til de krav og behov, der her vokser frem.¹¹

---

⁷ ODI Briefing on Inequality in Middle Income Countries, 2004, http://www.odi.org.uk/publications/briefing/bp_dec04_inequality.pdf.

⁸ Mbeki, Thabo, *Africa. The Time has Come. Selected Speeches*, Johannesburg, Tafelberg, 1998.

⁹ Mike Davis, *Planet of slums*, Verso, 2006.

¹⁰ For eksempel Karen Tranberg Hansen and Mariken Vaa (Eds.), *Reconsidering informality: perspectives from urban Africa*, Uppsala, Nordiska Afrikainstitutet, 2004.

¹¹ "Bua Komanisi!", 5/1, maj 2006, <http://www.sacp.org.za/main.php?include=pubs/buakomanis/2006/vol5.html>.

Indtil nu har der faktisk kun været få tegn på, at den økonomiske fornyelse kunne lykkes. Sydafrikas post-apartheid økonomi har været præget af en relativ lav vækst og et beskedent investeringsniveau kombineret med stigende arbejdsløshed. Regeringen har forsøgt at fremme investeringslysten gennem neoliberale tiltag som deregulering, privatisering og statslig tilbageholdenhed, men for en stor del af befolkningen har det sydafrikanske mirakel udviklet sig til noget af en skuffelse. Siden 1994 er økonomien kun vokset en ubetydelighed hurtigere end befolkningstilvæksten og BNP pr. capita er næsten uændret. Der findes endda kilder, der viser, at det reelle gennemsnitlige indkomstniveau er faldet, samtidig med at forskellene mellem sorte og hvide er vokset.¹²

Den udviklingsøkonomiske debat i landet har i høj grad handlet om klassiske problemer, såsom strukturelle faktorerens betydning for udvikling og underudvikling, forholdet mellem vækst og omfordeling, samt relationen mellem stat og marked. Indtil begyndelsen af 1990'erne var debatten fokuseret på fordele og ulemper ved henholdsvis privatisering og nationalisering. ANC har aldrig været en erklæret socialistisk organisation og på trods af de revolutionære former, som den væbnede modstandskamp antog, har selv alliancepartnere i fagbevægelsen og kommunistpartiet hele tiden været bevidste om, at den nuværende fase højst var en såkaldt nationaldemokratisk revolution – ikke en socialistisk. Under forhandlingerne med apartheidstyret om en relativt fredelig magtoverdragelse blev det helt klart, at et nationalt kompromis ikke kunne bryde med kapitalismen som sådan. Alligevel er rammerne for forandring hele tiden blevet diskuteret og ANCs signaler har været modstridende. I 1994 gik man til valg på et meget vidtgående socialt program, selv om man allerede da havde bestemt sig for en mere liberalistisk kurs.¹³

Vanskelighederne med manglende jobskabelse og lav vækst har fremprovokeret to væsensforskellige hovedsynspunkter på valget af udviklingsmodel. I erhvervsvenlige kredse ses de sociale problemer som naturlige omkostninger ved liberaliseringspolitikken, eftersom mindre produktive og konkurrenceudytige virksomheder og institutioner nødvendigvis må bukke under for markedseffektiviseringen. Gennem denne udrensning af forældede strukturer har Sydafrika angiveligt lagt grundlaget for en fremtidig vækst, der nu ligger lige om hjørnet. Tilhængerne af den liberale GEAR-model forventer, at opsvinget vil slå igennem for alvor, når økonomien er blevet rensset for de faktorer, som forstyrrer markedet, derunder et ufleksibelt arbejdsmarked, hvor fagforeningerne angiveligt har for stor indflydelse, hvilket har ført til medarbejderrettigheder, der bebyrder virksomhederne og for høje lønninger, der besværliggør konkurrence med asiatiske producenter.

---

¹² M. Leibbrandt, J. Levinsohn, and J. McCrary, "Incomes in South Africa since the fall of apartheid", NBER report, National Bureau of Economic Research, 2006.

¹³ Bond, Patrick, *Elite Transformation: From Apartheid to Neoliberalism in South Africa*, University of Natal Press, 2000.

Græsrodsbevægelserne og fagbevægelsen, Cosatu, mener tværtimod, at de mangelfulde økonomiske resultater nødvendiggør en mere interventionistisk politik, hvor regeringen tager aktivitetsskabende initiativer, der gennem offentligt lederskab sikrer en bredere og mere retfærdigt fordelt vækst. Fagbevægelsens økonomer kritiserer den liberale model for ikke at tage udgangspunkt i Sydafrikas socialøkonomiske virkelighed, men i urealistisk teori, ifølge hvilken investeringer og handel automatisk vil udfolde sig, så snart liberaliseringsprocessen har presset strukturforandringer og udrensninger igennem og derved har reduceret produktionsomkostningerne, og hvor kapitalen altid vil udnytte alle muligheder i et fuldt gennemsigtigt marked. Venstrefløjens kritikere siger, at man ikke kan stole på denne automatik. Under en igangværende markedsrekonstruktion, som i Sydafrika, vil investorerne i et vist omfang holde sig tilbage og have svært ved at få øje på de nye sektorer og kunde grupper, som processen har åbnet.

I Sydafrika resulterede liberaliseringen i første omgang i en vis kapitalflugt, hvor mange af de førende firmaer placerede hovedparten af deres investeringer i udlandet eller endda flyttede deres hovedsæder til Europa. Åbningen medførte ganske vist også sparsomme nyinvesteringer fra udenlandske firmaer, samt en øget produktion af visse eksportvarer, men den begrænsede vækst, som mest stammede fra produktivitetstilvækst indenfor de globaliserede elitesektorer, var nærmest jobløs og understregede dobbeltheden og uligheden i en økonomisk struktur, der har efterladt halvdelen af befolkningen på reservebænken.¹⁴ Man kan selvfølgelig spørge, hvad en tilstræbt arbejdskraftintensiv produktion ville indebære udover beskyttelse af ineffektivitet, men man må så også gøre sig klart, at langt de fleste mennesker her i verden ikke har nogen mulighed for at indgå i en kapitalintensiv produktion, hvad enten de måtte ønske det eller ej. Ikke desto mindre har de vel krav på at kunne skabe sig et dagligt udkomme.

Ifølge World Development Indicators faldt de direkte udenlandske investeringer i Sydafrika fra 969 mio.\$ i år 2000 til 585 mio.\$ i 2004. Samtidig steg den officielle udenlandske bistand til landet til 617 mio.\$. Det kunne tyde på, at omverdenen mere betragter Sydafrika som et u-land end som en reel partner.¹⁵ For at kompensere for den begrænsede indtjening på hjemmefronten er sydafrikanske firmaer i stedet ekspanderet på andre afrikanske markeder og har udkonkurreret industrier i fattigere udviklingslande. På områder

---

¹⁴ Haroon Bhorat, Laura Poswell, Pranushka Naidoo, *Dimensions of Poverty: Post-Apartheid South Africa in 1996-2001*, Development Policy Research Unit, University of Cape Town, 2004, http://www.commerce.uct.ac.za/Research_Units/DPRU/OtherPDFs/Poverty_Status_Report.pdf.

¹⁵ World Development Indicators database, April 2006; Stephen Gelb and Anthony Black, "Chapter 7", *Foreign Direct Investment in South Africa*, London Business School Working Papers, http://www.london.edu/cnem/Current_Research/Development_Centre/DRC_Working_Papers/Chapter_7_.pdf.

som energiforsyning, minedrift, og transport, men også i stigende grad i detailhandlen, er sydafrikanske selskaber nu dominerende i andre dele af Afrika. Effekten i form af nyinvesteringer og regulære arbejdspladser for ufaglærte i disse lande har været begrænset.

Sydafrikas nye sorte elite

Forskellige former for positiv særbehandling, herunder "affirmative action" og "black economic empowerment" (BEE), er centralt for flere af bogens analyser. Gennem positiv særbehandling skal afrikanske interesser bevidst fremmes for at bryde apartheids sociale og økonomiske arv. ANC-regeringen har i begrænset omfang anvendt både politisk pres og statens finanser til at skabe en sort storkapital. Det er f.eks. sket ved at mindre grene af de store konglomerater indenfor minedrift, forsikring og finansiering er blevet udsplittet som sortejede aktieselskaber. Den sorte overklasse er derfor vokset og måske er over 25% af de velhavende i Sydafrika i dag afrikanere (der udgør 80% af befolkningen som helhed).¹⁶ Selvom denne udvikling har gjort forretningsverdenen en smule mere repræsentativ, så er det stort set sket indenfor den eksisterende, koncentrerede kapitalstruktur – ikke ved alvor at udvide ejerskabet i bredden eller ved at understøtte alternative ejendomsformer. Og selv om uligheden indenfor den sorte befolkningsgruppe har været stigende, så hænger velfærd og race stadig tæt sammen. Der er dog efterhånden mange nyrige afrikanere. De udgøres bl.a. af ledere i den offentlige sektor, samt i store halvstatslige virksomheder. Uafhængige sorte entreprenører, der bl.a. har taget afsæt i fagforeningernes investeringsselskaber og pensionskasser er kommet til. Regeringen har også solgt offentlige virksomheder til favorable priser, udliciteret serviceydelse, og efterspurgt leverancer på en måde, der har fremmet sorte kapitalinteresser. Sorte chefer i de dominerende hvidtejede selskaber har været en voksende gruppe, der i starten mest blev ansat for at skaffe firmaerne nogle sorte frontfigurer. De arbejder stadig hovedsagelig inden for information og personale.

Muligheder for en social udviklingsstrategi

Når vækst bliver defineret snævert som målelige kapacitetsstigninger i nationaløkonomien, bliver social udvikling meget nemt reduceret til en humanitær foranstaltning, der skal afhjælpe den værste lidelse. I modsætning til denne opfattelse så ANC-alliancens oprindelige genopbygningsprospekt, RDP, udvikling og omfordeling som en samlet og integreret proces og som et kollektivt samfundsansvar.¹⁷ En kombination af faktorer peger mod, at de sociale visioner fra RDP igen kan komme til at spille en lidt større rolle.

---

¹⁶ Neva Seidman Makgetla, "Post-apartheid Economy", *Review of African Political Economy*, Vol. 31, No. 100, pp 263-281, 2004, <http://journalsonline.tandf.co.uk/media/088nuxvxywg3hd6l7tpq0/contributions/m/3/h/v/m3hv3abqv8hmm7n8.pdf>

¹⁷ Adelzadeh, A. and V. Padayachee, "The RDP White Paper: reconstruction of a development vision?", *Transformation*, No. 25, pp. 1-17, 1994.

Ifølge finansminister Trevor Manuels seneste finanslovstale har regeringens "ansvarlige" økonomiske politik omsider, sammen med bedre internationale konjunkturer, skabt luft i statsbudgettet. Efter 2002 har vækstrater og investeringer været voksende. Statens indtægter er steget, samtidig med at der internationalt har været stigende fokus på strukturtilpasningsprogrammernes skadelige indvirkning på den offentlige sektor. Og efter flere trepartskonferencer med fokus på fattigdomsproblemerne, accepterede regeringen før lokalvalgene i 2006, at det var nødvendigt med både større sociale udgifter og en mere aktiv stat. Denne erkendelse afspejler sig i nationalbudgettet for 2006, der er noget mere generøst end tidligere budgetter og viser stigende offentlige udgifter til basale tjenesteydelser, uddannelse og infrastruktur.¹⁸

Fokus vil fortsat være på traditionel vækst, men med noget større vægt på social og racemæssig lighed. Det har endda været diskuteret, om der kunne blive råd til en generel velfærdsydelse i form af en meget lav statslig bistandshjælp til familier, der savner et indkomstgrundlag. Det ville være noget ganske usædvanligt i Afrika. Ud over samfundsmæssig stabilitet og overskud til politisk deltagelse (ved de sidste lokalvalg deltog kun 46 % af vælgerne) kunne en sådan overførselsindkomst stimulere købekraften og nedbringe kriminaliteten.

Aktuelle globale tendenser

Den nytænkning, som Sydafrika i fremover vil blive påtvunget, vil også blive nødvendig for alle andre, der ønsker at kunne håndtere og forstå den tiltagende marginalisering af store befolkningsgrupper. Dette gælder både i mere velstående og i mindre udviklede økonomier. Også i Danmark kan en ret stor del af befolkningen betragtes som udstødt fra den succesøkonomiske fremgang, de dominerende medier skildrer, selvom diverse klientgørende "velfærdsprogrammer" i nogen grad har formået at skjule dette relative fattigdomsproblem.

Både i sit forhold til regionen og i sin egen indre udviklingsproces illustrerer det sydafrikanske samfund en række globale tendenser. Som det økonomiske centrum med omfattende investeringer i regionen er Sydafrika også målet for en betydelig bevægelse af migranter og flygtninge, ikke mindst fra Zimbabwe. Sydafrika præges i disse år af en forstærket tendens til at ville befæste sig. Både de ydre og indre grænser mellem de sociale klasser bliver mere og mere markante, kontrollerede og bevogtede. På denne måde kan et land, hvis opgør med apartheids adskillelsespolitik endnu er i frisk erindring, antage træk, der i international sammenhæng betegnes som "global apartheid". I skabelsen af en

---

¹⁸ *National Treasury, Budget 2006, Medium Term Budget Policy Statement and Adjusted Estimates of National Expenditure, 2005*, <http://www.finance.gov.za/default.htm>.

dobbelt belejringstilstand vendt mod en fattig omverden og mod egne underprivilegerede realiseres hermed en virkelighed, som kan genkendes fra talrige internationale forskningsrapporter.¹⁹ På denne måde vender Sydafrika også tilbage til verden. En verden af beskyttede enklaver, hvor kløften mellem rig og fattig er i global vækst.

Fra en anden synsvinkel kan udviklingen i den globale økonomi åbne for nye muligheder. I takt med svækkelsen af USAs hidtidige økonomiske dominans og af en række globale institutioner som Den Internationale Valutafond (IMF), Verdensbanken og WTO, der har afspejlet denne økonomiske dominans, er vi vidne til en omorganisering af den globale økonomi. Nye "opadstigende" økonomiske magter og dannelsen og intensiveringen af nye samarbejdsrelationer aftegner sig allerede. Udviklingen i samarbejdet mellem Sydafrika, Brasilien og Indien, som blev formaliseret i 2003, hører til dette nye mønster.²⁰ Heri ligger der udviklingsmuligheder, der kan være mere lydhøre over for lokale og regionale behov end den hidtidige såkaldte "Washington Consensus", som især har betydet en svækkelse af de enkelte landes statslige interventionsmuligheder, en omfattende privatisering af samfundsøkonomiske nøglesektorer og voksende global markedsliberalisering.²¹

I stigende grad bliver det tydeligt, at denne ensartede neoliberale model ikke kan indfri de enkelte samfunds uensartede udviklingsbehov. En sådan erkendelse har også banet sig vej i Sydafrika, og de nye regionale og globale samarbejdsformer kan bidrage til udviklingen af nødvendige alternativer. En forudsætning for at udviklingen kan tage en ny drejning, er dog ikke mindst skabelsen af stærke demokratiske bevægelser. Dette er også et underliggende tema i de fleste bidrag til denne bog, og dette tema vil fortjene øget opmærksomhed i fremtiden.

Om bogens indhold

Vi har været fire redaktører på denne bog. To af os er historieforskere med speciale i Sydafrikas historie og tre af os har tidligere virket som formænd for SAK. Gennem vores netværk er det lykkedes at få en række af Sydafrikas mest fremtrædende samfundsforskere, akademiske debattører, og fagforenings- og græsrodsaktivister til at skrive bidrag til bogen.

Nogle af bogens kapitler er skrevet af universitetsfolk og fremstår nok mere akademisk-

---

¹⁹ "Great Transition: The promise and lure of the times ahead", *Global Scenario Group, Stockholm 2002*. Se også Martin Murray, "Building the 'New South Africa': Urban Space, Architectural Design, and the Disruption of Historical Memory", i Hans Erik Stolten, (ed.), *History Making and Present Day Politics: The Meaning of Collective Memory in South Africa*, Nordiska Afrikainstitutet, 2007, pp. 217-227.

²⁰ Udenrigsministrene fra de tre lande Nkosazana Dlamini-Zuma, Celso Amorim og Yashwant Sinha mødtes i Brasilien og underskrev the Brasília Declaration.

²¹ *Global Trade Negotiations Homepage, Center for International Development at Harvard University, <http://www.cid.harvard.edu/cidtrade/issues/washington.html>*

analytiske end de bøger og oplysningsmaterialer, som SAK plejer at udgive. Sydafrikas aktuelle virkelighed er kompleks og kalder på en dybere forståelse som grundlag for solidarisk bistand og kampagner for socialt forsvar og forbedringer.

Vi har forsøgt at tilvejebringe et bredt billede af Sydafrikas øjeblikkelige situation ved at lade forskellige kvalificerede opfattelser komme til orde. Forfatternes undersøgelsesmetoder, holdninger og handlingsanvisninger afviger en del fra hinanden f.eks. i bedømmelsen af fattigdomsproblemet. Alt efter om det er universitetsfolk, uafhængige tænketankseksperter, frihedskampens veteraner eller repræsentanter for det nye "ultra-venstre", der har skrevet kapitlet.

Det største problem ved det dramatiske brud med fortiden er måske den glemsel, der har sænket sig over den fortid, hvor landets uretfærdige fordeling af ressourcerne blev grundlagt.²² Som Fred Hendricks viser i denne bogs første artikel, tilsidesatte den nye stats forsøg på et opgør med fortiden udtalte folkelige forhåbninger om, at apartheids ofre ville opnå genoprejsning, ved at apartheids gerningsmænd måtte afgive en del af den rigdom, som de erhvervede gennem apartheids systematiske tyveri af ressourcer og overudbytning af den sorte arbejdsstyrke. Hendricks peger i særlig grad på den fjernelse af muligheden for civile søgsmål, som var en konsekvens af Sandheds- og Forsoningskommissionens amnestier til gerningsmænd.

I de efterfølgende tre artikler behandles den økonomiske politik efter apartheids fald på tre forskellige niveauer. Stephen Gelb gennemgår de forsøg på en overordnet rammeplan for den makro-økonomiske politik, som ANC har lanceret i partiets tre første regeringsperioder, og fokuserer særligt på regeringens finanspolitik, dens mål for valuta, inflation, vækst og stabiliseringen af forholdet mellem den sydafrikanske økonomi og de internationale finansmarkeder. Det fremgår klart at stabiliseringen af dette forhold har været politisk problemfyldt og det især i de første år, hvor finansmarkederne mistænkte ANC for at ville ændre på landets grundlæggende ejendomsforhold. Gelb udtrykker afslutningsvist en betinget optimisme, der kan tolkes som et øget råderum for en egentlig velfærdsorienteret politik i starten af det sydafrikanske demokratis andet årti.

Patrick Bond forsøger i sin artikel at afdække, hvordan ANC-regeringen så brat kunne gå fra en fordelingsorienteret politik, der satte nationalisering af jord, undergrund og finanskapital på dagsordenen, til en berigelsesorienteret politik, der har forstærket den sociale ulighed gennem de sidste ti år. I Sydafrikas offentlige debat modtager Bond mange stærkt personlige angreb fra medlemmer af regeringen. Artiklen viser, hvorfor Bonds kritik er svær at ignorere.

²² Gorm Gunnarsen, *Sydafrikas historie, Gyldendal, 1996/2004.*

Neva Seidman Makgetla, der arbejder som økonom for fagbevægelsen COSATU, tager fat på ANC-regeringens såkaldte BEE-program, der stiler mod positiv særbehandling af sorte inden for erhvervslivet. Hun viser, at programmet i praksis har brugt sine ressourcer på at styrke en snæver elite af sorte forretningsfolk, mens programmets erklærede mål om også at støtte iværksættere, små virksomheder og efteruddannelsesprogrammer ikke er blevet ført ud i livet.

Bogens femte artikel behandler ANC som politisk bevægelse. Pallo Jordan viser, hvorledes ANC efter det demokratiske valg ikke umiddelbart kunne omstille samfundet, men alligevel gradvist har formået at sikre den brede befolkning bedre levevilkår på en række områder. Jordan, der skriver indefra, giver en række historiske og aktuelle eksempler på, hvorledes ANC selv under voldsomt pres har formået at fastholde en fri og demokratisk debatkultur, men forholder sig også kritisk til den indvirkning, som regeringsmagten har på denne kultur.

Med Eddie Cottles artikel springer bogen over i et græsrodsperspektiv. Cottle giver en oversigt over de nye sociale bevægelser, som ikke har ladet sig binde af loyalitetsbånd til regeringspartiet ANC, men har optrådt som selvstændige aktører i kampen mod fattigdom og for større social lighed. Han påpeger, at den undertrykkelse, som de nye bevægelser har oplevet, rummer lighedstræk, der vækker minder om tiden før 1994.

Lungisile Ntsebezas artikel diskuterer i hvilket omfang den sydafrikanske forfatnings § 25 forhindrer, at den bydende nødvendige omfordeling af jorden kan sættes i værk. Hans primære bekymring er, at statens udgifter i forbindelse med storstilede ekspropriationer på grundlag af domstolenes nugældende tolkning af § 25 vil umuliggøre reformen, men han ser også en mulighed for en tolkning, der vil bane vej for, at måden hvorpå jorden oprindeligt blev erhvervet, og udbytningsgraden af den arbejdskraft, som gennem tiden er benyttet på jorden, kan indgå ved domstolenes fastsættelse af købsprisen. Bogen foretager tilsyneladende et genre-hop med Jonathan Jansens vignetter om det sydafrikanske uddannelsesniveau, men det er også kun tilsyneladende, for Jansens fortællinger om problemerne med at få folk til at finde løsninger uden for det skemalagte analyserer og vurderer uddannelsessystemet med inddragelse af klare og virkelighedsnære argumenter, herunder hårdkogte æg.

Linda Chisholms artikel behandler også uddannelsessystemet, og i modsætning til Jansen gør hun det systematisk. Med afsæt i en skildring af den meget krævende integration af 13 forskellige og meget forskelligt finansierede skolesystemer, opridser hun den række af strukturproblemer, der er opstået efter afskaffelsen af den formelle apartheid, f. eks.

at den omfattende brugerbetaling til gode skoler fortsat hindrer, at fattige sorte kan få en reelt kvalificerende uddannelse.

Kwesi Kwaa Prah's artikel om sprog tager fat i regeringens mangel på en sprogpolitik, der aktivt forfølger det afrikanske flertals forfatningssikrede ret til at anvende et afrikansk sprog i skolen og i den offentlige debat. Der er ikke blevet gjort op med apartheidtidens urimeligt skarpe skel mellem sprog, der faktisk er indbyrdes forståelige, og regeringen gør intet for at fremme et offentligt liv på disse sprog. Prah ser muligheder i en fælles indsats på tværs af det sydlige Afrikas landegrænser for at skabe rammerne om to af regionens helt store naturlige fællessprog (nguni og sotho), der så også vil være modersmål for det altovervejende flertal af sydafrikanere.

Bogens sidste artikel er også den længste og måske den vigtigste, for ingen meningsfuld samtale om Sydafrikas fremtid kan ignorere hiv og aids. Hein Marais formår at skildre både aids-epidemiens og den sydafrikanske aids-debats udvikling siden 1990, samtidig med at han solidt argumenterende holder fast i sit hovedsynspunkt om, at den overbebyrdede, skjulte, ulønnede, ikke-ankendte og overvejende kvindelige millionhær af omsorgsarbejdere skal frem i lyset, aflastes og integreres i en national indsats. Sydafrikas fattige aids-syge har i deres nuværende dagligdag ikke adgang til smertestillende medicin, men fra 2003 har målet været, at de skal have adgang til den krævende behandling med den livsforlængende antiretrovirale medicin.

Der er ikke blevet plads i bogen til alle de gode artikler vi fik ind. En engelsksproget udgave med alle de originale artikler er derfor blevet publiceret som en elektronisk bog i fuldtekst på Sydafrika Kontakts hjemmeside. Her kan artiklerne læses ubeskåret på originalsproget med fulde referencer og litteraturlister. Denne web-udgave indeholder også kapitler med statistiske analyser af fattigdommens geografiske fordeling i by og på land, samt en kortlægning af den offentlige services problemer med at levere vand, el, boliger og sundhedsydelse. Pressefrihedens vilkår og racismens beståen i Sydafrikas liberaliserede medielandskab undersøges også her. Fagforeningernes udvikling fra massemobiliseringen mod apartheid til medspiller i politikformuleringen forklares i en artikel. Også de store sydafrikanske konglomeraters ekspansive investeringspolitik overfor resten af Afrika behandles i den webbaserede udgave af bogen.

Bogens artikler viser med stor tydelighed, og forfatterne gør også selv opmærksom på dette forhold, at Sydafrikas problemer ikke er isolerede fra resten af Afrikas problemer. I en vis forstand vendte Sydafrika tilbage til Afrika, da apartheid faldt. I årtier havde Afrika været fortrængt, undertrykt, forvist og eksproprieret. I årtier havde Afrika været den truende skygge over et samfund, der gjorde alt for at inddæmme og bortmane det. I dag

er Sydafrika en del af verden og Afrika på en helt anden måde end tidligere. Og landet kæmper med de udfordringer, som disse tilhørsforhold indebærer.

Denne bog har udviklet sig i den kollektive ånd, der kendetegnede anti-apartheidbevægelsens internationale solidaritet.²³ Der skal lyde en stor tak til alle, som har medvirket.

---

²³ For den danske AAMs vedkommende, se Kathrine Toftkær Larney, Patrick Mac Manus, Gorm Gunnarsen og Morten Nielsen (red.), *Aktivister mod Apartheid - Dansk Solidaritet med Sydafrika*, København: Sydafrika Kontakt, 2004, <http://www.sydafrika.dk/>.

Retorik og realitet i den sydafrikanske forsoningsproces
af Fred Hendricks

Indledning

Overgangen fra apartheid til demokrati i Sydafrika er blevet fejret internationalt som en forsoningsmodel inspireret af den karismatiske Nelson Mandelas magiske evner og af realismen hos den udadvendte præsident for den sidste apartheidregering, F.W. de Klerk. Dette kapitel er en kritisk granskning af denne udlægning af Sydafrikas demokratiske proces med fokus på retfærdighedens vilkår under det politiske kompromis overgangsprocessen har været. Kapitlet beskæftiger sig især med den måde, hvorpå politiske aftaler påvirker retsplejen, og hvordan de kolliderer med demokratiets væsen i den postautoritære fase. Ud over den frastødende kendsgerning, at mange tidligere apartheid-mordere, kriminelle og udøvere af grove overgreb mod menneskerettighederne er gået fri, må der fokuseres på de bredere behov for at skabe basis for en legitim statsorden, som respekterer loven. I tilgift findes der også fortsat et sammenfald mellem den ekstreme ulighed, som er vævet ind i selve det sydafrikanske samfunds struktur, og de racistiske skel, der stadig eksisterer i kølvandet på apartheid.

Den kendsgerning, at så mange forbrydere ikke er blevet retsforfulgt, skaber, på trods af at demokratiets formelle rekvisitter er på plads, et indtryk af, at forbrydelser ikke straffes. I denne sammenhæng hjælper det ikke at hævde, at skabelsen af bred social retfærdighed kan erstatte det individuelle ansvar for forbrydelser. Disse to ting er tværtimod tæt forbundne. Når det politiske kompromis medfører amnesti for forbrydere; når det på den ene side begrænser mulighederne for retsforfølgelse og på den anden undlader at skabe betingelser for materiel velstand for det store flertal af de tidligere underprivilegerede, så indbygges der en manglende bæredygtighed i de nye rammer. Dette kapitel prøver at sætte nogle af disse modsigelser i relief ved at fokusere på de vanskeligheder, der er forbundet med at sikre demokrati i Sydafrika. Det behandler forskellige brudlinjer, som tilsammen udgør en udfordring for den demokratiske orden i det håb, at en hasteindsats kan løse den truende krise. I kapitlet afdækkes nogle sammenhænge mellem amnestiprocessen inden for rammerne af The Truth and Reconciliation Commission (TRC) og så de generelle problemer med at skabe velstand for flertallet af tidligere underprivilegerede. Hovedkonklusionen i kapitlet er, at det sydafrikanske demokratis langsigtede legitimitet, og dermed dets bæredygtighed, afhænger af en løsning på de sortes fattigdomsproblemer.

Apartheids overlevelse

Som formelt system er apartheid afgået ved døden. Det blev begravet i 1994 ved de første demokratiske valg, der var baseret på almindelig stemmeret. På det juridiske plan fejede det århundreders politisk udelukkelse og undertrykkelse af sorte væk. Valget var en vigtig milepæl i kampen for borgerrettigheder i Sydafrika, og ANC, den dominerende frihedsbevægelse, vandt med et overvældende flertal. Efterfølgende valg, der blev holdt i 1999 og i 2004, bekræftede det med en stigende majoritet, så ANC er det herskende parti.

Politisk er Sydafrika et meget anderledes sted i dag, end det var før 1994. Hvor meget det end har ændret sig i visse henseender, er det dog forblevet næsten uforandret i andre. Arven fra apartheid lever videre i strukturelle uligheder, diskrimination og åbenlys uretfærdighed. Apartheid har kastet en lang skygge over det nye demokratiske samfund. Dets kløfter forsvandt ikke mirakuløst med demokratiets komme, og forsoningsretorikken var et spagfærdigt forsøg på at dække over de dybe uoverensstemmelser. Skævhederne er skræmmende, og de bliver ved med at dele nationen op i separate lejre med racebestemte identiteter bestemt af hvid velstand og ejerskab og af sort fattigdom og ejendoms- og mulighedsberøvelse. Den begrænsede adgang til jord blandt sorte er en oplagt indikator for den ujævne fordeling af goderne i Sydafrika. Hvide ejer hovedparten af landet, og ikke overraskende er meget få af dem fattige. Men jord er blot én indikator blandt de kløfter, der reelt præger alle aspekter af det demokratiske Sydafrika. Apartheid lever lykkeligt videre i det uændrede kriminalretssystem, som bl.a. arbejder for at sikre domfældelser i sager om forbrydelser mod menneskerettighederne under apartheid. Apartheid overlever også i slummen i byerne og i landområdernes elendighed, på arbejdsmarkedet, i skoler og universiteter og på hospitaler. Der er en direkte sammenhæng mellem apartheids overlevelse, TRCs amnestiproces og den tilsyneladende manglende evne hos den ny demokratiske regering til at gennemføre slagkraftige modtræk mod den udbredte sorte fattigdom.

Problemerne i forbindelse med den ulige fordeling af ressourcer mellem sorte og hvide i dag udgør den mest truende udfordring for demokratiets bæredygtighed på langt sigt. Erkendelse af flertallets sociale og økonomiske rettigheder er centralt i denne diskussion. I dette kapitel vil jeg hævde, at strukturel racisme ligger så dybt i det sydafrikanske samfund, at det kræver altomfattende, statsstyrede modforanstaltninger at afskaffe den. Jeg analyserer også forsøget på at omstrukturere et opsplittet samfund ved hjælp af en mekanisme som TRC og det nationale kompromis, som efterlod ofrene for apartheids groveste overgreb uden forfatningsmæssig ret til at kræve erstatning fra staten eller fra gerningsmændene.

Et af de sværest håndterlige problemer i alle demokratier er, hvordan man tackler paradokset mellem eksistensen af politisk lighed og økonomisk ulighed. Alle demokratier holder fast ved politisk og samfundsmæssig lighed, men de opretholder dog alle materiel ulighed. Et væld af forfatningsmæssige rettigheder og friheder gør alle i et demokrati lige på det formelle juridiske niveau. Samtidig beskytter alle demokratier privat ejendomsret. Eftersom goder altid er ulige fordelt følger, at forfatningsmæssige garantier om ejendomsret begrænser indsatsen for at sikre materiel lighed. Hvis, som i tilfældet i Sydafrika, jord erhverves af bosættere gennem kolonialisme,

udgør den forfatningsmæssige beskyttelse blot en lovlige sanktionering af kolonialistisk jordtyveri.

Den nye forfatning hæger om alle demokratiers grundlæggende principper og rettigheder. På mange måder er disse heller ikke bare papirrettigheder. Sydafrikanerne, som nu alle er lige for loven, nyder godt af valgret, bevægelsesfrihed, forsamlingsfrihed, ytringsfrihed og en række samfundsmæssige friheder. Dog findes denne politiske og samfundsmæssige lighed side om side med enorme uligheder i velstand og fattigdom. For at gøre det hele værre falder opsplitningen mellem rig og fattig stadig i meget udstrakt grad sammen med skellet mellem sort og hvid, og disse kløfter udgør fortsat brudlinjerne i det sydafrikanske demokrati. De mangelfulde sociale løsninger afspejles tydeligt i TRCs politik og praksis, som behandles senere i dette kapitel.

Ved åbningen af debatten om forsoning og opbygning af et nationalt fællesskab i 1998 holdt Thabo Mbeki, der på det tidspunkt var vicepræsident, en tale i det sydafrikanske parlaments førstekammer. Heri blev skævhederne tydeligt trukket op:

"Sydafrika er et land med to nationer. Den ene af disse nationer er hvid, relativt velhavende uanset køn og geografisk spredning. Den har nem adgang til en veludviklet økonomisk, fysisk, uddannelsesmæssig og kommunikationsmæssig infrastruktur. Den anden og større nation i Sydafrika er sort og fattig, hvor de dårligst stillede er kvinderne i landområderne, den sorte landbefolkning generelt og de handicappede. Denne nation lever under forhold med grov underudvikling, hvad angår økonomisk, fysisk, uddannelsesmæssig, kommunikationsmæssig og anden infrastruktur." (se www.anc.org.za/ancdocs/history/mbeki/1998/sp980529.html)

Vi bliver nødt til at sørge for, at racediskursen bruges til at belyse og ikke til at maskere videreførelsen af klasseforskellene. Der er ingen tvivl om, at strukturel racediskrimination under apartheid er en af de vigtigste årsager til sort fattigdom. Uanset om race blot blev brugt som et bekvemt redskab i udbytningen af sorte, er konsekvenserne af racistisk forskelsbehandling håndgribeligt iøjnefaldende på en række områder i Sydafrika. Udover den vold, som apartheid i bred forstand rettede mod størstedel af befolkningen, må ofrene for almindelig dagligdagsracisme stadig kæmpe med racistiske fordomme og forudfattede meninger om sammenhængen mellem menneskeværd og race. Sådanne hierarkier af overlegenhed og dominans reproduceres og forstærkes i hverdagslivet gennem manerer, holdninger og talemåder. Alle verdslige og menneskelige aktiviteter blev struktureret på en racebestemt måde af apartheid – at blive født, passet, gå i skole, køre med bus eller tog, have sex, blive gift, spise og drikke, blive klippet, gå til selskaber, hilse, dø, blive begravet og så videre. Statens planmæssige ingeniørarbejde, den store apartheid, blev således videreformidlet til hverdagens

racisme, den lille apartheid. Selvom disse racistiske vaner måske har ændret sig, forsvandt de ikke, da apartheid afgik ved døden.

Pointen i Mbeki's tale er, at dualismen rig-fattig / sort-hvid stadig gør sig gældende i Sydafrika i dag. Man kan ikke være uenig med ham i denne betragtning, som han udtrykker i metaforen om de to separate nationer. Og dog fanger denne dualisme ikke fuldt ud den komplekse mosaik af sociale relationer i Sydafrika. Der er dukket en lang række identiteter op både inden i og uden for denne almindeligt udbredte racisme og herskende klassestruktur. Det er vigtigt at tage bestik af denne mangfoldighed for at få et samlet billede af den sydafrikanske virkelighed. Problemet med at fokusere på identitet alene er, at det udvisker betydningen af klasse, således at man frembringer en struktureret analyse af forskellene i samfundet uden at give en fyldestgørende forklaring på, hvorledes disse forskelle videreføres og reproduceres.

Meget tyder på, at den ekstreme racemæssige polarisering, som blev skabt af apartheid, er ved at vige for en klassesdifferentiering. Flere og flere sorte køber huse i de forstæder, der tidligere var forbeholdt den hvide elite, mange handler i de dyre indkøbscentre og kører i smarte biler. Gini-koefficienten, målet for ulighed, er næsten den samme blandt de sorte indbyrdes, som den er sorte og hvide imellem. På den anden side er hvide tiggere ikke et ualmindeligt syn i de større byer. Den racistisk baserede beskyttelse, som gav de hvide bedre uddannelser, sundhedspleje, kontanthjælp, jobmuligheder og så videre, gjorde synet af hvide tiggere til en umulighed under apartheid. Mens der findes nogle få sorte, såsom Cyril Ramaphosa og Tokyo Sexwale, der har fået del i den sydafrikanske økonomiske kage som medlemmer af den absolutte overklasse, er det store flertal af sorte stadig udelukket fra gevinsten ved at have fået magt over deres eget liv, og størstedelen er forblevet marginaliserede. Race overlapper i realiteten stadig klasse i Sydafrika. Patrice Motsepe er fortsat den eneste sorte, som er nået op blandt top ti, hvad angår værdien af hans aktieportefølje på Johannesburgs Fondsbørs, og der er ingen sorte, der besidder de ti største indkomster i landet.

Raceulighedens samfundsmæssige virkelighed afspejles på en lang række områder og tegner en voksende kontrast mellem behovsopfyldelse og armod. Alle hvide drog materiel fordel af apartheid. De blev givet en chance i livet, der fremmede realiseringen af deres personlige potentiale, og de fik karrieremuligheder og forfremmelser, der rakte ud over deres evner, eftersom apartheidstaten greb ind på deres vegne med positiv særbehandling. Det var en massiv protektionistisk sammensværgelse, og dens blivende udbytte består i, at mange hvide har erhvervet magtbeføjelser og rigdom, og meget få af dem er fattige.

En rapport, der blev udarbejdet for vicepræsidenten og for the Inter-Ministerial Committee

for Poverty and Inequality fandt, at 61 % af alle afrikanere kunne anses for at leve i fattigdom, mens det kun drejede sig om 1 % af de hvide. Der er mange klare beviser på, hvordan køn er blevet vævet sammen med race og klasse, f.eks. hvordan kvinder på landet skubbes helt ned i bunden af den økonomiske pyramide. Ud over den kendsgerning, at hvide dominerer så at sige alle dele af det højere uddannelsessystem, og især området for vidensproduktion, har strukturen med separate uddannelsessystemer for forskellige apartheid-definerede racegrupper fastholdt uligheder. Ved afslutningen af apartheidregimet var gennemsnitsudgiften til elever i hvide skoler R5.400, mens den var ca. R1.000 for sorte elever.

Da den Sydafrikanske Menneskerettighedskommission, The South African Human Rights Commission, offentliggjorde sin årlige rapport vedrørende økonomiske og sociale rettigheder for perioden april 1999 til marts 2000, var et af rapportens mest deprimerende resultater, at omkring 20 mio. mennesker, eller 50 % af befolkningen, lever under fattigdomsgrænsen målt som en månedlig indkomst på R390 (ca. \$40). Selv om alle pensionister, børnefamilier og visse andre trængte grupper har en forfatningsmæssig ret til at modtage sociale ydelser, er regeringsindsatsen, der hidtil er blevet varetaget af Department of Social Development, kun nået ud til 3 mio. mennesker. Der er et utal af andre tegn på raceuligheder: Det todelte arbejdsmarked og den nedarvede øremærkning af jobs, og de fakta, at flere sorte er arbejdsløse end hvide; at sorte er langt mindre tilbøjelige til at bruge Internettet end hvide; at sorte har kortere levetid end hvide; at flere sorte lever med hiv/aids end hvide; at langt flere hvide end sorte har adgang til rent vand; at flere sorte end hvide kommer i fængsel og så videre. Den største kløft ligger dog i adgangen til jord.

I modsætning til Tanzania, hvor hvide bosættere bemægtigede sig mindre end 1% af jorden i hele landet; Malawi, hvor de tog 5 % og Namibia og Zimbabwe, hvor de erhvervede sig henholdsvis 43 % og ca. 50 % af jorden, annekterede bosætterne over 90 % af jorden Sydafrika. Virkningen af denne beslaglægning er en groft ulige fordeling af adgangen til og ejerskab af jord mellem sorte og hvide. Det gennemsnitlige areal som ejes pr. person, er en smule mere end 1 hektar for sorte, mens det er 1.570 hektar for hvide. Hvid fortrinsstilling affødt af kolonialistisk jordtyveri har vundet hævd og er godkendt af den nye demokratiske forfatning. En fundamental omfordeling af jord, som ville overføre en stor del af ejerskabet af jorden fra hvide til tidligere tvangsfjernede sorte, er reelt umulig under de nuværende forfatningsmæssige rammer som følge af de modstridende mål, der søger at sikre de nuværende jordbesidderes rettigheder og at omfordele jord til sorte på samme tid.

Det er ikke overraskende, at den nye regerings jordreformpolitik har været en sørgelig fiasko. The Reconstruction and Development Programme (RDP), lovede at omfordele 30

% af landbrugsjorden i løbet af de første fem år med demokratisk styre. Virkeligheden er, at mindre end 3 % er blevet omfordelt efter tolv års demokrati. Denne andel ville faktisk blive endnu mindre, hvis vi medregner det øgede antal fordrivelser af sorte fra jordbrug ejet af hvide siden 1994. Problemerne med jordbesættelser i byområderne, og vold, mord og jordinvasioner i visse landområder, skal ses på baggrund af, at størstedelen af befolkningen stadig bliver mast sammen på ganske små jordlodder i landområderne og i små rønner i byernes townships.

Det er klart, at ulighederne kræver hurtige og drastiske foranstaltninger. Der har ganske vist været nogen succes med hensyn til tilvejebringelse af elektricitet og udvidet adgang til rent vand, men dette overskygges langt af de monumentale problemer med arbejdsløshed, analfabetisme, dårligt helbred og hjemløshed, som er en del af den opslidende fattigdoms virkelighed for størstedelen af befolkningen. I betragtning af denne graverende ulighed virker landets forsoningsmodel i stigende grad besynderligt irrelevant.

Forsoningsretorikken

The Truth and Reconciliation Commission (TRC) blev etableret i 1995. Den opstod som følge af forhandlingsaftalens kompromis, som i sidste ende blev kogt ned til tre hovedspørgsmål. For det første blev der sat en amnestiprocess i gang for udøverne af grove overgreb på menneskerettighederne og andre forbrydelser. For det andet, blev der givet ofre og overlevende fra disse overgreb lejlighed til offentligt at genfortælle deres historier om mishandling, og for det tredje samtykkede staten i at påtage sig ansvaret for betaling af erstatning til ofrene, fordi amnestien effektivt slettede retten til civil søgsmål.

Der blev nedsat tre komitéer til at tage sig af hvert enkelt af disse bredt formulerede problemer; The Amnesty Committee, som havde selvbestemmelse i kraft af sin quasi-juridiske funktion, The Human Rights Violations Committee, der tog sig af menneskerettighedsovergreb og The Reparations and Rehabilitation Committee, der skulle kompensere ofrene. I tilgift etablerede TRC en undersøgelsesenhed samt en forskningsafdeling. Formålet med TRC var at fremme forsoningen ved at afsløre så meget af sandheden om tidligere mishandlinger som muligt. Eftersom de tidligere apartheidledere kun modstræbende afgav magt uden modbydelser, som holdt dem skadesløse i forhold til deres forbrydelser, blev amnestiprocessen tilrettelagt, så retfærdighed blev givet i bytte for sandhed. Mens Nationalistpartiet og apartheidstyrets funktionærer opfordrede til en generel amnesti, blev resultatet af forhandlingsaftalen individuel ansvarlighed i den forstand, at der kun ville blive givet amnesti, hvis forbrydelserne kunne bevises at være politisk motiverede og på basis af fuld afsløring af alle kendsgerninger vedrørende forbrydelsen.

Skjult i alle de forskellige vidnesbyrd fra ofre og overlevende findes der en udbredt

bekymring for, hvordan man skal fasttømre normative rammer med respekt for menneskerettigheder og samtidig håndtere gerningsmænd, der enten forsvarede apartheid eller bekæmpede apartheid. Der opstår altid vanskeligheder, når et autoritært regime giver plads til en demokratisk orden baseret på universel stemmeret og borgerrettigheder. En af de alvorligste af disse i Sydafrika er, hvordan man skaber respekt for lovgivningsprocessen, lovgivningen og de institutioner, der er ansvarlige for iværksættelse af disse love. Samtidig må vi være på vagt over for fristelsen til at opgive disse demokratiske processer af politiske hensyn. Hvor kvalmende det end er for mange sydafrikanere at skulle betale apartheidforbrydernes astronomiske advokatregninger, er der i et demokratisk samfund intet alternativ til en retfærdig retssag. Indtil nu har anklagemyndigheden klaret sig meget dårligt i forsøget på at stille apartheidsgerningsmænd til regnskab for deres forbrydelser. Det var en katastrofe, da den tidligere forsvarsminister Magnus Malan gik fri. Det var en fiasko, da ingen blev dømt for Bisho-assakren i 1992. Og Wouter Basson blev heller ikke dømt for sin udvikling af giftstoffer rettet mod apartheidmodstandere. Håndteringen af disse sager har ikke givet retssystemet det ry, der er nødvendigt, hvis der skal skabes ægte respekt for lovgivningen. Yderligere tyder det store antal uopklarede mord især i Kwa-Zulu-Natal på, at reel straffrihed i nogen grad hører til dagens orden.

TRCs mandat dækkede forbrydelser og andre krænkelse af menneskerettighederne mellem 1960 og 1994. I tiåret, der førte op til de første demokratiske valg i Sydafrika i 1994, døde over tyve tusinde mennesker i politisk vold. I alt blev der modtaget omkring syv tusinde ansøgninger om amnesti, og omkring et tusind blev bevilget. Det overvældende flertal af sager er stadig uopklarede. Sandheden skulle have udløst forsoning. Men når sandheden ligger skjult under så stort et antal forbrydelser, så er det svært at regne med vedvarende fred. Langt de fleste fodfolk og rigtig mange ideologer og af apartheidsgerningsmænd er ikke blevet draget til ansvar for deres forbrydelser. Hvad er det for en slags forsoning, der tillader forbrydere at leve normale liv i et demokratisk samfund? Og vigtigere endnu, når materiel ulighed stadig er så utilstedeligt stor, så bliver forsoning en del af den ideologiske fernis, som skal skabe indtrykket af en forandring, hvor der ikke er nogen. Det virkelig store spørgsmål er, om der kan være forsoning mellem ulige partnere. De førhen umyndiggjorte masser er stadig udelukket fra det sydafrikanske samfunds økonomiske hovedstrøm og marginaliseret fra dets ejerskabsstruktur. De forventes, omgivet af hvid velstand, at forlige sig med deres egen fattigdom. Når der ikke lægges planer for omlægning og effektiv fattigdomsbekæmpelse, blåstempler forsoningen de eksisterende uligheder.

Både retssystemet og TRC var angiveligt på jagt efter sandhed. Deres veje skilles umiddelbart efter dette overfladiske fælles mål. Mens TRC forsøgte at nå frem til sandheden ved at love forbryderne amnesti til gengæld for en offentlig (eller privat) indrømmelse af deres

skyld, søger det kriminelle retssystem sandheden ved hjælp af domstolenes kriminaltekniske mekanismer, idet de skaffer beviser ved hjælp af undersøgelser og krydsforhør og fælder domme over forbryderne. Målet er klart gengældelse snarere end forsoning. Forbrydere skal retsforfølges for deres forbrydelser i håb om, at deres straf på en eller anden måde vil tjene som afskrækkelse og forhindre fremtidige forbrydelser. Retsforfølgelse og straf er juridiske processer. På den ene side var amnesti en administrativ procedure, der fulgte et sæt kriterier, der var fastsat af loven, selvom amnestiprocessen måske også udviste alle tegn på en juridisk proces med fungerende dommere til at fortolke loven. På den anden side efterprøves den juridiske proces af en lang række aktører som f.eks. politiets efterforskere, anklagere, forsvarsadvokater og dommere på flere niveauer. Amnestikomitéen derimod træffer tunge afgørelser på basis af bevismateriale, der er fremskaffet uden støtte af krydsforhør og efterprøvning, hvilket så sandelig ikke bliver af en kaliber, som man ville kræve ved retsforfølgelse af forbrydere ved en domstol. Mens nogle af disse afgørelser måske bliver underkastet en juridisk efterprøvning i en retssal, influerer dette kun marginalt på Amnestikomitéens overordnede virke.

Vicepræsident ved Forfatningsdomstolen, dommer Mahomed, fremkom med følgende udtalelse i forbindelse med et søgsmål fra modstandsorganisationen Azanian People's Organisation (AZAPO) mod Sydafrikas præsident:

"Centralt for berettigelsen af amnesti for forbrydelser med politisk sigte står en erkendelse af, at sandheden ikke vil blive effektivt afsløret af gemingsmændene, hvis de skal retsforfølges for den type forbrydelser. Den erkendelse må nødvendigvis udstrækkes til at gælde nødvendigheden af at holde sådanne forbrydere skadesløse i forhold til civile krav om erstatning. Uden dette incitament kan forbryderen ikke forventes at afsløre hele sandheden, da det kunne være i modstrid med hans eller hendes materielle interesser."

Komitéens afgørelser inddrog ikke noget stort bevismateriale – og så sandelig ikke af en kaliber, som sædvanligvis finder anvendelse i en kriminalret. Dette er ikke overraskende. Amnesti blev brugt som et incitament for forbryderne for at få dem til at fortælle den fulde sandhed og afsløre alle rædslerne om tidligere tiders overgreb på menneskerettighederne. Det gav ikke meget mening at tilbyde et sådant lokkemiddel til politiske kriminelle blot for at fjerne det, hvis de ikke levede op til lovens yderligere krav. Dette ville have udhulet incitamentets oprindelige formål. Det var langt mere hensigtsmæssigt simpelthen at anvende amnesti med henblik på at opnå mindst mulig modstand, selvom man måtte fravige loven. Hvis amnesti skulle tjene som et incitament for forbryderne, måtte statsforbrydere og andre lovovertrædere gives mulighed for (bogstaveligt) at slippe af sted med mord. Kynisk formuleret kan man sige, at eftersom man var ude af stand til at administrere retfærdighed - at retsforfølge kriminelle - måtte man forsøge at lokke dem til at afsløre deres forbrydelser og afsløre, hvilken rolle de havde spillet i fortidens vold.

Disse forbrydere kunne herefter gå fri uden så meget som at vise samvittighedsnag over deres handlinger. Biskop Desmond Tutu appellerede i 1996 således til forbryderne om at søge om amnesti:

"Loven kræver ikke, at de giver udtryk for samvittighedsnag. De kan komme til Amnestikomitéen og f.eks. sige, at de kæmpede en ædel kamp for befrielse, men at de, fordi de dermed udsatte sig for retsforfølgelse eller civile søgsmål, beder om amnesti".

Det er kynisk, fordi samvittighedsnag må anses for at være en nødvendig forudsætning for ægte forsoning. Hvis samvittighedsnag kastes overbord, hvilken form for forsoning kan man så opnå?

Den institutionelle konflikt mellem kriminalretssystemet og TRC rejser nogle bredere spørgsmål om demokratiets beskaffenhed og mulighederne for at etablere lov og ret i Sydafrika. Der var rigelig lejlighed for lovovertredere til at undgå civil eller kriminel retsforfølgelse ved simpelthen at søge om amnesti. Overfladisk set tager handelen sig latterlig ud. Forbryderne skal bare fortælle sandheden over for Amnesty Committee, for at retfærdigheden ikke skal ske fyldest. Det er nødvendigt alvorligt at overveje de videre samfundsmæssige konsekvenser, når kriminelle ikke retsfølges. Amnesti sender et signal til fremtidige statsforbrydere om, at der er en chance for, at de kan blive rensset for skyld, i særdeleshed hvis de forbliver ved magten længe nok til at sikre, at de ikke nemt skubbes ud, eller at det kræver et eller andet kompromis at fjerne dem fra magten. Det er vel overflødigt at sige, at det er et budskab med alvorlige konsekvenser for demokratiet.

I alt modtog Amnesty Committee 7.124 amnestiansøgninger, hvoraf 849 blev bevilget og langt de fleste afslået. Kynikere kan måske spørge, om det er al besværet værd – den enorme offentlige interesse, mediebevågenheden, statens udgifter og de endeløse debatter – for bare et tusind amnestiers skyld. Ifølge Menneskerettighedskommissionens oplysninger til TRC døde omkring 15.000 mennesker i politisk inspireret vold alene mellem 1990 og 1994 – næppe en fredelig overgang. Nyanisile Jack, en tidligere TRC-forsker, trækker dette argument hårdere op, idet han antyder, at den underliggende grund til forestillingen om en fredelig overgang, er den kendsgerning, at relativt få hvide døde i konflikten. I dette perspektiv er det ganske nemt at udviske disse dødsfald som irrelevante for landets demokratisering for at komme frem til den muntre konklusion, at overgangen var fredelig eller endog mirakuløs.

Alene i KwaZulu-Natal, peger Ari Sitas på, at næsten 17.000 mennesker mistede livet på grund af politisk vold. Når kun et relativt lille antal mennesker har modtaget offentlig benådning for mordene, betyder det så, at resten er blevet retsfulgt? Desværre ikke. Især i

KwaZulu-Natal har TRC haft iøjnefaldende lidt held med at få folk til at stå frem og vidne for Committee on Human Rights Violations eller at søge om amnesti. Tilsvarende har retssystemet efterladt tusinder af sager uopklarede. Hvordan skal demokratiet overleve i en situation med så monumental staffrihed? Der er ingen respekt for loven, og de tre aktører inden for kriminalretssystemet, politiet, domstolene og fængslerne, er simpelthen ude af stand til at håndtere krisen, belastet som de selv er af nedarvede problemer med deres legitimitet.

Konklusion

Den alvorligste udfordring for amnestiprocessen kom fra den sag, som blev indbragt for forfatningsdomstolen i 1996 af AZAPO og familierne til kendte apartheidmodstandere som Biko, Mxenge og Ribiero. Sagens krav gik på den forfatningsmæssige ret til oprejsning i tilfælde af fortræd eller legemsbeskadigelse. Hvis der bliver bevilget amnesti under den nuværende ordning, får amnestien både kriminalretslig og civilretslig gyldighed. Eftersom forbryderens straffeattest derved forbliver ren, fremstår det, som om forbrydelsen aldrig blev begået. Det var hensigten, at TRC skulle afsløre sandheden, og at sandheden således skulle gives i bytte for retfærdighed. Imidlertid kompromitteres sandheden klart ved, at man foregiver, at forbryderne ikke har begået noget kriminelt. Bevilget amnesti fjerner ofrets forfatningsmæssige ret til at kræve skadeserstatning af forbryderne.

Forfatningsdomstolen afviste sagsøgernes søgsmål og bekræftede amnestiets forfatningsmæssige gyldighed under forudsætning af, at staten påtog sig ansvaret for skadeserstatninger til ofrene og de overlevende. TRCs Committee on Reparations and Rehabilitation blev pålagt ansvaret for at fremsætte anbefalinger i denne henseende. I virkeligheden lå hovedvægten i komitéens arbejde på, hvordan man skulle definere forskellige kategorier af ofre, og hvordan man træffer beslutning om passende skadeserstatninger. Komitéen foreslog fem forskellige klasser af erstatninger: Midlertidige erstatninger, individuelle erstatningsydelse, symbolsk erstatning, samfundsmæssig rehabilitering og institutionel reform. Komitéen udpegede også 22.000 ofre og foreslog, at hvert offer fik udbetalt et beløb på R17.000-23.000 årligt i seks år. TRC foreslog et samlet erstatningsbudget på 3 mia. R. Som svar herpå lovede regeringen 800 mio. R til erstatninger i 2001-budgettet, hvilket udgjorde en engangsydelse på R30.000 pr. offer som økonomisk erstatning for skade påført dem under apartheid - altså langt mindre end TRCs forslag. Uanset at alle sorte i realiteten var ofre for apartheids fordrivelse, udstødelse og umyndiggørelse, kom TRC alligevel frem til en meget snæver definition af et offer. Trods de kraftige begrænsninger, denne definition medførte, har der været forsinkelser og indskrænkninger i udbetalingen af erstatninger til ofrene, hvilket synes at modsvare transformationsprocessens generelle mangel på passende materiel kompensation for tidligere underprivilegerede.

Mange mennesker har stadig den politiske undertrykkelse i Sydafrika før 1994 i frisk erindring, og i een forstand har en fundamental forvandling af landet fundet sted. Det er dog et omstridt spørgsmål, om åbningen af samfundet og almindelig valgret vitterligt vil sikre demokratiet i det lange løb, uden at der sker væsentlige forbedringer i flertallets levestandard. Mit standpunkt er, at det er det ikke. Der er også mange tegn på, at den nuværende regering simpelthen mangler politisk vilje til at gennemføre de ændringer, der ville være påkrævet for at hele samfundet bliver så materielt godt stillet som muligt, og for at alle kan få lige del i dets relative velstand.

Den alvorligste trussel mod forsoningsprocessen i Sydafrika er stadig kløften mellem rige og fattige, og at denne kløft i det store og hele følger opdelingen mellem sorte og hvide. Så længe disse uligheder eksisterer, vil muligheden for forsoning være stærkt begrænset. Hvis demokratiet skal vinde legitimitet, må det nødvendigvis betyde noget materielt for størstedelen af befolkningen, først og fremmest gennem en anerkendelse af deres sociale rettigheder og skabelsen af lige muligheder for at stræbe efter lykke. Ad denne vej kan Sydafrika sikre opbakning til og beskytte den demokratiske orden.

Litteratur

Anthony Holiday, "Forgiving and forgetting: the Truth and Reconciliation Commission", i Nuttall, Sarah and Carli Coetzee (eds.): Negotiating the Past: The Making of Memory in South Africa, Cape Town: Oxford University Press, 1998.

Boraine, Alex, Country Unmasked: Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission, Oxford University Press, 2000.

Madeleine Fullard and Nicky Rousseau, "An imperfect past: The Truth and Reconciliation Commission in transition", in Adam Habib, John Daniel and Roger Southall (eds.), State of the Nation. South Africa 2003-2004, Ch. 3, pp. 78-105, Human Sciences Research Council, 2003.

Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, released on 21 March 2003, London: Macmillan Reference, <http://www.gov.za/reports/2003/trc/index.html>.

Makroøkonomisk politik i Sydafrika. Fra RDP via GEAR til ASGISA
Af Stephen Gelb

Den sydafrikanske økonomi var i en meget dårlig forfatning fra midten af 1970'erne. Væksten i BNP var i gennemsnit kun 3,3 % pr. år i 1970'erne og 1,2 % i 1980'erne, og det blev kun værre under den sidste apartheidregering. En voldsom politisk fremkaldt lavkonjunktur, der bevidst havde til formål at dæmpe inflationen, resulterede i, at væksten mellem 1990 og 1993 lå på -0,6 % pr. år. Efter apartheidens ophør i 1994 forventedes det, at den økonomiske vækst ville blive forbedret, men et tiår senere var dette ikke sket i noget større omfang: Der skete begrænsede fremskridt i væksten, mens den fordelingsmæssige lighed i bedste fald stagnerede. Væksten i BNP lå i gennemsnit kun på 2,9 % pr. år mellem 1994 og 2004 og med en befolkningstilvækst på 2 % pr. år er indkomsten pr. indbygger knap nok steget med 0,9 % pr. år. I september 2005 var arbejdsløsheden officielt på 26,7 %, og bruttoarbejdsløshedstallet (som medregner dem, der har opgivet aktivt at søge arbejde) lå på 38,8 %. Fattigdommen og uligheden forbliver markant. 32 % af befolkningen levede for mindre end 2\$ pr. dag i 1995 og dette tal steg til 34 % i de følgende 5 år. Gini-koefficienten, der måler graden af ulighed, var 0,56 i 1995 og den steg til 0,58 i 2000 (Hoogeveen and Ozler, 2004). I 2000 modtog den rigeste tiendedel 45,2 % af de samlede indkomster, mens den fattigste tiendedel kun fik 0,4 %.

Der er ganske vist også opnået en vis økonomisk stabilitet: Inflationen i forbrugerpriserne blev holdt under 8 % næsten permanent siden 1996 sammenlignet med 15,3 % i 1991 og 9 % i 1994, og underskuddet på statsbudgettet blev reduceret fra 7,3 % af BNP i 1993 til under 3 % i 1999. Alligevel er det tvivlsomt om det er udtryk for en makroøkonomisk succes. Stabiliteten i udenrigsøkonomien har været yderst omskiftelig med valutakriser og kapitaltilstrømninger og kapitalflugt. Samtidig har prisen været for høj set i lyset af de dårlige resultater for produktion og beskæftigelse.

I dette kapitel gennemgås de makroøkonomiske politikker og resultater gennem 1990'erne. Kapitlet indledes med en diskussion af overgangsperioden, hvor den demokratiske regerings politiske valg blev grundlagt. I det næste afsnit beskrives den makroøkonomiske politik siden 1994, som den er blevet formuleret ved hjælp af de skiftende rammer først under Reconstruction og Development Programme (RDP) og senere under Growth Employment og Redistribution (GEAR). I afsnittet ses der først på finanspolitikken og derefter på pengepolitikken og valutakurspolitikken. I det tredje afsnit gennemgås de makroøkonomiske resultater og der ses på investeringer, opsparing og betalingsbalancen. Det sidste afsnit vurderer regeringens nye økonomiske ramme, The Accelerated and Shared Growth Initiative for South Africa (ASGISA), som blev vedtaget i 2005.

Overgangsperiodens krisepåvirkede politiske økonomi

Postapartheid-politikernes oprindelse skal findes i den økonomiske krise, som begyndte i 1970'erne, og som var karakteriseret af et strukturelt forårsaget nedsat tempo i den

økonomiske vækst forstærket af politiske problemer. Udløseren af lavvæksten var den globale lavkonjunktur, der fulgte efter sammenbruddet i det monetære Bretton Woods-system og oliekrisen i 1973. I Sydafrika medvirkede spontane lønstrejker fra 1973 og studenteroprør fra 1976 til den langsommere vækst, fordi de førte til kapitalflugt. Samtidig blev regeringen tvunget til at åbne for indvandringen af sorte til byområderne. Den langsommere vækst fortsatte i 1980erne på trods af en kort midlertidig forbedring, da prisen på guld steg i 1980-81. De faste investeringer i produktionsapparatet faldt fra over 25 % af BNP i 1970erne til omkring 18 % i midten af 1980erne og produktivitetsvæksten i fremstillingsindustrien fra 2,3 % pr. år i 1960erne til 0,5 % i 1970erne og -2,9 % i første halvdel af 1980erne. På trods af langsommere vækst generelt var der fremgang i nogle sektorer. Den makroøkonomiske politik begunstigede mineeksporten, men øgede importomkostningerne for produktionssektorerne og sænkede rentabiliteten. De finansielle institutioner havde en fremgang i avancen på kort sigt, da antallet af fusioner og overtagelser af virksomheder steg og udenlandske selskaber afviklede deres investeringer. Ejerskabskoncentrationen og de store hvidt-ejede virksomheders økonomiske magt steg indtil 1990, hvor kun seks store konglomerater, med udgangspunkt i minedrift og finanssektor, kontrollerede 80 % af markedskapitalværdien af de registrerede virksomheder på Børsen i Johannesburg.

En international antiapartheid-kampagne, der krævede handelssanktioner og afvikling af investeringer accelererede, da den politiske modstand mod regimet øgedes i begyndelsen af 1980erne. I 1985 tilbagekaldte de internationale kreditorer den sydafrikanske stats gæld, efter at regeringen havde erklæret landet i undtagelsestilstand. Drænet af den kapital, der krævedes for at betale gælden tilbage, kom oveni de vækstbegrænsninger som betalingsbalancen i forvejen dikterede, eftersom de indenlandske investeringer afhang af import af produktionsudstyr og halvfabrikata. Dette økonomiske pres medvirkede til at ændre holdningerne i Sydafrikas erhvervsliv hen mod en mere positiv indstilling til demokratiske processer, efterhånden som det indså, at en øget vækst afhang af adgangen til internationale kapitalstrømme, som igen afhang af et acceptabelt politisk forlig, der ville gøre en ende på apartheid.

Krisen ændrede både den sorte klassestruktur og det civile samfund. Den ekstreme ulighed mellem racerne, som var så karakteristisk for apartheid fra 1948 til slutningen af 1960erne blev mildnet en smule i løbet af 1970erne, efterhånden som flere sorte med uddannelse og kvalifikationer fik arbejde. Beskæftigelsen i servicesektoren steg og ansættelsen af faglærte medarbejdere og funktionærer øgedes inden for alle sektorer. Antallet af afrikanere i middelklasseerhverv steg med over 6 % om året og tredobledes næsten mellem 1970 og 1987, hvor 19 % af de beskæftigede afrikanere var ansat i middelklassejob og afrikanerne udgjorde næsten 25 % af middelklassen,

mens de farvede og inderne udgjorde andre 18 %. Efter 1975 var der en stigende klas-
sedifferentiering og ulighed inden for de enkelte racegrupper, efterhånden som antallet
af afskedigelser steg, og der ikke skabtes nye job blandt sorte ufaglærte. Det afrikanske
arbejdsløshedstal blev uofficielt anslået til at være 11,8 % i 1970 og 20,8 % i 1980,
hvor det primært var de ufaglærte afrikanske arbejdere inden for fremstillingsindustri
og byggeri, som mistede deres arbejde.

Den voksende middelklasse i byernes liberale erhverv organiserede sig politisk og
socialt gennem håndværksråd, handelsstandsforeninger samt medie- og kultursammen-
slutninger. Samtidig voksede en magtfuld fagforeningsbevægelse frem. Bevægelsen orga-
niserede sorte specialarbejdere og ufaglærte både på arbejdspladsen og i township-om-
råderne i et samarbejde med borgersammenslutninger og kvinde- og studentegrupper.
Den landflygtige nationalistbevægelse, ANC, arbejdede under jorden som en del af den
interne politiske opposition, mens den også iværksatte begrænsede væbnede angreb og
stod i spidsen for det internationale boykot-pres. Efterhånden som 1980erne skred frem,
erkendte både sorte organisationer og hvide magthavere uden for staten i højere og hø-
jere grad deres fælles interesse i at få etableret et ikke-racistisk demokrati. I 1989 deltog
sorte fagforeninger og den hvide storkapital for første gang sammen i en kampagne mod
statens undertrykkelse af det faglige miljø, hvilket var et meget stort skridt ikke blot mod
et ikke-racistisk demokrati, men også mod en overgang via forhandlinger.

Overgangens form afspejlede klassernes indbyrdes magtbalance på det tidspunkt og
afgrænsede mulighederne og det forhandlede resultat. Med starten på de formelle
politiske forhandlinger fik en allerede livlig debat om den økonomiske politik efter
apartheid et ordentligt skub, gennem en mængde konferencer, seminarer og møder.
Den økonomiske debat var ikke en tabula rasa, som der kunne komme et hvilket som
helst resultat ud af gennem åben politisk kappestrid mellem de stridende parter. Faktisk
var alle parter nødt til at tage højde for en række strukturelle nødvendigheder, som var
affødt af den økonomiske sammenhæng, i hvilken overgangen fandt sted. Den vigtigste
nødvendighed var et opsving i væksten, hvilket krævede stigninger i både tilstrømningen
af udenlandsk kapital og faste indenlandske investeringer.

Kort tid efter, at de sorte oppositionsledere var blevet løsladt fra fængslet, erkendte de,
at Sydafrika stod over for et stort problem med vækst og investeringer, og de tog skridt
til at berolige indenlandske og udenlandske investorer. Samtidig insisterede de på,
at der var behov for at tage fat på apartheids fordelingspolitiske arv af hensyn til den
kommende regerings sociale og politiske legitimitet. Den udligning, som ANC tidligt
gav udtryk for skulle prioriteres højt, omfattede en "af-racialisering" af ejerskab og
ledelse af den eksisterende sektor af store virksomheder, selvom dette kunne påvirke

den private ejendomsrets ukrænkelighed (Mandela, 1990). ANC var dog samtidig i stigende grad opmærksom på den trussel, som "makroøkonomisk populisme" udgjorde mod bæredygtigheden i organisationens eget langsigtede projekt. Man var f.eks. opmærksom på de store problemer, som havde udviklet sig for progressive eksperimenter i Chile og Nicaragua.

Selve debatprocessen var også afgørende for den måde, hvorpå specifikke reformer blev indført. Gennem den lange overgangsperiode fra apartheid til demokrati 1990-94 var den politisk-økonomiske debat decentraliseret, ukoordineret og uofficiel. Der var ikke nogen centraliseret politisk eller teknisk koordination og derfor tilstrækkelig med plads til, at politiske initiativer hurtigt kunne brede sig fremhjulpet af små interessegrupper. ANC opførte sig i stigende grad som skyggeregering, mens den eksisterende stat blev mere og mere usammenhængende og dårligt organiseret.

En anden vigtig faktor var det store nedarvede kapitalapparat. Sydafrikas overgang var forskellig fra de tilfælde, hvor kapitalaktiver og deres ejere enten var blevet fysisk tilintetgjort af krig, eller politisk forkastet af revolution, eller hvor ejerne havde tømt økonomien under afkoloniseringen. Det eksisterende produktionsapparat var veludbygget men forældet med en fremstillingsindustri, som var domineret af kapitalkrævende, naturressourceafhængig materialeforarbejdning (grundmetaller, kemikalier, papirmasse og papir) og det ville være disse sektorer, der fik mest ud af en omlægning i retning af vækst via øget eksport. En overvældende del af den private kapital var fortsat ejet af hvide forretningsfolk, en gruppe, som således sad inde med en væsentlig magt. Som følge heraf var der en grænse for, hvor meget og hvor hurtigt produktion og teknologi kunne omlægges til mere arbejdskraftkrævende arbejds gange og samtidig omskabe ejerskabet af kapitalaktiverne, så det hvide monopol kunne brydes.

En politik med fokus på grundlæggende fornødenheder med bred støtte fra ANCs rækker og fra dens fagforeningsallierede var indeholdt i RDP, ANCs valgmanifest fra 1994 (ANC, 1994). På trods af, at denne indfaldsvinkel var yderst tillukkende, eftersom den i princippet tog sigte på at tage fat på ulighedsproblemet, kunne den ikke realiseres under det nye demokratis grundlæggende økonomiske og politiske præmisser. Politikken koncentreredes om små og mellemstore producenter, navnlig nye sorte iværksættere, der solgte basale arbejdskraftkrævende forbrugsvarer på det indenlandske lavindkomstmarked. Men den mængde teknologi, arbejdskraft og output i produktionen, som dette involverede, kunne ikke tilvejebringes fra den ene dag til den anden og den positive særbehandling på kapitalmarkedet ville kun få indvirkning på den racemæssige fordeling af aktiver på meget langt sigt. Desuden var det sandsynligt, at et fokus på grundlæggende fornødenheder ville medføre en betydelig makroøkon-

misk ustabilitet, selvom den faktisk ikke gjorde direkte op med produktionssektorens importafhængighed og eksportfiasko.

Der opstod hurtig en vis konsensus i forhandlingerne om den uformelle økonomi, hvilket afspejlede en enighed om tre politiske mål: Bevarelse af makroøkonomisk stabilitet (navnlig med hensyn til lav inflation og finansunderskud); fornyet integration af sydafrikansk handel og finanskapital på de internationale markeder, samt en kapitalreform for at af-racialisere ejerskab og ledelse i de private og offentlige sektorer.

Ændringer i den økonomiske politik

Under forfatningsforhandlingerne lagde ANC vægt på stabilitet, herunder beroligelse af de hvide for at forhindre kapital- og kvalifikationsflugt. Indfaldsvinklen til de økonomiske spørgsmål afspejlede de samme overvejelser, hvorfor direktøren for centralbanken og finansministeren fra regeringen før 1994 fik lov at beholde deres poster. En udførlig udarbejdelse af den politik, der skulle til for at gennemføre den ovenstående konsensus begyndte i god tid før valget i 1994, og ANC-embedsmænd blev i stadig højere grad inddraget, efterhånden som der blev opnået enighed om en ny forfatning. Der var imidlertid kun ringe tværgående politisk koordinering af spørgsmål vedrørende handel, finansmarkedet og arbejdsmarkedet.

Ved udgangen af 1994, da ANC havde været ved magten i blot 6 måneder, og RDP var blevet officiel politik, var der allerede blevet gennemført adskillige reformer med indbyggede modsætninger. En påholdende pengepolitik havde sænket inflationen (som havde været ca. 15 % mellem 1973 og 1993) til under 10 %. Der var blevet vedtaget en klar målsætning om minimering af underskuddet på statsbudgettet; centralbankens uafhængighed var bevaret i forfatningen; der var opnået enighed med GATT om liberalisering af handelen; der var blevet vedtaget en lovgivning, der åbnede banksektoren og Børsen i Johannesburg for udenlandsk deltagelse, og kontrollen af udlændinges valutabevægelser var blevet afskaffet. Kapitalreformen, der skulle bringe afrikanere ind i erhvervslivet, var blevet påbegyndt i 1993 med den første overførsel af stamaktier i et større forsikringselskab til udvalgte sorte modtagere og andre virksomheder fulgte efter. Den økonomiske politik var fastlåst effektivt, eftersom alt andet ville have ført til øjeblikkelig tab tillid og kapitalflugt.

I løbet af 1995 opstod der skuffelse over RDPs mangelfulde vækst og indvirkning på beskæftigelsen, og regeringen kom til det resultat, at der var behov for en makroøkonomisk drivfjeder, enten via en devaluering af valutaen eller skattelettelser. Mens politiken stadig blev drøftet i februar 1996, ramte den første af tre valutakriser, og tilgangen af udenlandsk kapital faldt fra R11,2 mia. i anden halvdel af 1995 til R2,7 mia. i første halvdel af 1996, mens en 18 % nedskrivning af den nominelle valutakurs gjorde en

devaluering overflødig. Dette ændrede prioriteringerne i den nye makroøkonomiske politik, som blev offentliggjort i juni 1996 under navnet Growth, Employment and Redistribution Strategy (GEAR). Vækst skulle nu opnås ved at signalere endnu større troværdighed over for internationale investorer. Både udenlandske direkte investeringer og indenlandske faste investeringer skulle øges ved hjælp af en strammere skatte- og pengepolitik. Yderligere mål omfattede øget eksport gennem en stabil valutakurs sammen med øget konkurrencedygtighed via arbejdsmarkedsreformer, faglig uddannelse og en fremskyndet toldreform.

Som mange nye markeder har opdaget siden begyndelsen af 1990'erne, har det dog ikke været muligt at undvige den udenlandske kapitalers flygtighed og destabilisering bare ved at vedtage og holde sig til de "rigtige" politikker. Disse politikker begrænser ofte den økonomiske aktivitet, selv når de indenlandske forhold tilsiger lempelser. Den sydafrikanske økonomi har været kraftigt påvirket af valutakriserne i 1996, 1998 og 2001, som alle medførte, at kapitalstrømmen vendte og valutakursen brød sammen. Væksten, de faste investeringer, opsparringen og betalingsbalancen er blevet påvirket i negativ retning af inkonsekvente signaler fra rentesatser og af valutakurser, der har modvirket det tiltænkte opsving, som skulle udgå fra lavere underskud på statsbudgettet og lavere inflation.

(1) Finanspolitik

Finanspolitikken er den eneste virkelige succeshistorie i den økonomiske politik siden 1994. Den nye regering havde overtaget en vanskelig finanspolitisk situation med omfattende, unødvendige statsudgifter. Ud over sikkerhedsudgifterne, havde de sidste apartheidregeringer forsøgt at købe sig til støtte fra både sorte og hvide. Statsunderskuddet steg fra 1,4 % af BNP i 1991 til 7,3 % i 1993, og regeringens gæld fra 29 % af BNP i 1990/1 til 47 % i 1994/5. Siden 1994 har regeringen gennemført en fuldstændig omlægning af budget- og udgiftsprocesserne og indført forbedrede systemer til økonomisk planlægning, udgiftsstyring, rapportering og ansvarlighed.

Sammen med vedtagelsen af stramme mål for det finanspolitiske underskud fra 1994 har disse reformer bidraget til en stadig nedgang i underskuddet til under 3 % af BNP i 1999. Dette mindskede underskud har været et af de få mål i GEAR, der faktisk blev nået, måske fordi det magtfulde finansministerium har direkte kontrol med dette politiske instrument. Men andre indikatorer, som f.eks. primæroverskuddet på statsbudgettet (realindtægter minus alle andre udgifter end renter) tyder på, at finanspolitikken har været mere usikker og ustabil end antaget. Realudgifterne steg 7,8 % pr. år mellem 2001 og 2004 efter nedskæringer på næsten 2 % pr. år de foregående tre år. Men primæroverskuddet er faktisk faldet siden 2001, hvilket tyder på, at politikken til stadighed har været i modstrid med sig selv. Dette bekræfter, at finanspolitik kun

vanskeligt kan bruges til at stabilisere den økonomiske politik, når kapitalstrømmene pludselig vender og valutakursen falder.

Lavere rentesatser og mindsket budgetunderskud har reduceret den offentlige gæld fra næsten 50 % af BNP til under 40 % siden 1999/2000, hvorved renteudgifterne er bragt ned. Dette gav plads på budgettet til de sociale udgifter, som steg med 23,8 % mellem 1993 og 1997, hvilket faktisk medførte en betydelig omfordeling på tværs af indkomster og racekategorier: Udgifterne per indbygger til den fattigste femtedel af befolkningen steg med 28 % og i de efterfølgende to indkomst-kvintiler med henholdsvis 56 % og 31 % (Van der Berg, 2001). Udgiftsfordelingen forblev stabil mellem 1995 og 2004, hvor sociale udgifter udgjorde næsten 60 % af regeringens løbende udgifter (når der ses bort fra renteudgifter). Uddannelse medregnes her og tegner sig for 40-45 % af de sociale udgifter, hvor sundhed og velfærd hver modtager ca. 20 %. Resten fordeles til boliger, jordreform og sundhedsprojekter. Det afgørende er naturligvis hvordan resultatet af disse udgifter skal bedømmes. Vi kan skelne mellem de projekter, der fordelel penge til de fattige som supplement til løbende indkomster, og de der tilvejebringer offentlige goder og tjenesteydelser, som supplerer forbruget i en bredere betydning.

I den første kategori har sociale hjælpeprogrammer stor udbredelse og spiller en vigtig rolle med at mindske fattigdommen især i landområderne. Mellem 2000 og 2002 modtog 91 % af de pensionister, som var berettiget til det, deres pensioner, mens kun 44 % af de berettigede personer modtog deres børnepenge og 59 % deres handicapydelse/invalidepensioner (Menneskerettighedskommissionen, 2003, s. 29).¹ Det sydafrikanske socialhjælpssystem distribuerede 2,1 % af BNP i 1999, hvilket er et niveau over 1980-gennemsnittet for Vesteuropa på 1,54 %. I 2004 modtog næsten 21 % af sydafrikanerne en eller anden form for socialhjælp fra staten enten direkte eller indirekte som medlem af en husstand, som modtog hjælp (Verdensbanken, 2004). Fra 2002 blev der givet gratis vand til fattige husstande i 69 % af landets kommuner, hvor 57 % af befolkningen levede. Uden for OECD er Sydafrika måske det land med den højeste andel af sin befolkning dækket af socialhjælp.

Derimod har resultaterne af projekter til jobskabelse og til at hjælpe fattige mennesker med at opbygge varige goder f.eks. via uddannelse været mindre vellykkede, selv hvor der har været betydelige udgiftsstigninger og omfordelinger. De statslige udgifter til uddannelse pr. elev er nu ens på tværs af racer (der ses her bort fra elev/forældrebetaling til den enkelte skole), men der vedbliver at være en stærk forbindelse mellem beståel-

---

¹ Disse tal kan være for høje. Van der Berg skønner en dækning på 75-80 % (van der Berg & Bredenkamp, 2002).

sesprocenter og elevernes race. Man har stadig ikke fået taget afgørende fat på apartheid-efterslæbet: 40 % af skolerne er utilstrækkeligt udstyret med klasseværelser og/eller elektricitet, mens 49 % mangler lærebøger.

Boliger var et nøgleprojekt inden for genopbygnings- og udviklingsstrategien, RDP, og indtil 2003 var der bygget 1,48 mio. huse, et gennemsnit på 470 pr. dag over otte år. Imidlertid kritiserer boligeksperter regeringen for et snævert fokus på kvantitative mål og manglende prioritering af boligernes kvalitet, fysiske holdbarhed og også af boligefterspørgslens mangfoldighed og udviklingen af boligområderne i bredere forstand. Jordreformbudgetterne har vist sig helt utilstrækkelige i forhold til behovet. I 2002 var kun 1 % af landbrugsjorden blevet overdraget sammenlignet med målet på 30 % (Aliber & Mokoena, 2003, s. 331).

Siden 1994 er de offentlige investeringer i social infrastruktur vokset hurtigere end investeringerne i den fysiske/økonomiske infrastruktur. Mellem 1994 og 1997 steg de offentlige investeringer som helhed med 9 % pr. år i reelle tal og fra 3,7 % til 4,7 % af BNP, men faldt igen fra 1998 som følge af den vanskelige finanspolitiske situation. Efter 2001-finansloven voksede de offentlige investeringer med næsten 10 % årligt i de næste to år. Alligevel har de offentlige udgifter til fast infrastruktur holdt sig under 5 % af BNP siden 1992 sammenlignet med 10 % i løbet af 1980'erne.

Den finanspolitiske succes er blevet hjulpet på vej af en fundamental forbedring af skatteopkrævningsystemet. Den sydafrikanske skatteforvaltning er blevet moderniseret, hvilket har resulteret i større effektivitet, samt et bredere skattegrundlag, da flere mennesker er blevet inddraget, og endelig er den demokratiske regering blevet mødt med større betalingsvillighed fra skatteydernes side. Fra 1998/99 til 2002/03 steg antallet af individuelle og selskabsskatteydere med hver 12 % pr. år. Skatteindkomsterne steg fra 22,6 % af BNP i 1995/96 og har siden 2001/02 holdt sig lige under 25 %-loftet, som blev specificeret i GEAR-strategien. Forbedret skatteadministration har muliggjort flere nedsættelser af skatteprocenterne, men 86 % af det herved mistede provenu, ialt 72,8 mia. Rand siden 1994/95, er blevet brugt til nedsættelser af middelklassens personlige indkomstskatter, hvorved man har støttet højere luksusforbrug i stedet for alternativer som f.eks. offentlige ydelser til de fattige eller lavere erhvervsskatter til fremme af jobskabelse. Indkomstskattebyrden – den andel af den samlede personlige indkomst, der er betalt i skat – faldt fra næsten 15 % til under 12 %.

(2) Penge- og valutapolitik

I enhver økonomi ville myndighederne i finanssektoren, hvis de kunne, vælge at have et åbent kapitalmarked for at muliggøre adgang til ekstern finansiering, en stabil nominel valutakurs for at støtte international handel, samt frihed til at justere renteniveauet for

at skabe vækst i produktionen og stabile priser. Men disse tre målsætninger udgør et "trilemma": På kort og mellemlangt sigt kan kun to af målene forfølges samtidig, så myndighederne må beslutte sig for, hvilket af målene de vil opgive.

Efter at have åbnet kapitalmarkederne prøvede den sydafrikanske nationalbank, The Reserve Bank, til at begynde med at undgå trilemmaet og forfølge alle tre mål. Banken var bekymret for at afstedkomme en for stor kapitaltilstrømning, som ville kunne forårsage prisinflation og stigende valutakurser og dermed skade den internationale konkurrenceevne. Mellem juli 1994 og juni 1995 var der en nettotilstrømning på R18,6 mia. (ca. 3,8 % af BNP) sammenlignet med den ophobede nettoudstrømning på R50 mia. mellem gældsbetalingsstandsningen i 1985 og 1993.

Frem til august 1998 hævdede Nationalbanken realrenteniveauet med henblik på at holde inflationen i skak. Man søgte også at kontrollere nettokapitaltilstrømningen fra udlandet for at hæmme væksten i pengemængden og dermed inflationen. Den nominelle valutakurs blev langsomt nedskrevet for at styrke konkurrenceevnen og samtidig undgå inflation. At forsøge at undgå trilemmaet var en optimistisk strategi, der kun var mulig, hvis nettokapitaltilstrømningen var stor og forblev stabil. Dette var tilfældet mellem marts 1995 og januar 1996 og igen mellem september 1996 og april 1998. Men et åbent kapitalmarked betød, at nettotilstrømningen var sårbar for de pludselige omslag, som indtraf både i februar 1996 og maj 1998. Det første blev udløst af usikkerhed om den indenlandske politiske kurs, og det andet fulgte i kølvandet på den asiatiske krise. Udenlandske porteføljeinvestorer forudsigelige flokadfærd, da de forventede en nedskrivning af Rand-valutaen og øjeblikkeligt solgte deres Rand-aktiver for at undgå tab i egen valuta, blev årsag til en selvopfyldende profeti. Samtidig med at realrenteniveauet blev sat op med omkring 2,5 % i 1996 og med hele 7 % i 1998 i et forgæves forsøg på at trække udenlandsk porteføljekapital tilbage i økonomien, genstabiliseredes Rand i sidste ende omkring 20 % under niveauet før kriserne, og kapitaltilstrømningen øgedes en smule.

På et sent tidspunkt under 1996-krisen udsendtes erklæringen om skiftet til den neolibérale GEAR-politik for at styrke Sydafrikas troværdighed over for investorerne. GEAR-strategien forpligtede udtrykkeligt regeringen på alle tre trilemma-målsætninger. Men i september 1998 besluttede Nationalbanken, at omkostningerne ved at forsøge at opfylde alle tre målsætninger var for høje, og politikken gik dermed ind i en ny fase. Den prioriterede lavinflation betød, at en stabil valutakurs blev opgivet til fordel for en autonom pengepolitik. Dette blev formaliseret med accepten af en kontrolleret inflation fra februar 2000. Målet fastsættes af finansministeren, mens Nationalbanken, The Reserve Bank, anvender justeringer af renteniveauet som redskab til at opfylde det. Det første mål var 3-6 % fra april 2002. Selv om inflationsstigningen blev brudt fra 1993 og

forbrugerprisindekset, CPI, faldt 10 % frem mod 2000 (hjulpet på vej af afgiftsliberalisering og øget konkurrence på produktmarkedet efter 1994), pressede den nominelle nedskrivning af Randen på 25 % sent i 2001 priserne op (udenlandske varer blev dyrere) og inflationsmålet blev ikke nået. De nominelle rentesatser var faldet efter 1998, men Nationalbanken hævede dem igen i løbet af 2002 for at genoprette prisstabiliteten. Sent i 2003 havde man nået målet, og rentesatserne begyndte at falde igen.

Siden midten af 2001 har Randen muligvis været den flygtigste valuta på de internationale markeder, hvilket yderligere forstærkede de høje rentesatseres hæmmende virkning. I 2001 indtraf en tredje Rand-krise, hvis årsager trods gennemførelse af en officiel undersøgelse stadig er uklare. En langsom nedskrivning i valutakursen på 25 % blev mellem slutningen af 1998 og august 2001 efterfulgt af en pludselig nedskrivning på 25 % på tre måneder og derefter af en opskrivning på 45 % over 18 måneder indtil midten af 2003. Kapitalstrømmene har været lige så ustabile med fem pludselige og kraftige omslag på to år fra midten af 2001, en periode med øget turbulens på de internationale finansmarkeder, med dotcom-boblen, der brast, angrebene d. 11. september, stigende råvarepriser, Irak-krigen og dollarens forringelse. På den anden side har Nationalbankens beslutning om at lade valutaen flyde, sammen med regeringens udenlandske låntagning, bidraget til en budgetstabilitet, der er blevet værdsat i internationale ratings.

De positive finansielle virkninger skal ses i forhold til den uafviselige konklusion, at politikken har prioriteret finansielle hensyn højere end produktion og porteføljeinvesteringer højere end anlægsinvesteringer. Dette gør den finansielle sektors gentagne påstande om, at der er opnået makroøkonomisk stabilitet til et tvivlsomt postulat.

Den makroøkonomiske præstation

Anlægsinvesteringerne har svinget markant siden 1993, idet de først steg som en reaktion på stigninger i BNP, hvorefter det gik langsommere fra 1996 frem til 2001. Hurtigere investeringer fra 2002 kan skyldes valutaopskrivningen, som har sænket udgifterne til import af maskiner. Selv om lønsomhed og produktivitet i den private sektor er blevet betydeligt forbedret efter starten af 1990'erne, har private investeringer kun andraget 12,1 % af BNP i gennemsnit mellem 1994 og 2003 sammenlignet med mere end 13 % i 1982 og 14 % i 1988, som var kriseår under apartheid.

De lave investeringer i den private sektor har delvis været forårsaget af en samlet set træg efterspørgsel affødt af en modsætningsfyldt finanspolitik, den fluktuerende valutakurs og udsvingene i renteniveauet. Men den ringe tillid har også været forbundet med usikkerhed overfor det socialpolitiske miljø og afspejler måske en modvilje mod langsigtede økonomiske forpligtelser i et fremtidigt miljø, der kunne blive påvirket af Sydafrikas store uligheder. Som anført ovenfor er hullet efter de svigtende private investeringer ikke blevet fyldt op med en ekstra stigning i den offentlige sektors investeringer, der, trods de

seneste års stigninger, stadig, som andel af BNP, ligger en del under niveauet i 1980'erne.

Befolkningens samlede opsparingsniveau på nationalt plan har siden 1994 svinget mellem 14,5 og 17 % af BNP, hvilket er noget under 1980'ernes niveau. Politikken siden 1994 har været baseret på det neoklassiske økonomiske synspunkt, at opsparing hæmmer investering og vækst: Den stramme finanspolitik fra 1993 havde sin berettigelse i nødvendigheden af at øge regeringens opsparing. Statens opsparing var negativ under de tidlige 1990'eres udgiftsbølge, men lå over 2,5 % af BNP i årene efter 1999. Mere generelt ser det ikke ud til, at investeringerne har været hæmmet af et lavt opsparingsniveau, eftersom opsparingen har været større end investeringerne og virksomhedernes beholdninger generelt har været tilstrækkelige.

Aktieselskabernes opsparing er dog faldet i reelle tal og som andel af BNP siden 1996 trods en stigning i nettooverskuddet fra 24,7 % af BNP i 1980'erne til 31,1 % siden 1994, hvilket tyder på højere dividendeudbetalinger på bekostning af indtjening tilbageholdt til finansiering af investeringer. Husstandene har (som et gennemsnit, men i realiteten meget ulige fordelt) øget forbruget gennem højere indkomster og faldende opsparing: De private husholdningers opsparing har været faldende fra et meget lavt niveau på lige over 1 % af BNP i 1995 sammenlignet med 1980'ernes gennemsnit på 2,8 %. Væksten i forbruget på 3,33 % pr. år siden 1994 har været større end væksten i både BNP og i husstandenes disponible indkomst pr. indbygger, som kun voksede 0,83 % pr. år.

Hvad betalingsbalancen angår, har den genåbnede adgang til international låntagning siden 1993 givet Sydafrika mulighed for at vende tilbage til den normale situation for en udviklingsøkonomi, hvilket indebærer underskud på de løbende poster. Dette underskud har dog været beskedent siden 1994, aldrig over 2 % af BNP, og siden 1999 meget nær nul. Både import og eksport (når der ses bort fra guld) er steget med omkring 50 % siden 1993 (målt som andel af BNP). Volumenindekset viser, at importen voksede meget hurtigt indtil 1997 grundet liberaliseringen af udenrigshandelen og derefter jævnedes sig ud. Den stigende eksport, som til dels har været ansporet af valutanedskrivningerne, viser en voksende andel af forarbejdede varer, især forarbejdede naturressourcer. Eksporten af guld er faldet: Produktionsindekset for guld faldt fra 120,7 i 1986 til 86,6 i 1999. Med et meget lille underskud på ikke-faktor tjenesteydelser (turisme, rejser, vare- og passager transport, borgere bosat i udlandet m.m.) har handelsbalancen generelt været i overskud med et gennemsnit på lige over 1 % af BNP mellem 1995 og 1998, stigende til 3 % fra 1999. Et underskud på faktortjenesteydelser (inkl. internationale lønnings-, rente og dividendeudbetalinger) har i flere årtier været et problem, men siden 1994 har det ligget under niveauet for 1980'erne, om end det steg fra 1,9 % af BNP i 1995 til 2,6 % i 2000 delvis som følge af udflytning af nogle af de større sydafrikansk baserede

selskabers hovedsæder til England og USA.

På kapitalbalancen har nettokapitaltilstrømningen generelt oversteget underskuddet på de løbende poster og ville have været tilstrækkelig til at finansiere højere indenlandske anlægsinvesteringer, hvis det havde været nødvendigt. I stedet er kapitaltilstrømningen blevet brugt til opbygning af udenlandske valutareserver. Flygtige porteføljetilstrømninger har været den største komponent, meget større end de mere stabile tilstrømninger som f.eks. direkte investeringer. Mellem 1995 og 2002 var Sydafrika modtager af to tredjedele af den markedsbaserede bruttokapitaltilstrømning til Afrika syd for Sahara. I modsætning hertil har tilstrømningen af direkte udenlandske investeringer været skuffende. Sydafrika adskiller sig fra andre mellemindkomstlande ved at modtage langt mindre direkte investering end porteføljetilstrømning. Firmaoversigter viser, at de enkelte udenlandske selskabers direkte udenlandske investeringer generelt har været små (mindre end USD 2 million i gennemsnit).

I fremtiden: vil ASGI-SA gøre en forskel?

Ikke blot har væksten i de seneste par årtier været lav, men vækstmønstret har øget uligheden. Betydningsfulde skift i sektorsammensætningen af produktion og handel mellem 1990 og 2003 har ført til en skævvridning i arbejdsstyrken, hvor der temmelig hurtigt er blevet skabt job til højt kvalificerede arbejdere, mens arbejdsløsheden blandt de dårligere kvalificerede er steget. Produktionsandelene for minedrift og fremstillingsindustri er faldet, mens andelen, der udgøres af tjenesteydelser, er steget, især inden for transport, kommunikation og finans. Inden for fremstillingsindustrien voksede de arbejdskraftintensive sektorer, såsom føde- og drikkevarer, tekstil, beklædning og fodtøj, meget langsommere end de kapitalintensive forarbejdningssektorer, så som grundmetaller, trævarer og kemikalier. Omlægningen til mere kapitalkrævende sektorer er til dels et resultat af mønstret i den internationale handel. Mellem 1993 og 1997 steg den arbejdskraftintensivt producerede andel af importvarerne fra 55,5 % til 67,5 % som følge af handelsliberaliseringen (heraf mange asiatiske produkter) og presset på den basale indenlandske produktion og beskæftigelse steg tilsvarende. Samtidig steg eksportens andel af kapitalintensivt producerede varer fra 56,1 % til 60,8 %. Generelt skiftede handelsvareeksportens sammensætning fra mineraler til basalt forarbejdede varer (kemikalier og plastic, trævarer og grundmetaller), samt maskiner og udstyr efter 1990, hvilket afspejlede den øgede indenlandske forarbejdning af naturlige ressourcer.

Siden 2003 har regeringen erkendt, at håndteringen af ulighed og fattigdom ikke har været nogen succes i tiden efter apartheid. Præsident Mbeki har hævdet, at Sydafrika omfatter to forskellige økonomier i samme land (traditionelt sort/arbejdskraftintensiv overfor hvid/kapitalintensiv (Mbeki, 2003a).

Regeringspolitikere taler om at bygge en korridor fra den anden økonomi til den første og antyder, at Den Europæiske Unions strukturfonde, der skal tackle regionale forskelligheder, kan være en brugbar model til at kanalisere den første økonomis ressourcer over i den anden.

Det nye Initiativ til Accelereret og Omfordelt Vækst for Sydafrika (Accelerated and Shared Growth Initiative South Africa, ASGI-SA), der tager sigte på at halvere den andel af befolkningen, som lever i fattigdom, før 2014, tager udgangspunkt i konceptet med de to økonomier. Det er målrettet mod massiv udbygning af infrastruktur og kompetencer: De planlagte bevillinger til infrastruktur udgør omtrent 5 % af BNP pr. år over de næste 5 år med en parallel forøgelse af den arbejdskraft, der sættes af til kompetenceudvikling og uddannelse. ASGI-SA sigter på at øge beskæftigelsen ved at prioritere turisme og udlicitering af arbejdskraftkrævende processer med potentiale for små og mellemstore virksomheder.

ASGI-SA står over for mange vanskeligheder, hvad fattigdomsbekæmpelsen angår. Konceptet med de to økonomier forudsætter, at der ikke er megen sammenhæng mellem den første og den anden økonomi, men her overser man vekselvirkningen mellem vækst og ulighed. Det forholder sig ikke blot således, at vækst i den første økonomi til stadighed udvider kløften mellem de to økonomier. De sociale konsekvenser af den anden økonomis deroute reducerer også den samlede vækst f.eks. ved at svække tilliden hos investorerne. Dette tyder på, at et løft af den anden økonomi vil kræve en betydelig omstrukturering af den første, hvilket kunne udfordre etablerede interesser. Dette sker imidlertid ikke. Næsten hele den massive forøgelse af udgifterne til infrastruktur sigter på at reducere "omkostningerne ved at drive forretning" i den første økonomi – ikke på at udvide infrastrukturen for befolkningen i den anden økonomi. For at øvelsen skal lykkes, må der også gives meget højere prioritet til SMMEerne (små, mikro- og mellemstore virksomheder), end det er sket siden 1994 trods de ofte gentagne hensigtserklæringer. Et af problemerne her er, at forholdet mellem risiko og belønning for potentielle sorte iværksættere ikke er særlig fordelagtigt, når det sammenlignes med alternativet, nemlig mulighederne for belønning gennem strategien for sort økonomisk fremskridt (Black Economic Empowerment) der tilbyder positiv særbehandling og beskæftigelsesmuligheder i den (tidligere hvide) eksisterende private sektor. Endelig involverer den foreslåede brobygning mellem de to økonomier en række projekter som f.eks. kompetenceudvikling, der sigter på at skabe muligheder for de fattige. Men regeringen har brug for at lære, hvordan man med succes opbygger varige samfundsgoder, hvilket vil tage tid og måske gør, at 2014-målet er for ambitiøst.

Endelig vil de økonomiske ressourcer måske vise sig utilstrækkelige. Det nuværende

sociale system binder allerede omfattende ressourcer til fattigdomsbekæmpelse igennem direkte statslige støttebevillinger til enkeltpersoner og disse udgifter lader sig ikke nemt omdirigere til at finansiere projekter rettet mod uddannelsesprogrammer, selv om der burde være råderum til at gøre det over tid. På kort sigt vil det kræve yderligere finansiering. ASGI-SA erkender, at makroøkonomisk ustabilitet kan blive en potentiel hæmsko, men peger ikke på en politik til at styre den. Sydafrikas Nationalbank har tværtimod accepteret, at ustabile konjunkturer og valutastrømninger er et livsvilkår, der ligger uden for dens kontrol. Selv med tilstrækkelig vækst kan de finansielle ressourcer være begrænsede. Det ser ud til, at de lette finanspolitiske gevinster som fulgte af skatteopkrævningsreformerne er ved at være opbrugt, og der synes at være begrænset politisk vilje hos både den sorte og hvide middelklasse, der udgør hovedparten af de aktive skatteydere, til at acceptere højere skatter med henblik på at øge bevillingerne til de fattige, hvilket ville være en nødvendighed for at gennemføre et forslag om indførelse af socialhjælp.

Konklusion

Nogle økonomer mener, at den sydafrikanske økonomi succesfuldt har rundet et skarpt hjørne og etableret sig på et højere vækstniveau efter en vækst på 4,5 % i 2004 og 4,9 % i 2005. Valutaen er langsomt, men sikkert, blevet stærkere siden begyndelsen af 2002, risikopræmien på sydafrikanske obligationer er faldet betragteligt og de indenlandske rentesatser faldt fra 17 % i slutningen af 2002 til 10,5 % i midten af 2005. Den globale højkonjunktur på råvarepriser, styret af kinesisk og indisk vækst, har øget Sydafrikas eksportindtjening, mens den hurtige vækst i den sorte middelklasse som følge af Black Economic Empowerment-politikken,² har udløst en efterspørgsel efter boliger og varige forbrugsgoder og øget husstandenes generelle udgifter til forbrug. Men den forbrugsskabte vækst har også medført en øget import, med en stigning på næsten 10 % i 2003 og 15 % i 2004. I begyndelsen af 2006 er underskuddet på betalingsbalancens løbende poster nået op på 6,4 % af BNP, det største siden 1982. Den internationale økonomi er også ret ustabil, så Sydafrika kan opleve endnu et valutachok i de næste to-tre år, hvis det globale pres trækker kapitalstrømme af "varme penge" ud af relativt risikoprægede nye markeder. Det er for tidligt med en ubetinget optimistisk konklusion.

Litteratur

Aliber, M. and R. Mokoena, The land question in contemporary South Africa.

J. Daniel, A. Habib. and R. Southall (eds.), The State of the Nation: South Africa, 2003-

---

² Andelen af sorte i middelklassen anslås nu af nogle at være 55 % mod 25 % for 15 år siden.

2004, HSRC Press, Pretoria, 2003.

ANC, *The Reconstruction and Development Programme (RDP)*, Johannesburg, 1994.

Hoogeveen, J. and B. Özler, "Not separate, not equal? Poverty & inequality in post-apartheid South Africa", *World Bank Working Paper*, Washington DC, 2004.

Human Rights Commission, *4th Annual Economic and Social Rights Report: 2000-2002*, Johannesburg, 2003.

Mandela, N., "Options for Building an Economic Future", *Investment Analysts Journal*, 33, Summer, Johannesburg, 1990.

Mbeki, T., "Letter from the President: Bold steps to end the 'two nations' divide", *ANC Today*, 3(33), 22 August 2003.

Van der Berg, S., "Trends in Racial Fiscal Incidence in South Africa", *South African Journal of Economics*, 69:2. 2001.

Fra apartheid til neoliberalisme. Frihedskampens idealer i en eftertid

Af Patrick Bond

Tænk lige en gang over den interessante måde, hvorpå sorte sydafrikanere fejrede tiårs-jubilæet for deres frihed: demonstrationer mod regeringen i et omfang, der aldrig er set før. Ifølge Minister for Sikkerhed Charles Nqakula blev der gennem 12 måneder i 2004-05 demonstreret omtrent 5800 gange i Sydafrikas større og mindre byer (Madlala, 2005). Af disse demonstrationer blev 13 % betragtet som "ulovlige". Der er ingen, der har en klar fornemmelse af nøjagtigt, hvad det er, der driver sydafrikanerne indenfor meget forskellige områder til at demonstrere gennemsnitligt 16 gange dagligt, men utilfredshed med elendige levevilkår på grund af statens svigt på kommunalt, provins- og nationalt plan er formodentlig en væsentlig del af årsagen.

Set fra Luthuli House (ANCs hovedkvarter) er sagen naturligvis en helt anden. Som en reaktion på en usædvanlig stærk kritik fra det sydafrikanske kommunistparti hævdede ANC: *"Den demokratiske revolutions sejr har gjort det muligt for os radikalt at ændre de forhold, der vedrører kapitalistisk kapitalakkumulation. Det er vitterligt ikke en sand påstand, at 'de vigtigste træk i den bestående kapitalistiske struktur ... er videreført uændret fra det forrige århundrede.' Vigtige indgreb, såsom indførelsen af fulde fagforeningsrettigheder, forbedrede sundheds- og sikkerhedslovgivning, mindsteløn, lige rettigheder ved ansættelse, afskaffelsen af migrantarbejde, vedtagelsen af nye rettighedsdokumenter, trepartssamarbejdsprocessen i The National Economic Development and Labour Council, (Nedlac), ændringer i skattesystemet, osv., betyder, at dagens kapitalisme er ændret væsentligt."* (ANC, 2006).

Virkeligheden ser imidlertid anderledes ud:

- I realiteten var de "fulde fagforeningsrettigheder" så spinkle i 2006, at den sydafrikanske LO, COSATU, advarede om, at regeringspartiet, ANC, udviste "diktatoriske" tendenser, eftersom politiet regelmæssigt tævede arbejdere og aktivister og nægtede dem retten til at demonstrere.
- Sundheds- og sikkerhedsreglerne blev måske nok befæstet i teorien, men i praksis har underbemanding og stærkt begrænsede handlemuligheder tømt kontrolorganerne for betydning.
- Mindstelønnen er så minimal, at den ligger langt under eksistensminimum.
- Migrantarbejde, der tvinger folk til at arbejde langt hjemmefra, er ikke afskaffet, men tværtimod virkeligheden for omkring en femtedel af arbejdsstyrken.
- Skattelovgivningen er blevet meget mere kapitalvenlig end under apartheid, derved at selskabsskatterne blev beskåret drastisk (fra 48 % i 1994 til 30 % i 1999, selv om der dog blev indført en udbytteskat), og Pretoria tilbød også skatteindrømmelser til nogle sydafrikanere med høje indkomster på R75 mia. i de første ti år efter frigørelsen fra apartheid (dette opvejede mange gange den ny kapitalvindingskat), mens den regressive, omstridte moms – som var årsag til en omfattende strejke i 1991 – også

blev bibeholdt i tiden efter apartheid, mens gentagne folkekrav om et differentieret system, der kunne kompensere for denne afgift eller få den afskaffet på de vigtigste livsfornødenheder, blev overhørt.

En mere omfattende kritik i samme retning blev for nylig publiceret med John Pilgers analyse af Sydafrika efter apartheid i bogen Freedom Next Time (2006):

“At rejse i Sydafrika er ofte nærmest surrealistisk. Man kører ud af landet med de meget fattige og kommer ind i landet med de meget rige. I Cape, ligesom i KwaZulu-Natal, viger et ujævnt, råt landskab for en kæmpe stor have, der er ejet af de hvide. Det er som om, man er blevet tryllet bort til de frodige grønne marker i det sydlige England. I september 2005 blev en omfattende undersøgelse forelagt det sydafrikanske Parlament, som sammenlignede behandlingen af jordløse sorte bønder under apartheid og i dag. I løbet af de sidste ti år af apartheid blev 737.000 mennesker fordrevet fra landbrugsområder, der var ejet af hvide. I løbet af de første ti år af demokratiet blev 942.000 fordrevet. 99 % af fordrivelserne nåede aldrig frem til retssalene.

I det nye Sydafrika kan spekulanterne fortsat fejre tvivlsomme handler, mens de umådelige menneskelige ressourcer blandt de fattige går til spilde i armod og elendig sanitet. For at forstå den mærkværdige sociale identitet, som tegner landet efter apartheid, er det nødvendigt nøje at afdække den handel, der blev indgået mellem ANC's ledelse og det fascistiske Broederbond, der gennem de mange år stod bag apartheidstyret. Hvad havde Mandela og Mbeki og de andre landflygtige i Zambia egentligt tilbudt i forhandlingerne? I denne sammenhæng er det også interessant at spørge til den rolle, som amerikanerne og den internationale finanskapital spillede.

I 1985 blev apartheid udsat for to katastrofer: Børsen i Johannesburg krakkede og styret måtte opgive at betale af på sin stigende internationale gæld. Den sydafrikanske kapitalstørke blev skræmt, og i september det år mødtes en gruppe anført af Gavin Relly, formand for Anglo-American kapitalgruppen, med Oliver Tambo, ANC's præsident, og andre af modstandsbevægelsens topfolk i Zambia. Deres fælles budskab var, at en overgang fra apartheid til et liberalt demokrati under sort styre var muligt, hvis "orden og stabilitet" blev garanteret. Den underforståede aftale var, at hvide ville bevare den økonomiske kontrol til gengæld for sort flertalsstyre: Den "politiske magts krone for den sydafrikanske økonomis juvel", som professor Ali Mazrui udtrykte det.

I løbet af 3 år blev der truffet et halvt dusin afgørende beslutninger af en lille gruppe rundt om Thabo Mbeki (som rådgav Mandela), Manuel og Alec Erwin. Det drejede sig bl.a. om følgende beslutninger: I 1992 blev nationaliseringer opgivet; det havde ellers været et løfte fra ANC, som blev gentaget af den løsladte Mandela. I 1993 godkendte ANC apartheid-styrets aftale om at tilslutte sig Den Almindelige Overenskomst om Told

og Udenrigshandel (GATT), hvilket var lig med at opgive landets økonomiske uafhængighed. Også i 1993 tilbagebetaltes USD 25 mia. i udlandsgæld, som var arvet fra apartheidtiden, mens Nationalbanken fik formel uafhængighed og at der blev lån fra Den Internationale Valutafond, IMF. Og i 1995 afskaffedes valutakontrollen, hvilket gjorde det muligt for velhavende hvide at føre deres kapital ud af landet.”

I Sunday Independent, 13/8 2006, svarede finansminister Trevor Manuel på John Pilgers kritik:

“John Pilger taber hovedfortællingen på gulvet i sin søgen efter drama. Han drager overdrevne og fejlagtige slutninger, som ikke kan stå uimodsagt. Sydafrikanerne valgte at forhandle sig frem til en afgørelse frem for at ende med en borgerkrig og de valgte omfordeling gennem genopbygning og udvikling i stedet for gennem erobring. Pilger er desillusioneret, fordi han øjensynlig forventede at demokratiet ville gøre en ende på kapitalismen og han ser sammensværgelse og fascisme bag alt, der bare antyder et kompromis. Men realiteten for almindelige mennesker er investeringer i boliger, vand, indførelse af elektricitet, transport og kommunikation, stigende forbrug på sociale ydelser og en bredere medbestemmelse i en voksende økonomi. Alt dette bringer støt og roligt værdighed og muligheder med sig, hvor der tidligere var elendighed og sårbarhed. Hans påstand om, at ANC-regeringen valgte ”minimale offentlige udgifter” kan ikke stå uimodsagt”.

Her er de kendsgerninger, som Pilger vælger at overse:

- Statens udgifter udgør en større andel af BNP, end de gjorde i begyndelsen af 1990'erne, samtidig med, at sociale udgifter plus støtte til boliger er steget fra 50 % af det samlede statsbudget til 60 %.
- Der er blevet oprettet over 700 nye sundhedsklinikker, 215 mobile klinikker er blevet skabt, og betaling for offentlige sundhedstjenester er stort set blevet afskaffet for de fattige.
- Børnetilskudsordningen har givet socialsikringsystemet omkring 7 mio. nye modtagere.
- Der er etableret vandforsyninger til 10 mio. mennesker, sanitet til over 6 mio. mennesker, elektricitet til omkring 16 mio. – finansieret af regeringen.
- Mere end 3 mio. hektarer land er blevet omfordelt til fordel for omkring 700.000 husstande, og budgetbevillingerne til jord ligger nu langt foran udgiftskapaciteten.
- Skolegang omfatter nu næsten alle børn og antallet af de 15-24-årige, som kan læse og skrive er steget fra 83 % for ti år siden til over 96 % nu, og der er blevet iværksat en omfattende ny ordning til finansiering af uddannelserne.
- Siden 2002-2003 er udgifterne til offentlige tjenesteydelser steget med over 8 %

om året i faste priser (korrigeret for inflation) og dette års budget sørger for en vækst på 9,7 %. De største stigninger er sket inden for social sikring og velfærd, boliger, sundhed og uddannelse. Disse udgiftsstigninger er blevet gjort mulige af en øget økonomisk vækst og den støt faldende gældsbyrde.”

Punkterne ovenfor fremsættes ofte for at bevise regeringens loyalitet overfor frihedskampens idealer, f.eks. meget udførligt i regeringens dokument *Towards a Ten-Year Review*, der blev udarbejdet kort før valget i 2004.

Her følger imidlertid et par håndgribelige modbeviser:

Indkomstfordeling og fattigdom

For det første blev en af verdens værste placeringer med hensyn til forskel i indkomst faktisk værre efter 1994, hvilket Statistics SA også indrømmer. Ifølge en rapport fra oktober 2002 faldt den gennemsnitlige sorte afrikanske husstandsindkomst 19 % i faste priser fra 1995 til 2000 (til et købekraftsparitetsniveau på USD 3.714 pr. år), mens den hvide husstandsindkomst steg med 15 % (til USD 22.600 pr. år). For hele perioden 1994-2004 var nedgangen i den afrikanske indkomst uden tvivl mere end 19 % og hvide havde uden tvivl en indkomststigning på langt mere end de 15 % i løbet af alle de ti år. Ikke blot den relative, men også den absolutte fattigdom blev forøget, eftersom antallet af husstande med realindkomster på mindre end 90 USD steg fra 20 % af befolkningen i 1995 til 28 % i 2000. På tværs af racekløften tjente den fattigste halvdel af alle sydafrikainere kun 9,7 % af nationalindkomsten i 2000, hvilket var et fald fra 11,4 % i 1995. De rigeste 20 % tjente 65 % af al indkomst. (Statistics South Africa, 2002).

I slutningen af 2003 besluttede Pretoria at gøre noget ved den kritik, der gik ud på, at ANC-regeringen skabte fattigdom med sin makroøkonomiske politik. En af regeringens ideologer, Joel Netshitenzhe, og den politiske analytiker, Andrew Merrifield, søgte støtte hos professor Servaas van der Berg fra Stellenbosch University, der også fungerede som rådgiver for Verdensbanken. Van der Berg ændrede den målemetode, som fastlagde Gini-koefficienten (den vigtigste måleenhed for ulighed) ved at medinddrage og udmåle angivelige virkninger af statens udgifter i form af ”social løn” som en faktor i beregningen af uligheden. Inden denne øvelse var Gini-koefficienten ifølge UNDP steget fra 0,59 til 0,64 med registrerede niveauer for Eastern Cape og Free State på over 0,65 (UNDP, 2003). Derimod fastslog Van der Berg, at de sociale udgifter steg mellem 1993 og 1997 for de fattigste 60 % af husstandene, især de allerfattigste 20 % og de fattige på landet, samtidig med at de offentlige ydelser faldt for de 40 %, som var mest velhavende, hvilket angiveligt førte til en forbedring af Gini-koefficienten på en tredjedel. Merrifield lånte denne metodologi og ”forbedrede” den yderligere, hvorved han kom til en forbedring på 41 % i Gini fra basisåret 1994.

I denne proces forsømte van der Berg og Merrifield desuden at måle statens udgiftsmønstre på andre områder end det rent sociale; mange af midler blev f.eks. ledet ind i "virksomhedsvelfærd" f.eks. via opgivelse af skattegæld og gavmilde skattenedsættelser, en ny generation af kostbare støtteordninger til eksportfremme, navnlig for bilindustrien, og omfattende investeringer i meget store projekter, som f.eks. Coega og The Lesotho Highlands Water Project, hvis fordele for de fattige ofte er mere negative end positive (Bond, 2002). Faktisk steg kategorierne økonomisk infrastruktur (veje, broer, dæmninger, elektricitet og vandforsyning) og tilsvarende udgifter fra 1995 til 2002 fra 61,3 % til 67,6 % af de samlede statslige anlægsudgifter (omtrent R16 mia. i 2002), mens den sociale infrastruktur (skoler, hospitaler og administrative tjenesteydelser) faldt fra 38,7 % til 33,4 % (R8 mia.) (UNDP 2003, appendiks 12). I virkeligheden var nogle af de største bidrag til den sociale udligning efter den nye beregningsmetode investeringer i meget store infrastrukturprojekter.

Selv hvis man ser bort fra dataintegritet og skævheder i målingerne, opstår der et endnu større metodologisk spørgsmål, hvis man fastholder at justere af indekset for indkomstilighed med statens sociale ydelser, sådan som Cosatu-økonomen Neva Makgetla (2003) har udtrykt det:

"Vi bliver nødt til at spørge os selv, om dette er en nyttig måde at forstå statens omfordelingsfunktion på. Når alt kommer til alt, spiller regeringen i de fleste lande en væsentlig rolle i omfordelingen, men det er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at den forbedrer indkomstfordelingen i social forstand. For eksempel kan vi forestille os, at en husstands månedlige indkomst er på R1.000 eller R12.000 om året. Hvis familien har fire børn, der går i skole, får de yderligere R12.000 fra staten som sociale ydelser og fordobler derved deres indtægt. Men hjælper det os til at forstå de økonomiske vanskeligheder, de står over for på kort sigt? Det vil trods alt ikke skaffe dem mad på bordet."

Denne målemetodediskussion er ikke blot en semantisk spidsfindighed, for Gini-koefficienten er en af kun to bredt godkendte sociale sammenligningsmål for lande og de grundlæggende datas integritet bør være hævet over enhver tvivl.

Uanset om van der Berg/Merrifield-justeringen sammenholder æbler og appelsiner, rejser der sig et andet dybtgående spørgsmål: Har statens sociale tilskud i tiden efter apartheid haft den virkning, som var meningen, nemlig at løfte folk med lave indkomster ud af fattigdommen? Ved at stille dette spørgsmål, kan en række andre problemer, der er forbundet med The Ten-Year Review undersøges: Om de sociale tilskud er tilfredsstillende, om modtagerne af statsydelse i smug bliver afkrævet tilbagebetaling; om statens formodede meget store evne til at skabe job udnyttes; om der virkelig bliver leveret boliger, land og tjenesteydelser i det omfang, det hævdes; om kvinders status forbedres, og

om der bruges tilstrækkeligt med midler til den sociale sektor. Vi kan tage hvert af disse spørgsmål i betragtning efter tur.

Socialhjælp og ydelser

I henhold til The Ten-Year Review steg antallet af socialhjælpsmodtagere fra 2,6 mio. til 6,8 mio. og som følge deraf steg udgifterne fra R10 mia. til R34,8 mia. eller som det også udtrykkes:

“De fattigste 20 % af husstandene modtager deres hovedindkomst fra tilskud. Den forskel, som tilskuddene gør for disse menneskers liv, er enorm. Det anslås, at næsten 56 % af de ældre ville leve i fattigdom og 38 % i hvad der betegnes som “yderste fattigdom” uden de sociale ydelser. Med socialhjælpen falder tallet til henholdsvis 23 % og 2,5 %.” (South African Presidency, 2003, s.18).

Tallene er imponerende, men fulde af problemer, når vi først tænker over den praktiske beskaffenhed af statens system for udbetaling af sociale ydelser, som påpeget af Committee of Inquiry into a Comprehensive Social Security System.

Som Hunter, May og Padayachee bemærker, er det umuligt for disse indkomstbestemte ordninger at servicere de potentielle modtagere på grund af den desperate mangel på ressourcer, som så mange mennesker med lave indkomster i landområderne er offer for: *“Ydelse giver ikke en omfattende dækning til dem, der behøver det. Med mindre de kan få adgang til invalidedydelsen, er voksne stort set udelukkede fra socialhjælp. Arbejdsløse kan højst modtage arbejdsløshedsunderstøttelse i 6 måneder og da kun, hvis de var registreret i A-kassen, hvilket for størstedelens vedkommende kun er tilfældet for ansatte i den formelle sektor. I virkeligheden er nogle af de fattigste husstande dem med voksne og børn, hvoraf ingen modtager understøttelse. Taylor-udvalget beskriver Sydafrikas sociale sikkerhedssystem som hverken tilstrækkeligt eller vidtfavnende. På nuværende tidspunkt findes der ikke en understøttelsesordning for børn mellem 9 og 18 år, voksne mellem 18 og 59 og ingen almen støtte til husstande, hvor ingen har arbejde. Desuden fandt Taylor-udvalget, at meget af det, der henvises til som social sikkerhed stammer fra det europæiske begreb, som bygger på den grundlæggende antagelse, at social sikkerhed bedst udvikles i forbindelse med fast ansættelse indenfor det formelle arbejdsmarked (2003, s.20).”*

Ifølge Hunter, May og Padayachee er regeringens udgifter til offentlige uddannelse så afgjort ikke “... for de fattige, eftersom den del, der går til de fattige og de ekstremt fattige er væsentligt mindre end deres andel af befolkningen. I Sydafrika burde uddannelse være gratis, men i praksis opkræver skolerne skolepenge og andre udgifter (som f.eks. uniformer, skolebøger, papirvarer og transport til skole), hvilket i stigende grad gør det vanskeligt for de fattigste”.

I virkeligheden er ANC's langvarige svigt med hensyn til i større grad at give sig i kast med offentlige anlægsarbejder med større jobmuligheder simpelthen en følge af en ideologi, som Trevor Manuel selv har beskrevet som følger:

"Jeg vil gerne høre nogen fortælle mig, hvordan regeringen skulle bære sig ad med at skabe arbejdspladser. Det er en ubehagelig indrømmelse at måtte gøre, men regeringer her i verden er magtesløse, når det drejer sig om at skabe job." (Sunday Independent, 9. januar 2000).

Boligforhold og jordrefromer

The Ten-Year Review fremfører også andre påstande, der handler om boliger og jord:

"Siden 1994 er der blevet overført aktiver for omkring R50 mia. til fattige husstande. Næsten 2 millioner bevillinger af boligstøtte er blevet godkendt i løbet af denne periode, hvor over 6 millioner sydafrikanere har fået bolig som følge deraf. Lige under halvdelen af alle de bevilgede tilskud blev givet til kvinder. Siden 1994 er 1.8 millioner hektar land blevet overført til næsten 140.000 husstande i henhold til jordomfordelingsordningen."

Det, der først bør bemærkes om boligsituationen, er, at påstanden om, at der er givet to millioner støttebevillinger, aldrig er blevet endegyldigt bekræftet og heller ikke ordentligt evalueret. Det er yderst tvivlsomt, om de tilskud, som blev givet til "boligstart", nu også faktisk resulterede i to millioner færdige boliger. Mange entreprenører afgav licitationstilbud, men leverede faktisk ikke det færdige produkt. Hovedårsagen til det er, at tilskudsniveauet i det meste af perioden, siden ANC vedtog en markedsorienteret boligpolitik i november 1994 – et engangsbetrag på R16.000 i "kapitaltilskud" – har været alt for lille til at betale for mere end en dårligt beliggende grund og en mangelfuld bygning. Det problem stammede til gengæld ikke blot fra den ideologisk motiverede beslutning om at indføre en boligpolitik, der var målrettet mod entreprenørernes og bankernes interesser. Det afspejlede også den nationale økonomiske stramning: I stedet for en udgift på 5 % af det årlige statsbudget til boliger, som RDP og The Housing White Paper lovede, lå tallet på langt under 2 % i de ti år, der fulgte efter befrielsen.

I hvert fald var de nye post-apartheid huse typisk kun halvt så store som de forhadte tændstikæshuse fra apartheid-tiden og bygget af meget dårligere materialer end under apartheid, placeret endnu længere fra arbejdspladserne og samfundets faciliteter, præget af hyppige afbrydelser i vand- og elektricitetsforsyningerne, med dårligere serviceydelser fra staten, herunder sjældnere afhentning af affald, umenneskelige sanitære installationer, jordveje og utilstrækkelige systemer til dræning efter uvejr. Mens mange hundredtusinder burde have modtaget "oprundingsfinansiering" fra bankerne, så der kunne bygges ordentlige huse, finansierede bankerne i realiteten kun en meget lille del, nemlig under 100.000, hvilket var langt færre gældsbeviser, end de

havde udstedt sidst i 1980'erne. Desuden var nogle af de aktiver, der blev overført som en del af de påståede R50 mia., i realiteten offentligt boligbyggeri, som for nylig var blevet privatiseret, hvilket kun forværrede ghettoiseringen af de fattige, hvoraf mange fandt det umuligt at finansiere vedligeholdelses- og reparationsudgifterne, som staten tidligere havde taget ansvaret for (Bond, 2000).

Hvad omfordelingen af jorden angår, blev det i en pressemeddelelse fra The Landless People's Movement i januar 2004 bemærket, at Pretoria ti år efter frigørelsen fra apartheid ikke havde holdt sit løfte om at omfordele 30 % af landets landbrugsjord fra 60.000 hvide landmænd til over 19 millioner fattige og jordløse sorte på landet og over 7 millioner fattige og jordløse sorte i byerne inden for de lovede 5 år. Undersøgelser viser, at kun lige godt 2,3 % af landets jord har skiftet hænder på grund af jordreformen. Problemet er, at Pretoria har indført en verdensbankinspireret, markedsorienteret ordning efter princippet "villige sælgere og villige købere", hvilket begrænsede statens funktion til blot at give et lille engangskapitaltilskud (R15.000), der var alt for lille til, at man kunne købe et ordentligt stykke jord.

Regeringens overdrivelse af egne resultater er mindst lige så selvpromoverende, når det gælder service levering af vand og el:

"Yderligere 9 millioner mennesker har fået adgang til rent vand mellem 1995 og 2003. Andelen af husstande, der har adgang til sanitet, er steget fra 49 % i 1994 til 63 % i 2003. Der er kommet ca. 3,8 millioner nye udtag fra elektricitetsnettet siden 1994. Det betyder, at indtil 2001 er antallet af husstande, der har elektricitet, steget fra 32 % til 70 %."

Ikke desto mindre må man konstatere, at afbrydelse af vand- og elektricitetsforsyningerne har været et af de allerstørste problemer for de fattige i tiden efter apartheid. Regeringens vigtigste vandbureaukrat, Mike Muller, indrømmede, at 275.000 husstande i 2003 mente, at deres manglende betaling ledte til leveringsafbrydelse, hvoraf det kan sluttes, at over 1,5 millioner mennesker blev ramt alene i det år. (Muller, 2004)

Grunden til epidemien af leveringsafbrydelser var indlysende. Til trods for den stigende fattigdom hævede det sydafrikanske regeringsapparat – lige fra kommuner og vandreguleringskontorer til Eskom (det sydafrikanske elektricitetselskab) – priserne på vand og elektricitet drastisk fra midten af 1990'erne. I 2002 udgjorde disse udgifter 30 % af indkomsten for de husstande, som tjente under R400 pr. måned.

Ligeledes oplevede 10 millioner ud af de 13 millioner, som havde fået adgang til en fastnettelefon for første gang, at få afbrudt leveringen. (www.hellkom.co.za).

Kvindes status

På det mere generelle plan skete der begrænsede fremskridt i kvindernes status. Der skete forbedringer med hensyn til rettighederne i forbindelse med forældreskab, om end der fortsat er visse begrænsninger i adgangen til abort. Kvinder har ganske vist fået rettigheder via forfatningen og gennem love som f.eks. The Employment Equity Act samt institutioner som The Gender Management System, The Office of the Status of Women, The Commission on Gender Equality og The Women's Budget Initiative. Men hvis ligestillingen skal gøres mere end blot formel, kræver det en mere overbevisende mobilisering af kvindekampen, når man tager den enorme kløft mellem statens retorik og virkeligheden i betragtning.

I realiteten kan et af de mest slående tilbageskridt - på trods af fremskridt i retorikken - findes i kvindernes lønninger. Kvinderne, som knap nok øgede deres andel af det samlede antal job gennem den sidste del af 1990'erne, oplevede en forholdsmæssig nedgang i løn fra 78 % af mændenes lønninger i 1995 til bare 66 % i 1999 (Statistics South Africa 2002, s. 147). Selv om senere data om ligestilling ikke er entydige, giver UNDP's Human Development Report foruroligende oplysninger om vedvarende fattigdom i husholdninger med enlige forsørgere (6,7 millioner fattige) og forældrepar (8,5 millioner fattige):

"I forhold til antallet af fattige i hver kønskategori, er forholdet mellem fattige mænd og fattige kvinder, som bor som par med børn, næsten det samme, men en betydeligt større andel af fattige kvinder lever i fattige familier med enlige forældre (35,3 %) sammenlignet med mænd i den samme kategori (24,9 %)" (UNDP, 2003, s. 42).

Arbejdsløsheden blandt kvinder var stadig omfattende i 2001 med 46 % (inklusive dem, som havde opgivet at søge arbejde, men eksklusive dem i de tidligere homelands, som blev betragtet som "økonomisk inaktive") og langt værre end mændenes 35 %.

Måske er det allervigtigste set med strukturøkonomiske øjne, at Sydafrika i dag bibeholder apartheids patriarkalske metoder til merværdiudbytning af arbejdskraften, takket være både tilbageværende kønsdiskrimination og migrantarbejdet, som understøttes af de kvinder, der sidder fast i de forhenværende hjemlande. Bortset fra sparsomme aldersrenter til de ældre, bliver disse kvinder stadig ikke betalt for den rolle, de spiller i den sociale reproduktion, som på et normalt arbejdsmarked ville blive varetaget af statens skoler, sygeforsikring og pensioner. Penge, der sendes hjem af dem, som arbejder i byerne, og pensioner udgør det vigtigste indkomstgrundlag i landområderne sammen med en forbedret børnetilskudsordning, og kvinderne her ligger langt under det niveau, der er nødvendigt for at få et værdigt liv. I betragtning af opretholdelsen af migrantarbejdersystemet og den generelt fejlslagne udvikling af landområderne forekommer det helt

rimeligt at fordømme post-apartheid-regeringen for at gøre den nedarvede overudbytning endnu større.

Denne strukturelle overudnyttelse går hånd i hånd med en tydelig stigning i seksuelle overgreb i hjemmene, der igen hænger sammen med den stigende arbejdsløshed blandt mænd og feminiseringen af fattigdommen. Selv Mbeki er blevet citeret for kønsdiskriminerende udtalelser fra et ANC-kampagnemøde af South African Press Association den 22. marts 2004, lige efter menneskerettighedsdagen. Han sagde, at hvis hans søster nogensinde kom hjem og fortalte ham, at hun var forelsket i Det Afrikanske Kristendemokratiske Partis leder Kenneth Meshoe, ville han være nødt til at slå hende. Mbekis talsmand sagde, at han kun "spøgte". Ifølge SAPA "lo ANC's tilhængere angiveligt hjerteligt af vittigheden," hvorimod der ikke findes nogen opgørelse over, hvor mange der blev ofre for vold i hjemmene den aften som følge af præsidentens ubekymrede holdning (SAPA, 22. og 23. marts 2004).

Kvinderne er også de vigtigste plejere i hjemmet og det medfører, at de bærer den tungeste byrde i forbindelse med svigtende helbred. Eftersom det offentlige sundhedsvæsen forringes som følge af underfinansiering og den stigende udbredelse af private udbydere, trives smitsomme sygdomme som TB, kolera, malaria og AIDS alle i langt højere grad end under apartheid. Diarré dræber 43.000 børn om året hovedsageligt på grund af mangelen på rent drikkevand. Takket været Mbekis og hans sundhedsministers "fornægtelsespolitik" har de fleste sydafrikanere med hiv kun ringe udsigt til at få anti-retroviral medicin, der kan forlænge deres liv (en halv million har i øjeblikket helt akut brug for medicin).

Generelt er det vanskeligt at fæste lid til Pretorias bombastiske påstande om forbedrede offentlige serviceleverancer i betragtning af, hvor magre udgifterne til den sociale sektor var i de første 10 år efter frigørelsen, nemlig lidt under halvdelen af statsudgifterne med en nedgang fra 1998 og frem. Ifølge Hunter, May og Padayachee (2003, s. 19) steg procentdelen af statsbudgettet, der var øremærket til sociale udgifter i bred forstand fra 46,7 % i 1995-1996 til 49,2 % i 1998-1999, inden den faldt til 47,7 % i 2001-2002, navnlig takket være et fald i udgifterne til uddannelse. Den vigtigste forandring ifølge Review og især i van der Berg/Merrifields regeringsvenlige undersøgelse er, at de sociale udgifter nu bliver omfordelt fra hvide, indere og farvede, der blev begunstiget under apartheid, til sorte afrikanere. Men en sådan ikke-racistisk distribution er det mindste, der kan forventes.

Hvad de ANC-venlige kommentatorer helt enkelt ikke forstår, er den uafhængige venstrefløjs overordnede kritik af den neoliberale socialpolitik. I stedet for at udvide statens sociale sikkerhedsnet og at bekræfte de universelle rettigheder i praksis, sådan som der

blev givet hjemmel til i RDP-planen og forfatningen, udviklede regeringsstrategierne efter apartheid sig til lige det modsatte: social afsnøring og indsnævring af statens forpligtelser. Behovsprøvning, magre tilskud, bureaukratiske forhindringer og grundig sabotage af RDP-politikken var de vigtigste virkemidler. Det mest ubarmhjertige eksempel var nok Fraser-Moleketis forsøg i 1996 på at skære ned på uforsørgede børns tilskud fra R135 til R75 mens hun var velfærdsminister, så bevillingen kunne spredes bredere ud til flere typer afrikanske modtagere.

Miljø og økologi

Hvad miljøet angår, er det nok en fair vurdering, at den sydafrikanske økologi i dag er i en værre forfatning på en række vigtige områder, som f.eks. forvaltningen af vand- og jordbundsressourcer, det lokale bidrag til den globale opvarmning, fiskeri og industrigifte, end tilfældet var under apartheid (Bond, 2002). For eksempel vil mange af de store dæmningsprojekter - 15 nye store dæmninger forventes påbegyndt - kunne få ødelæggende miljømæssige konsekvenser længere nede ad floderne grundet mangel på vand. I forbindelse med sagen om Lesotho Highlands Water Project afholder de høje omkostninger, der er forbundet med transport af vandet - og som gøres endnu højere af en omsiggribende selskabs- og statskorruption - de fattige fra at bruge det. Afrikas højeste dæmning, Katse, leverer vand til Johannesburg tværs over Lesotho-bjergene og den næste kæmpestore dæmning i planen, Mohale, blev påbegyndt i 1998, selv om regeringens egne embedsmænd indrømmede, at den ikke var nødvendig.

De mest velhavende (navnlig hvide) familier i byerne i Gauteng-provinsen nyder deres svømmebassiner og engelske haver, hvilket betyder, at vandforbruget pr. person i nogle af de mest livsnydende forstæder, er 30 gange højere hver dag end i de townships med lave indkomster, hvis beboere arbejder som gartnere og hushjælp for de hvide. Samtidig står (sorte) kvinder på landet i kø i timevis ved de fælles vandhaner i de afsvedne tidligere hjemlande. Det naturlige overfladevand og grundvandet er underlagt nogle ejendomsforhold som fortsat belønner hvide landmænd for apartheids jordrov og post-apartheid-regeringens manglende indsats for at få omfordelt jorden til sorte sydafrikanere.

Hvad luften angår, bidrager Sydafrika pr. indbygger mere til den globale opvarmning end næsten enhver anden økonomi i verden, hvis man korrigerer CO₂-udledningen for både indkomst og befolkning. Sådanne drivhusgasudledninger er 20 gange højere end selv i USA efter samme målestok og andelen bliver højere, fordi Pretoria fremmer (og giver tilskud til) store nye investeringer i maskineri til metaludsmeltning, anført af Coega-aluminiumsprojektet, hvis gentagne gange udsatte opstart førte til en voksende desperation i staten, der til sidst rekrutterede et udenlandsk firma. På trods af gode muligheder med sol, vind og tidevand underfinansieres vedvarende energi i skandaløs grad. I stedet

bliver der fortsat sat kæmpemæssige ressourcer af til forskning og udvikling af kernekraft, navnlig til irrationelle investeringer i den næste generation af kerneraktorer, selv om interne dokumenter indrømmer, at de er økonomisk tvivlsomme. Pretoria lod også Sydafrika blive forsøgskanin for Verdensbanken i et pilotprojekt med handel med kulstof, der indbefatter udvinding af metangas fra et depot for giftigt affald i Durban, som spreder cancer i de omkringliggende sorte bydele og som i en retfærdig verden ville blive lukket ned. Strategien med kulstofhandelen, som mest er til gavn for konglomeraterne, vil ikke formindske den generelle udledning, men medvirker tværtimod til, at luften bliver gjort til en handelsvare og privatiseres.

Der kunne også nævnes tilbageblevne eksempler på apartheids økologiske arv, herunder adskillige uløste konflikter om naturreservater (fortrængningen af de oprindelige indbyggere fortsætter faktisk), industrialiseringens ødelæggende indvirkning på biodiversiteten, utilstrækkelig beskyttelse af truede arter og en gavmild statspolitik, der favoriserer genmodificering i det kommercielle landbrug. Havenes fiskebestande er under pres og europæiske og østasiatiske fisketrawlere konkurrerer om adgangen med lokale mellemstore kommercielle fiskerivirksomheder, der søger at forhindre stigende konkurrence fra små sorte rivaler. Udvidelsen af gummitræs- og fyrretræsplantager, hovedsageligt til eksport af papirmasse til Østasien, er stadig yderst ødelæggende, ikke kun på grund af ødelæggelsen af græsområder og økologiske skove – der igen fører til endnu værre ødelæggelser fra oversvømmelser længere nede ad floderne, sådan som Mozambique var ude for to år i træk for nylig – men også på grund af spredningen af fremmede plantearter over hele landet. Et konstruktivt, vigtigt statsprogram, "Working for Water", har indtil videre forsinket, men ikke forhindret invasionen af fremmede arter.

Samtidig er det sydafrikanske kommercielle landbrug særdeles afhængigt af kunstgødning og pesticider, og der gives bogstavelig talt ingen opmærksomhed til potentielle markeder for økologiske landbrugsprodukter. Pretoria støtter også en farlig genmodificeringsindustri, mens regionale naboer som Zimbabwe, Zambia og Angola har indført forbud mod den farlige teknologi. Regeringens manglende indgreb mod dumping af giftigt affald og forbrænding har medført en række af nye gruppesøgsmål lige fra asbestofre til beboere, som lider under vedvarende forurening i adskillige særdeles giftige enklaver (det sydlige Durban, Sasolburg, og Steel Valley for eksempel). I disse bestræbelser kommer miljøbevægelserne næsten automatisk til at kæmpe både mod virksomhederne og myndighederne. Nogle få nye miljølove og bestemmelser har dog taget fat på væsentlige problemer som plasticposeaffald og firehjulstrækkeres ødelæggelse af strandområder.

Alternativet til ANC's neoliberalisme

Der er selvfølgelig modstand mod ANC-regeringens neoliberale laden-stå-til-politik.

Fra begyndelsen af 2000-tallet har organisationer gentagne gange udfordret ANC og venstrefløjen omfatter koalitioner af sociale bevægelser og aktivister, som f.eks. Johannesburgs Antipratiseringsforum, netværket af beboerne i Durban, Western Capes Antiudsættelseskomite, samt et udvalg af sektorspecifikke grupper: The Education Rights Project, Environmental Justice Networking Forum, Jubilee SA, Keep-Left, Landless Peoples Movement, Palestine Solidarity Committee, Soweto Electricity Crisis Committee, Treatment Action Campaign, Youth for Work og somme tider kan man også medregne den noget diffuse South African Non-Governmental Organisations Coalition (SANGOCO). Venstrefløjens infrastruktur omfatter også tænketanke og uddannelsesinstitutioner, som f.eks. The Alternative Information and Development Centre, The Centre for Economic Justice, groundWork, The International Labour Research and Information Group, Khanya College, Research, Education and Development og The University of KwaZulu-Natal Centre for Civil Society, hvoraf de fleste har nyttige websider. Der er ligeledes nogle militante sektioner af fagforeningsbevægelsen, især blandt de kommunalt ansatte. Efter de fleste analytikeres mening kan en virkelig slagkraftig venstrefløj dog først konsolideres, når den sydafrikanske fagforeningskongres og det sydafrikanske kommunistparti bryder deres alliance med det efterhånden neoliberale ANC.

I mellemtiden er der desværre dukket splittende, interne konflikter op blandt de uafhængige sydafrikanske venstrefløjsbevægelser, hvilket næsten har ødelagt de jordløses bevægelse og bevægelsen for gældsafgivelse, Jubilee. Der er fortsat indre diskussioner om, hvordan bevægelserne skal forholde sig til kommunistpartiet, SACP og fagbevægelsen, Cosatu. Desuden er der stadig de traditionelle sydafrikanske problemer med sekteriskhed blandt små politiske partier og faktioner.

Alligevel står det klart, at ANC's drejning fra frigørelse til liberalisme har skabt en modstand, som gør sig bemærket omkring mange konkrete problemer og som gør små, men vigtige skridt mod en fremtid, der mere afspejler end afviser de idealer om ikke-racisme, ikke-sexisme og økonomisk retfærdighed, som frihedskampen fastholdt gennem så mange år.

Black Economic Empowerment: Politisk korrekt kapitalisme eller socialt problem?

Af Neva Seidman Makgetla

Lad os forestille os, at vi kom tilbage til Sydafrika om tyve år og besøgte det nordlige Johannesburg. I et af drømmesynene om virkningerne af den positiv særbehandling i erhvervslivet, Black Economic Empowerment (BEE), ville vi forvente at se en opløst omkring Sandton med unge sorte chefer og iværksættere, som slutter sig til eller endog erstatter de velhavende hvide, som nu flokkes i caféerne og på børsen. Men den livlige, luksuøse scene ville stadig være milevidt fra fattigdommen i Alexandra-township ikke ret langt derfra.

I det modsvarende drømmesyn om BEE ligger Sydafrikas fremtid ikke i at integrere Sandton, men i at udvikle steder som Alexandra til blomstrende arbejderklassesamfund med kvalifikationer, job, anstændige boliger og infrastruktur og med en andel i større virksomheder på tværs af økonomien via deres pensionselskaber, ESOP'er, og lokale organisationer. I dette drømmesyn burde Sandton ikke længere springe i øjnene som en rigdommens bastion midt i al fattigdommen.

Stridighederne om BEE skyldes en idémæssig forvirring, som igen afspejler voksende klasseskil i den sorte befolkning. Alle er enige om, at BEE er forbundet med overførsel af økonomisk magt til sorte mennesker. Men betyder det primært, at sorte iværksættere bringes ind i de eksisterende ejerskabsstrukturer, eller snarere, at ejerskabet udvides samtidig med at flertallets rettigheder udbygges gennem andre tiltag som f.eks. udvikling af kvalifikationer og tilvejebringelse af grundlæggende serviceydelser?

Til dato har regeringen reageret på denne strid ved at kræve, at selskaberne både støtter nye sorte investorer og iværksættere, og fremmer udviklingen af kvalifikationer og retfærdighed i ansættelsen. Denne pakke suppleres med forsikringer om, at mere repræsentativ kapital vil føre til større indenlandsk investering, fornyelse og mangfoldighed, hvilket i sidste ende vil skabe mere beskæftigelse og flere serviceydelser til de fattige.

Men dette kompromis er konstant under beskydning. Især prøver mange regeringsembedsmænd og forretningsfolk at øge andelen af incitamenter til sort ejerskab på bekostning af elementer som f.eks. lige ansættelsesmuligheder og forbedrede serviceydelser for de fattige. Dette kom klart frem i diskussioner om forslaget til Codes of Good Practice under den velfunderede Lov om BEE (2005).

Denne artikel analyserer, hvordan man med regeringens strategier har søgt at tackle de racemæssige uligheder, der stammer fra apartheid-tiden. For hver strategi gives en kort vurdering af effekten på de generelle uligheder og på dannelsen af en sort kapitalistisk klasse. Trods visse forbedringer er det gået skuffende langsomt fremad, både i forhold til overordnet økonomisk ulighed og i forhold til den mere og mere højrestede sorte over-

klasse. Det sidste afsnit undersøger regeringens reguleringer vedrørende BEE som et ubehageligt kompromis mellem brug af statsmagten til at forbedre forholdene for flertallet og til at inkludere en sort kapitalistisk klasse i den nuværende økonomiske udelukkelse.

BEE og arven efter apartheid

Statens initiativer for at støtte sort økonomisk deltagelse var en reaktion på den langsommelighed, der prægede bekæmpelsen af den økonomiske ulighed fra apartheid trods eliminering af racelovene. På den ene side stod de fleste sorte sydafrikanere, trods ekstraordinære sociale og politiske fremskridt efter 1994, over for faldende realløn og relativ langsom vækst i udviklingen af grundlæggende serviceydelser, især i de tidligere hjemlande. På den anden side var de førende virksomheder i den private sektor overvejende hvidt ejet, og der var praktisk taget ingen ekspansion i sort ejerskab eller ledelse uden for den offentlige sektor.

En række foranstaltninger under kolonistyret, og sidenhen under apartheid, havde udtrykkeligt til hensigt at umyndiggøre afrikanere og tvinge dem til at acceptere lave lønninger fra hvide arbejdsgivere. Disse foranstaltninger havde adskillige dimensioner:

- Apartheid-staten begrænsede målbevidst afrikanske husstandes adgang til kapital og velstand. Som det mest iøjnefaldende fortrængte en række love, der gik over et århundrede tilbage folk fra deres jord. Men staten indskrænkede også de sortes adgang til kapital, kommercielle og industrielle områder og kredit. Samtidig brugte staten subsidieret kredit og andre tjenester og leverancer til at støtte hvide iværksættere.
- Staten forsømte husstandsinfrastrukturen som f.eks. vand, el og transport i sorte lokalsamfund og gjorde det derved så godt som umuligt for afrikanere at etablere levedygtige små virksomheder.
- Staten oprettede effektive hindringer for afrikansk deltagelse i uddannelse og formel oplæring samt i visse typer arbejde, og de fleste lederposter - gennem job-reservation for hvide.
- I mange brancher, især inden for landbrug og husligt arbejde tillod arbejdsmarkedslovgivningen arbejdsgiverne at fyre sorte arbejdere uden at angive grunden, samt at undertrykke enhver organisering.
- Staten indskrænkede afrikaneres adgang til institutioner og netværk, der var forudsætningen for økonomisk aktivitet, som f.eks. til den finansielle sektor, marketingfirmaer, statsleverancer og så videre.

Dette kompleks af foranstaltninger – nogle lovbefalede, andre institutionaliserede, men uformelle – forankrede afsavnene i de afrikanske samfund. På samme tid sikrede man, at hvide ejede og ledede de fleste virksomheder, både i den offentlige og den private sektor.

Mellem 1994 og 2005 arbejdede den demokratiske regering på at tackle ulighederne efter apartheid. Men med undtagelse af et begrænset forsøg med en jordreform og ændret praksis i det almindelige skattesystem, foretog regeringen ikke en aktiv omfordeling af aktiverne. Den krævede heller ikke, at den private sektor skulle gøre ret meget for at støtte økonomisk retfærdighed.

Den demokratiske regering opstillede fem kernestrategier til styrkelse af ligheden.

1. Den gjorde en ende på diskriminationen i den offentlige sektor, herunder sociale serviceydelser, velfærdstilskud og infrastruktur og øgede bevillingerne til sorte lokalsamfund.
2. Den påtog sig at støtte udviklingen af kvalifikationer og lighed i ansættelsen samt arbejdernes ret til at danne fagforeninger og til at strejke.
3. Den forbød juridisk diskrimination på det økonomiske område inklusive långivning, markedsføring og ansættelse.
4. Den øgede repræsentationen af sorte i ledelserne inden for de offentlige og halvoffentlige sektorer.
5. Den indførte forskellige programmer til støtte for små og meget små virksomheder.

Set under ét viste disse strategier sig at være utilstrækkelige til at skabe fundamentale ændringer i de dybt rodæstede uligheder, som apartheid efterlod sig, især i betragtning af en meget høj arbejdsløshed fra midten af 1990'erne. Så vidt de tilgængelige data tillader det, vil vi her sammenfatte tendenserne i fordelingen af indkomst og aktiver mellem 1994 og 2004. I de følgende afsnit ses der på iværksættelsen af strategier med henblik på at skabe større lighed.

Tendenser i uligheden

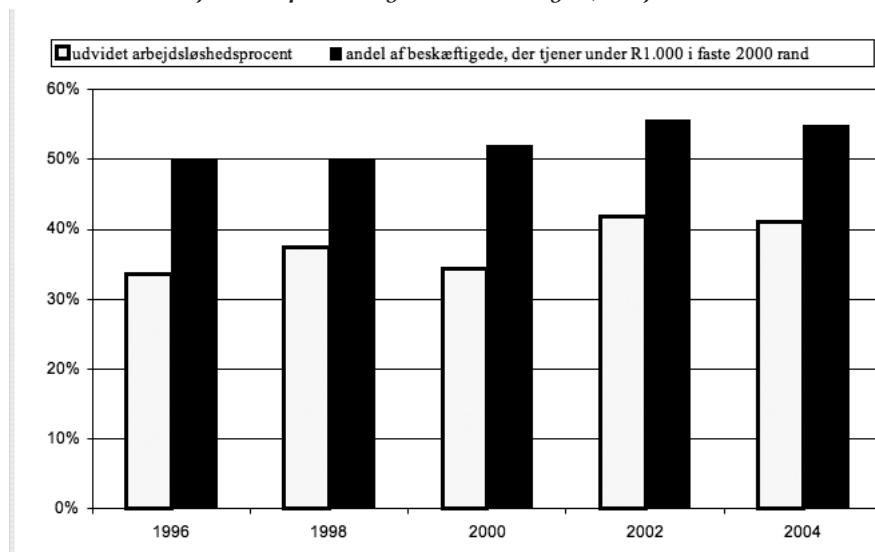
I 2005 indledtes en debat om omfanget af fattigdommen i Sydafrika. Debatten gik i retning af at sløre, at de fleste af analytikerne var enige om, at der skete meget begrænsede fremskridt med hensyn til den almene økonomiske ulighed, og at der var en kraftig øget andel af sorte i den højere indkomstgruppe, uden at man på nogen måde kunne tale om repræsentativitet (van den Berg m.fl., 2005; Ardington m.fl., 2005).

Vi vil her først undersøge den generelle ulighed og derefter de sortes repræsentation i den herskende økonomiske klasse. I begyndelsen af 2000-tallet var Sydafrika et af de mest uretfærdige lande i verden. De øverste 10 % af befolkningen tjente 45 % af den nationale indkomst, mens de fattigste 20 % kun tjente 2 % (Statistics South Africa, 2002).

Som nedenstående tabel viser, ligger arbejdsløsheden (idet vi holder os til den bredere definition, hvor arbejdsløse forstås som folk, der ønsker et betalt arbejde, men har op-

givet aktivt at søge) mellem 1996 og 2004 konstant på omkring 40 %. I samme tidsrum lå andelen af beskæftigede, der tjente mindre end R1.000 pr. måned målt i forhold til værdien af Rands i år 2000, næsten uændret på omkring 45 %.

Tabel 1. Udvidet arbejdsløshedsprocent¹ og andel af beskæftigede, der tjener under R1.000 i faste rand.

Arbejdsløshed og lave indkomster var koncentreret i den afrikanske befolkning og især blandt afrikanske kvinder. I 2004 udgjorde arbejdsløsheden for afrikanere ifølge den brede definition 48 % sammenlignet med 28 % for farvede og asiater og 8 % for hvide. To tredjedele af de arbejdsløse var afrikanere under 30 år, som stod over for en arbejdsløshedsrate på 60 %. For afrikanske kvinder var den generelle arbejdsløshedsrate 56 % sammenlignet med 7 % for hvide mænd. Næsten tre fjerdedele af de afrikanske kvinder under 30 var arbejdsløse. (Statistics South Africa, 2004).

Den sorte befolkning havde også stadig de laveste indkomster. I 2004 skønnedes det, at 40 % af afrikanere i arbejde tjente under R1.000 per måned sammenlignet med 20 % af farvede og asiater og 5 % af hvide. Igen var afrikanske kvinder værst stillet, idet godt og vel halvdelen tjente under R1.000 om måneden. Dertil kom, at kun 60 % af afrikanerne

¹ Den bredere definition af arbejdsløshed omfatter også folk, der ville tage et job omgående, men som er for modløse til at søge efter betalt beskæftigelse. R1.000 er udregnet i. f. t. år 2000. LFS angiver indkomster i kategorier. Hvor værdien af R1.000 i år 2000 faldt inden for en kategori, bruges en lineær andel. Kilde: Data for 1996 og 1998 udregnet fra Statistik Sydafrika. October Household Survey. Relevante år. Databaser på CD-ROM. Pretoria. Data for 2000 til 2004 udregnet efter Statistik Sydafrika. Labourforce Survey. September i relevante år. Databaser på CD-ROM. Pretoria. Faste indkomster udregnet ved brug af CPI (forbrugerprisindekset)

angav lønninger eller avance som deres hovedindkomstkilde sammenlignet med 80 % af hvide, farvede og asiater. De øvrige husstande var afhængige af sociale ydelser, hjælp fra familien, velgørenhed og pensioner. (Statistics South Africa 2004).

Den faldende andel af vederlag i den nationale indkomst efter 1994 viste også vedvarende uligheder. Mellem 1994 og 2004 faldt lønningerne fra 50 % til 45 % af den nationale indkomst, mens nettodriftsoverskuddet steg fra 26 % til 32 % (TIPS 2006). Undersøgelser viste også, at forskellen mellem de højeste og laveste lønninger begyndte at stige i starten af år 2000. (Se Crotty 2006).

Det er sværere at skaffe data om fordelingen af aktiver, selv om en meget ulige fordeling af indkomster generelt viser et endnu mere ulige ejerskab af kapital og jord. (Se UNDP 2004, s 70 ff.) Indikatorerne på ulighed vedrørende aktiver i Sydafrika omfattede:

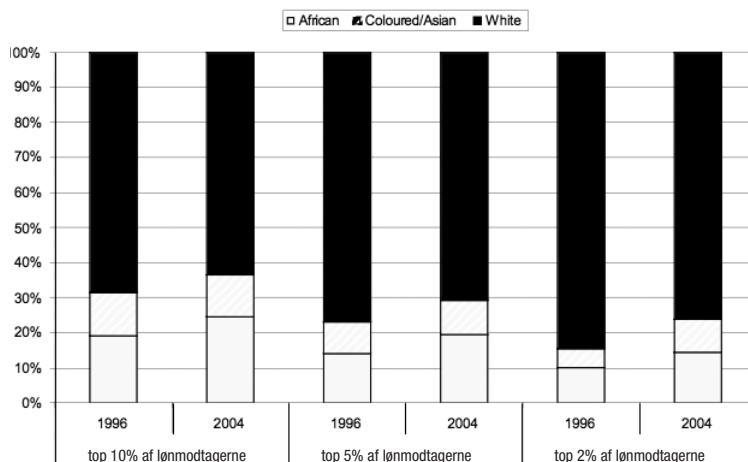
- Små og meget små virksomheder stod stadig i stampe, og landet havde kun en rudimentær kooperativ bevægelse. Disse sektorer sakkede langt bagud i forhold til normen for udviklingslande. (Se Orford et al., 2004).
- Indkomsten fra ejendom var langt mere ulige fordelt end indkomsten fra lønninger og gager. I 2004 tjente 4 % af de selverhvervende over R11.000 per måned sammenlignet med 2 % af folk i arbejde. Men 40 % af de selverhvervende – så at sige alle afrikanere – fik under R500 om måneden. Derimod lå kun 15 % af lønmodtagerne i denne indkomstkategori. (Statistics South Africa, 2004).

Kort sagt var hovedparten af befolkningen, ti år efter at demokratiet blev indført, stadig kraftigt underprivilegeret i økonomisk forstand. Dette viste sig i mangel på kapital og andre aktiver, høj arbejdsløshed og lav løn. Fattigdom og arbejdsløshed ramte afrikanerne hårdest og især de afrikanske kvinder.

Samtidig var potentielle sorte iværksættere – i realiteten sorte med formelle kvalifikationer og/eller politisk erfaring plus nogen kapital – stadig stort set udelukket fra økonomien og i særdeleshed den private sektor. Dette fremgik af den kraftige underrepræsentation af sorte i højindkomst gruppen, i direktioner og i den øverste del af gruppen af selverhvervende.

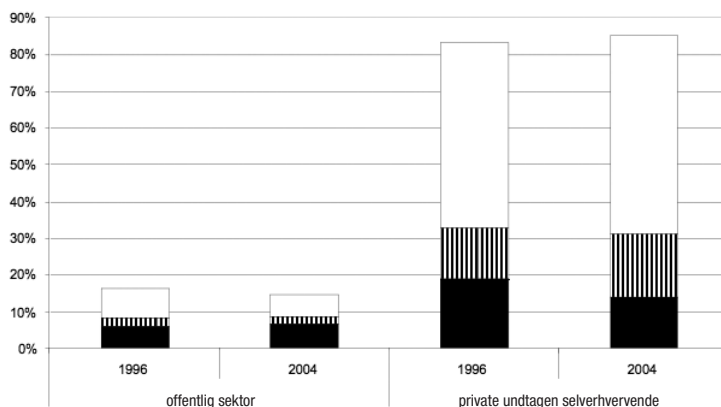
Som følgende tabel viser, udgjorde afrikanerne i 2004 kun en fjerdedel af de øverste 10 % med de højeste indkomster og omkring en syvendedel af de 2 % med de højeste indkomster. Dette var en forbedring i forhold til 1996. I modsætning til deres lille repræsentation i højindkomst gruppen udgjorde afrikanerne næsten tre fjerdedele af de beskæftigede i 2004.

Tabel 2. Repræsentation i højindkomst-gruppen efter race, 1996 og 2004²

Afrikanske kvinder, som udgjorde lige knap en tredjedel af alle beskæftigede, omfattede kun én ud af 15 af de øverste 10 % af de beskæftigede. Modsat stod hvide mænd for under en tiendedel af de beskæftigede og næsten halvdelen af de 10 % med de højeste indkomster. Den fortsatte underrepræsentation af sorte i højindkomst gruppen matchede deres lave deltagelse i topledelse, især i den private sektor. I både den offentlige og private sektor var hvide ledere stadig i overtal. Mellem 1996 og 2004 voksede deres indberettede andel af private lederposter en smule, selv om sorte ledere vandt frem i offentlig tjeneste, lokal administration og halvoffentlige institutioner.

Tabel 3. Topledelse efter race, 1996 og 2004³.

² Udregnet efter Statistik Sydafrika, October Household Survey for 1996 og Labourforce Survey for september 2004. Databaser på CD-ROM. Pretoria.

³ Kilde: Udregnet efter Statistik Sydafrika, October Household Survey for 1996, og Labourforce Survey for September 2004. Databaser på CD-ROM. Pretoria..

Igen var de afrikanske kvinders situation særligt ringe. Lidt mere end én topleder ud af 20 var en afrikansk kvinde, mens to ud af fem var hvide mænd. Derudover arbejdede over en fjerdedel af de afrikanske kvindelige topledere i den offentlige sektor sammenlignet med et gennemsnit på 10 % for alle topledere.

Kort sagt bragte demokratiet hverken store forbedringer i den almene økonomiske ulighed eller åbnede døre til økonomisk magt for den sorte elite, især i den private sektor. I resten af dette afsnit undersøges det, hvordan og hvorfor regeringens primære strategier til fremme af lighed ikke var tilstrækkelige.

Regeringens tjenesteydelser

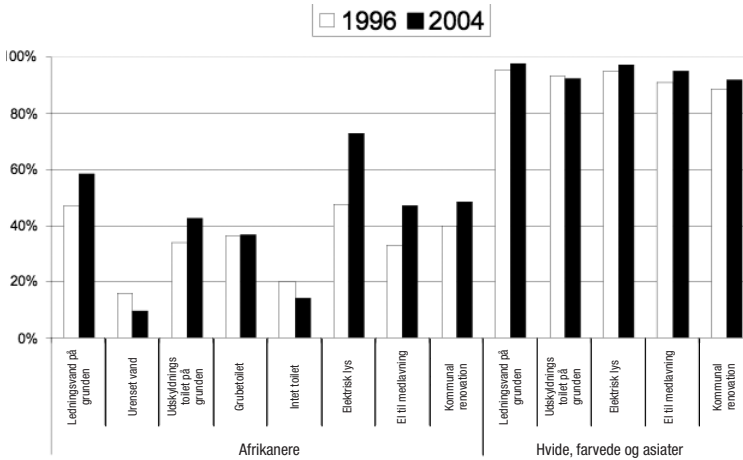
The Reconstruction and Development Programme, RDP, havde en forventning om, at udvidelsen af regeringens tjenesteydelser til traditionelt underprivilegerede sorte samfund ville udgøre et centralt instrument i flertallets myndiggørelse. RDP-programmet hævdede, at forbedringer i infrastruktur og sociale tjenesteydelser ville skabe grundlag for, at sorte kunne tage del i økonomien som arbejdere og gennem hjemmebaseret iværksættervirksomhed. En kraftig vækst i de sorte samfunds adgang til vand, el og telefoner efter 1994 havde dog ikke megen synlig effekt på indkomstskabelsen. De primære årsager syntes at være den stramme finanspolitik sent i 1990'erne kombineret med programmer, der ikke maksimerede de økonomiske fordele.

Den mest tilgængelige indikator for vækst i regeringens serviceydelser var indenfor husstandsinfrastrukturen, som fra 1995 blev vurderet ved hjælp af regelmæssige husstandsundersøgelser. Som nedenstående tabel viser, forbedredes så at sige alle aspekter af husstandsinfrastrukturen, hvor adgangen til elektricitet tegner sig for det største fremskridt hen imod større lighed. Men så sent som i 2004 havde mindre end to tredjedele af afrikanerne adgang til offentlig vandforsyning på deres grund. Under halvdelen havde udskylningstoilet, og omkring tre fjerdedel havde elektrisk lys. I modsætning hertil, havde mere end 90 % af de hvide, de farvede og asiaternes husstande adgang til rent drikkevand, el og renovation.

Det er vanskeligere at bestemme omfanget af forbedringerne inden for uddannelse, sundhed, politi og velfærd. Formelt set var det forbudt alle institutioner i disse sektorer at diskriminere; i praksis medførte den traditionelle fordeling af infrastruktur og personale, at de væsentlige uligheder bestod.

Det følgende afsnit omhandler de vedvarende uligheder på uddannelsesområdet, som også fandtes inden for politi og sundhed. Den væsentligste undtagelse var velfærdsydelserne, som udgjorde det mest omfordelende element i regeringens udgifter.

Diagram 1. Adgang til husstandsinfrastruktur efter race, 1996 og 2004⁴

Efter 1994 ensrettede regeringen ydelserne til afrikanerne – som hidtil var sakket langt bagefter hvide og farvede – og udvidede dem til at omfatte så at sige alle ældre mennesker uden private pensioner samt til mange børn. Andelen af afrikanske husstande, der fik en eller anden form for offentlig ydelse, steg fra 17 % til 45 % mellem 1996 og 2004. (Udregnet efter Statistics South Africa, 1996 & 2004). Men samtidig skar regeringen ned på statens ydelser i faste priser. I slutningen af 1990'erne holdt forhøjelserne af de enkelte ydelser ikke trit med inflationen. Mens selve ydelserne steg med inflationsraten, kom størstedelen af den nye stramning derefter primært fra børneydelser, som udgjorde under R200 per måned sammenlignet med over R900 for alderspensionen.

Alt i alt virkede regeringens udgifter efter 1994 kraftigt omfordelende. Ikke desto mindre kom de ikke i nærheden af at fjerne de enorme uligheder i infrastrukturen og tjenesteydelserne efter apartheid. Dertil kom, at det i modsætning til, hvad RDP håbede, ikke førte til et kraftigt opsving i beskæftigelsen og deltagelsen i økonomien for den sorte befolknings vedkommende.

Tre indbyrdes afhængige faktorer bidrog til dette resultat:

- For det første satte arbejdsløshed og fattigdom i den sorte befolkning en grænse for omfordelingens omfang. De fleste afrikanske husstande tjente for lidt til at kunne bidrage til omkostningerne ved at opretholde tjenesteydelserne for slet ikke at tale om at installere dem. Denne situation øgede i udstrakt grad regeringstjenesternes skattebyrde.

⁴ Kilde: Udregnet efter Statistik Sydafrika. 1996. October Household Survey. Database på CD-ROM. Pretoria og Statistik Sydafrika. 2004. Labourforce Survey. September. Database på CD-ROM. Pretoria.

- For det andet betød budgetnedskæringerne under den nyliberale GEAR-politik, at omfordelingen gennem sidste halvdel af 1990'erne fandt sted inden for meget stramme rammer. I faste priser faldt regeringsudgifterne pr. person med 1 % om året fra 1997 til 2000. Derefter faldt de hurtigt med mellem 5 % og 10 % årligt. De skattemæssige begrænsninger gennem de sene 1990'ere udelukkede den massive udvidelse i regeringstjenesterne, der var påkrævet ifølge RDP strategien.
- For det tredje indsnævrede embedsværket målene, fordi midlerne var begrænsede, og satsede på kortsigtede forbedringer af levestandarden i stedet for at udvide de økonomiske muligheder; for at spare på udgiften til byggegrunde blev der bygget huse meget langt fra jobmulighederne; for at benytte sig af de offentlige sundhedsydelser var det ofte nødvendigt at stå i daglange køer, hvilket gjorde dem næsten utilgængelige for personer med arbejde; og forsyningen af gratis vand og el var stadig alt for lille til at kunne bære virksomheder i hjemmet. Ydermere nægtede Finansministeriet konsekvent at købe ydelser fra lokale og begrænsede derved stimuleringen af den lokale økonomi.

Under disse omstændigheder kunne forbedringerne i regeringens serviceydelser ikke nå de mål, der var fastsat under RDP. De øgede helt bestemt livskvaliteten for mange sorte husstande og bidrog i vid udstrækning til at afbøde den massive arbejdsløsheds sociale konsekvenser. Men de skabte ikke lighed og øgede ikke de fattige husstandes fodfæste i økonomien. Men disse svagheder berørte ikke den sorte højindkomst gruppe, som for de flestes vedkommende flyttede ind i traditionelt hvide forstæder eller i townshipenes bedst servicede områder.

Udvikling af uddannelse og kvalifikationer

Uddannelse er en særlig vigtig forudsætning for forbedret deltagelse, da den danner grundlag for individets deltagelse i økonomien. Men ændringerne efter 1994 har sandsynligvis gjort mere for at forbedre repræsentationen i eliteinstitutionerne end for at sikre mere rimelig kvalitetsuddannelse generelt.

Tre sæt data viste alvorlige uligheder på uddannelsesområdet også efter 2000. Som udgangspunkt var ressourcesituationen skæv, hvor de traditionelt hvide skoler – hvor der nu i mange tilfælde overvejende gik sorte elever – var favoriseret med bedre infrastruktur og flere undervisere. Til dels afspejlede dette, at de kunne forlange højere brugerbetaling, hvorved de både øgede deres indkomster og effektivt udelukkede fattigere studerende. Som følgende tabel viser, gik det stadig langsomt med at forbedre skolernes infrastruktur. Så at sige alle de underprivilegerede skoler var afrikanske; de, der var dårligst stillet, var næsten udelukkende grundskoler i de tidligere hjemlande. Det kan være gået

fremad siden år 2000, men der er ikke offentliggjort nye data om dette forhold.

Tabel 4. Skoleinfrastruktur, 1996 og 2000⁵

Indikator	1996	2000
Elev/klasse-ratio	43:1	39:1
Procentdel af skoler med:		
Ingen toiletter	55%	17%
Ingen telekommunikation	60%	36%
Intet vand	35%	28%
Ingen el	68%	43%
Dårlige bygninger	16%	35%

Derimod udjævnede regeringen i slutningen af 1990'erne skolernes bemanning med afsæt i en fast klassekvotient. Selv i denne situation kunne skoler, der traditionelt var hvide, ansætte flere lærere i eget regi. I 2004 udgjorde sådanne ekstralærere 10 % af alle lærere i Gauteng og Western Cape, hvor størstedelen af de traditionelt hvide skoler befandt sig, mens de dårligt nok figurerede i de andre provinser. Under disse omstændigheder vedblev den andel af eleverne, som bestod studentereksamen, matric, med at være meget højere for elever fra traditionelt hvide skoler end for elever fra afrikanske områder, og især de tidligere hjemlande. Som følgende tabel viser, bestod over halvdelen af de hvide elever eksaminer med den udmærkelse, som giver direkte adgang til videregående uddannelser, mens kun lidt over én ud af ti afrikanere bestod med udmærkelse.

Endelig forblev højere uddannelse, og især eliteuniversiteterne, overvejende hvide. Denne situation var et resultat af den højere beståelsesprocent fra traditionelt hvide gymnasier samt indførelsen af studieafgifter. I 2004 var den årlige studieafgift på University of the Witwatersrand i Johannesburg eller University of Cape Town noget mere end dobbelt så høj som middeludgifterne for en afrikansk husstand.

Tabel 5. Bestået eksamen efter race, 2003⁶

	Deltagelse	Bestået med udmærkelse	Bestået uden udmærkelse	Beståelsesprocent med udmærkelse
Afrikanere	349.900	42.100	186.800	12%
Farvede/asiatisk	48.600	14.200	28.700	29%
Hvid	46.900	23.800	22.000	51%

⁵ Kilde: Brochurer for The School Register of Needs Surveys, 1996 og 2000.: www.education.gov.za i marts 2005.

⁶ Kilde: Svar fra Undervisningsministeriet til parlamentsspørgsmål fra H. Zille i maj 2005. Tak til James Myburgh for oplysningerne.

Tabel 6. Afsluttende universitetseksaminer efter race og institutionstype 2002⁷

	Afrikанere	Farvede	Indiske	Hvide	I alt
Traditionelt privilegeret universitet	37%	4%	7%	51%	100%
Traditionelt underprivilegeret universitet	88%	6%	6%	1%	100%
UNISA	43%	4%	9%	45%	100%
I alt	49%	4%	7%	40%	100%

Regeringen vedtog en national kompetencestrategi fra slutningen af 1990'erne i et forsøg på at afskaffe traditionelle skævheder i adgangen til uddannelse. Denne strategi havde tre søjler: indførelse af en kompetenceafgift på 1,5 % af lønudgifterne for større virksomheder; etablering af brancherelaterede uddannelsesplaner, og et certificeringssystem for erfaringsbaserede kompetencer, da så mange sorte havde været afskåret fra formel læring.

Tabellen nedenfor viser, at sorte i begyndelsen af 2000'erne, på trods af det nye system, efteruddannede sig mindre hyppigt end hvide. Kun blandt topledere var der en undtagelse.

Tabel 7. Adgang til kompetenceudvikling efter erhverv, race og køn, september 2003⁸

	Afrikанere		Farvede/Asiater		Hvide		% af beskæftigelse i alt
	mænd	kvinder	mænd	kvinder	mænd	kvinder	
Hovederhverv							
Lovgivere, topembedsmænd og ledere	16%	38%	21%	34%	26%	30%	7%
Akademikere	19%	27%	24%	28%	24%	30%	5%
Teknikere og beslægtede akademikere	22%	21%	25%	26%	31%	26%	10%
Kontorpersonale	15%	19%	16%	20%	27%	24%	10%
Håndværkere og arbejdere i beslægtede brancher	16%	17%	20%	12%	32%	23%	12%
Servicemedarbejdere og butiksassistent	35%	13%	24%	16%	30%	25%	12%
Fabriksarbejdere og maskinoperatører og montører	8%	8%	10%	6%	26%	17%	10%
Småerhverv	6%	5%	8%	6%	27%	23%	22%
Faglærte arbejdere i landbrug og fiskeri	5%	3%	11%	23%	19%	26%	3%
Hushjælp	5%	2%	0%	3%	n.a.	0%	9%
I alt	14%	10%	16%	15%	28%	26%	100%

⁷ Kilde: Altman, Miriam. 2004. *Opnåelse af mål om lighed: Er der nok kandidater?* Pretoria. HSRC.

⁸ Note: Tallene viser procentdel af respondenter i hver gruppe, der svarede, at de havde adgang til kvalifikationsudvikling uden at angive en tidsramme. Kilde: Udregnet efter Statistik Sydafrika. Labourforce Survey september 2003. Pretoria. Database på CD-ROM.

Der viste sig endnu et problem i forbindelse med anerkendelse af erfaringsbaserede kompetencer, hvilket var særdeles vigtigt i kampen mod tidligere tiders diskrimination. I de fleste erhverv viste det sig nærmest at være umuligt for arbejderne at få et bevis på faktiske kompetencer, uanset hvor megen erfaring de havde. For det første krævedes det, at de skulle lægge teoretiske kurser oveni, hvilket var ret bekosteligt både med hensyn til tid og penge. For det andet gav de fleste arbejdsgivere stadig ikke fritid til uddannelse. Og mange erhverv udarbejdede simpelt hen ikke systemer til vurdering og certificering af arbejdernes kvalifikationer, hvis det ikke mindst drejede sig om en egentlig kandidatgrad. Alt i alt var der racemæssige skævheder i adgangen til uddannelse, oplæring og formelle kvalifikationer selv efter 10 år med demokrati. Velstående sorte familier kunne få deres børn ind på de bedste skoler, mens flertallet fortsat blev henvist til ressourcemæssigt underforsynede institutioner og udelukket fra universiteterne på grund af dårlige skoleresultater eller for høje afgifter. Dette betød i sig selv, at økonomien i mangel af statslig intervention stort set ville kopiere de traditionelle uligheder langt ind i en overskuelig fremtid.

Lighed i ansættelse og faglige rettigheder

En yderligere lighedsfremmende strategi var at kræve lighed i ansættelsen og beskyttelse af de faglige rettigheder. The Employment Equity Act, loven om lighed i ansættelsen, havde ikke nogen synderlig virkning, hvorimod det lykkedes fagbevægelsen at forbedre standarden i de fagligt organiserede brancher, men de faglige organisationer kunne dog ikke tilvejebringe en mere ligelig adgang til rigdom eller en øget beskæftigelse.

The Employment Equity Act blev vedtaget i 1998. Den gik længere end et simpelt forbud mod diskrimination bl. a. ved at stille krav til arbejdsgiverne om at tage fat på de strukturelle forhindringer for fremskridt for traditionelt underprivilegerede grupper. Loven søgte udtrykkeligt at sikre større lighed i alle faglærte erhverv, ikke blot blandt topledere og akademikere. Heri søgte den at imødegå afrikanske arbejderes næsten ikke-eksisterende karrieremobilitet, som havde været bygget ind i apartheid. Trods loven var afrikanere stadig stærkt underrepræsenterede blandt topledere og akademikere i midten af det første årti efter år 2000. Og som den følgende tabel netop viser, udviste beskæftigelsesstrukturen efter race praktisk taget ingen ændringer, efter at loven var blevet vedtaget.

Derimod førte vedtagelsen af en række arbejdsmarkedslove til beskyttelse af arbejdskraftens rettigheder til en kraftigt øget faglig organisering og meget større

Table 8. Erhverv efter race, 2000 og 2004⁹

	Afrikanere		Farvede/Asiater		Hvide		% af beskæftigelse i alt
	mænd	kvinder	mænd	kvinder	mænd	kvinder	
Hovederhverv							
Lovgivere, topembedsmænd og ledere	16%	38%	21%	34%	26%	30%	7%
Akademikere	19%	27%	24%	28%	24%	30%	5%
Teknikere og beslægtede akademikere	22%	21%	25%	26%	31%	26%	10%
Kontorpersonale	15%	19%	16%	20%	27%	24%	10%
Håndværkere og arbejdere i beslægtede brancher	16%	17%	20%	12%	32%	23%	12%
Servicemedarbejdere og butiksassistenten	35%	13%	24%	16%	30%	25%	12%
Fabriksarbejdere, og maskinoperatører og montører	8%	8%	10%	6%	26%	17%	10%
Småerhverv	6%	5%	8%	6%	27%	23%	22%
Faglærte arbejdere i landbrug og fiskeri	5%	3%	11%	23%	19%	26%	3%
Hushjælp	5%	2%	0%	3%	n.a.	0%	9%
I alt	14%	10%	16%	15%	28%	26%	100%

beskyttelse for afrikanske arbejdere. Fagforeningsmedlemmer nød godt af højere løn og goder som pensioner og sygesikring i større grad end ikke-medlemmer. Men i store sektorer – især detailhandel, landbrug og byggeri – blev organiseringen ved med at ligge på et lavt niveau. I disse sektorer ignorerede arbejdsgiverne ofte de love, der foreskrev ordnede forhold så som skriftlige kontrakter eller betalt orlov.

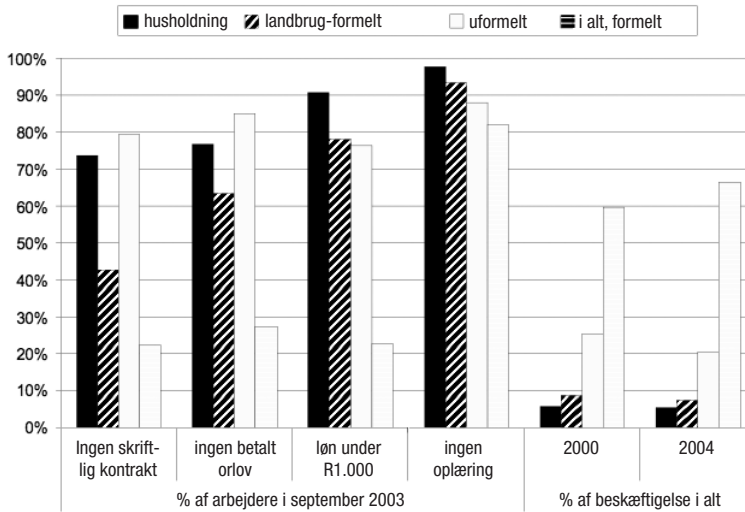
Arbejdsmarkedslovene hjalp måske ikke direkte de arbejdsløse, men de havde alligevel en væsentlig indirekte effekt. I 2004 overlevede 12 % af den fattigste halvdel med hjælp fra familiemedlemmer. (Statistics South Africa, 2004). Arbejdsmarkedslovene og ligheden i beskæftigelsen søgte at skabe karrieremobilitet og rettigheder for arbejdere, som traditionelt havde været underprivilegeret under apartheid. Navnlig arbejdsmarkedslovene bidrog i høj grad til at give afrikanske arbejdere en stemme og magt til at forbedre løn og arbejdsvilkår. Men fremskridtene omfattede ikke de nye afrikanske iværksætteres behov.

SMME

Staten indførte en række tiltag, der skulle støtte de små og mellemstore virksomheder, SMME'erne, herunder en jordreform, relevante økonomiske ordninger og uddannelse. Disse strategier kunne muligvis have ændret fordelingen af goder, og udviklet en ny klasse

⁹ Kilde: Udregnet efter Statistik Sydafrika. Labourforce Surveys for sept. 2000 og 2004. Pretoria. Databaser på CD-ROM.

Diagram 2. Overholdelse af arbejdsmarkedslove efter sektor¹⁰

af sorte småkapitalister og måske også en kooperativ bevægelse. Som præsidentskabets indledende tiårs redegørelse fremhæver, viste disse programmer sig imidlertid alle stort set at være ineffektive (PCAS 2003, s. 40).

En jordreform havde måske det største potentiale til at forbedre ressourcegrundlaget for de fattigste husstande, der fandtes efter apartheid i de overbefolkede og forarmede hjemlande. Midt i årtusindets første årti fasholdt regeringen officielt RDP-målet med at få 30 % af landbrugsjorden over på sorte hænder. Jordreformens omfang i begyndelsen af år 2000 viste imidlertid, at dette mål ikke ville blive nået inden for de næste 50 år.

I de første ti år med demokrati skiftede under 5 % af jorden hænder som følge af jordreformens forskellige initiativer. Beregninger tydede på, at jordreformens budget skulle ganges med mindst fem, for at nå det officielle mål. (People's Budget 2005, s 19 ff.). I tilgift var regeringens støtte begrænset og temmelig kaotisk, eftersom ansvaret faldt imellem forskellige regeringsniveauer. (Hall m.fl., 2003).

Andre regeringsprogrammer til støtte for små og meget små virksomheder opfyldte heller ikke målet. Regeringens fejlslagne programmer til støtte for små og meget små virksomheder afspejlede frem for alt det eksisterende fjendtlige finansieringsmiljø. Sydafrikas produktionsstruktur var stadig primært gearret til mineraler og metallurgisk forbehandling

¹⁰ Kilde: Udregnet efter Statistik Sydafrika, Labourforce Surveys, september 2000, 2003 og 2004. Databaser på CD-ROM.

– sektorer, som generelt ikke giver grobund for mindre operatører. Netværker inden for økonomi og detailhandel blev udviklet i løbet af århundreder til støtte for store selskaber (ejet af hvide) og små grupper af rige (hvide) mennesker. De udvidede ikke nemt service-ydelserne og støtten til også at omfatte nye, små (sorte) iværksættere. Endelig var sorte iværksættere efter apartheid blevet efterladt stort set uden kapital, formelle forretningsforbindelser og i mange tilfælde uden erfaring.

Midt i årtiet lå små og meget små iværksættere i Sydafrika stadig langt efter andre middelindkomstlande. (Orford m.fl. 2005). De fleste sorte iværksættere benyttede sig kun af overlevelseshedstrategier, i almindelighed gadehandel, hvor to ud af fem tjente under R500 om måneden. (Statistics SA 2004). I mellemtiden blev betragtelige dele af regeringens midler til støtte af små virksomheder år efter år overført til det efterfølgende års finanslov.

Beskæftigelse i den offentlige sektor

I betragtning af svaghederne i andre strategier, der skulle skabe fremgang for den sorte elite i den private sektor, viste den offentlige sektor sig at være den vigtigste vej til fremgang. I midten af det første årtiet havde sorte gjort store fremskridt inden for ledelse i både den offentlige og den halvoffentlige sektor. Faktisk blev statskapital den primære form for sort kapital.

Sort repræsentation i topledelse og blandt akademikere i den offentlige sektor steg fra 53 % til 61 % mellem 1996 og 2004. I sidstnævnte år arbejdede 19 % af alle afrikanske topledere i den offentlige sektor sammenlignet med 7 % af alle hvide i topledelse. (Statistics SA 1996 & 2004).

De større nationale halvoffentlige organisationer – især Transnet (jernbanen), Eskom (el-forsyningen) og Telkom (det statslige telefonselskab) – viste sig at være særligt vigtige for den nye sorte kapital. De skrev sig for hovedparten af den halvoffentlige investering, hvilket udgjorde 12,5 % af den nationale brutto-kapitaldannelse i 2005. (Udregnet efter SARB 2006, s. S-122). Selvom de halvoffentlige organisationer beholdt visse sociale ansvarsområder, søgte regeringen delvist at kommercialisere og privatisere dem. Denne fremgangsmåde skabte både muligheder for sorte konsortiers investering og gav sorte chefer kontrol over betydelige dele af økonomien.

Beskæftigelsen i staten understøttede skabelsen af en sort kapitalistklasse på to måder. For det første gav det mange veluddannede sorte en chance i et velbetalt job på højt niveau, mens dørene forblev hermetisk lukkede i det meste af den private sektor. For det andet gjorde erfaring og forbindelser i statssektoren sorte kandidater mere attraktive for selskaber, der var drevet af hvide i den formelle sektor. I midten af 2000'erne var næsten

alle førende sorte kapitalister begyndt med en stilling i staten.

Statens rolle i skabelsen af en ny elite bidrog kun lidt til at tackle den overordnede ulighed. Den offentlige sektor var skævt repræsenteret blandt personer med de højeste indkomster med en fjerdedel af dem i de øverste 10 %, men kun en syvendedel af den samlede beskæftigelse. (Statistics South Africa 2004). Forskellen i lønningerne i den offentlige og halvoffentlige sektor viste tendens til at stige fra slutningen af 1990'erne efter en indledende indsats for at hæve indkomsterne for de dårligst betalte arbejdere.

Overgangen til velfunderet BEE

En analyse af de regeringsstrategier, der skal tage fat på arven efter apartheid i økonomien, viser, at de hverken opnåede en kvalitativ forandring i den økonomiske ulighed eller banede vej for de fleste af de mulige sorte iværksættere. Spørgsmålet er, hvordan nuværende forslag til en BEE vil påvirke disse resultater. For at give et svar på det spørgsmål undersøges i dette afsnit The Broad-based BEE Act og de bestemmelser, som er udstedt i henhold til den, hvad der formentlig ikke vil være tilendebragt før udgangen af 2006.

Loven selv afspejlede striden om begrebet BEE. Selve begrebet viste sig først med offentliggørelsen af rapporten fra BEE-Kommissionen, en gruppe af fortrinsvis sorte forretningsfolk. (Før det, eksisterede den dårligt nok i den politiske diskussion inden for ANC eller staten). Kommissionsrapporten tog initiativet til strategien med at definere BEE både som forbedringer i den generelle lighed (uden nogen kvantificering) og specifikke mål for øget sort deltagelse i ledelse og ejerskab. (BEECom, 2000).

Denne dobbelte strategi blev vedtaget i ANC's beslutninger om BEE ved dets 51. Nationale Konference i Stellenbosch i 2002 med større vægt lagt på kollektivt ejerskab mellem det arbejdende folk og samfundsgrupperne. ANC vedtog at:

"... indikatorerne på succes [med BEE] er generel lighed i indkomster og velstand, en højere grad af sorte andele – inklusive sorte kvinder og unge - i ejerskab i den udstrækning, der er driftsmæssig medvirken og kontrol med økonomien, og i den udstrækning der har været overførsel og besiddelse af kvalifikationer og bevaring af goder blandt de BEE-begunstigede. For at sikre at BEE er velfunderet og understøtter kollektive ejerskabsprogrammer mellem det arbejdende folk og lokalsamfundene i form af kollektive virksomheder og kooperativer og understøtter skabelsen af en iværksætterklasse, fattiges opsparing af aktiver og med fokus på udviklingen af landbrug..."

"... en væsentlig bestanddel af BEE er sorte forretningsfolks inddragelse, især kvinder, i ejerskab, kontrol og ledelse af produktiv kapital i alle økonomiens sektorer samt faglærte erhverv. For at forfølge dette mål vil ANC samarbejde med den nye sorte kapitalistklasse

for at sikre fælles engagement og praktisk handling til opnåelse af øget investering, jobskabelse, lighed i beskæftigelsen og fattigdomsafhjælpning..." (ANC 2002).

Regeringens politiske dokument om BEE reagerede på ANC's beslutninger og BEE-Kommissionens rapport og dannede grundlag for lovgivningen. Dokumentet fra Handels- og Industriministeriet, Department of Trade and Industry (DTI), hævdede, at den nye politik ville indebære:

"... en omfattende sort økonomisk oprustningsstrategi, som sammenføjer de forskellige elementer i regeringens omstillingsprogram på en mere sammenhængende og fokuseret måde..." (DTI 2003).

Den ny politik pegede på tre hovedelementer i BEE:

1. Øget sort ejerskab i den formelle sektor
2. Udvikling af nye små og meget små virksomheder, hvorved økonomien som helhed bliver mere lige og konkurrencedygtig, og
3. Udvikling af kvalifikationer og lighed i ansættelsen, hvilket ville betyde, at det også ville komme arbejdere i det formelle system til gode.

På trods af disse tre søjler blev hovedvægten ved med at ligge på øget sort ejerskab og kontrol, og der blev sagt meget lidt om forbedring af den overordnede indkomstfordeling eller støtte til kollektivt ejerskab. (DTI 2003). Helt fraværende i strategirammen var:

- Al diskussion om, hvordan BEE skulle støtte formel jobskabelse undtagen som en støttefunktion til nye virksomheder. Men arbejdsløsheden var den væsentligste årsag til marginalisering for de fleste sortes vedkommende. Denne mangel har ført til betydelig diskussion om BEE-foranstaltninger, der kunne ødelægge jobs. Dette kan f.eks. ske, hvor sorte importører får fortrinsret frem for lokale producenter. På samme måde fører det ofte til tab og/eller nedgradering af eksisterende jobs, når privatisering eller udlicitering bruges til at etablere nye sorte ejede virksomheder.
- Specifikke tiltag til at skaffe varer og tjenesteydelser, hvor det er relevant, til det sorte samfund, som f.eks. inden for den økonomiske sektor og sundhed. Dette har bremset mulighederne for at forhandle sig frem til forbedringer på disse områder i de relevante brancher.

The Broad-Based BEE Act formaliserede det politiske dokument ved at angive følgende punkter som dets mål:

- a) at fremme omdannelse af økonomien for at muliggøre meningsfuld sort deltagelse;
- b) opnå betydelig forandring i den racemæssige sammensætning af ejerskabs- og ledelsesstrukturerne og i den faglærte beskæftigelse i eksisterende og nye virksomheder;

- c) at øge mulighederne for samfundsgrupper, arbejdere, kooperativer og andre kollektive virksomheder for at eje og lede eksisterende og nye virksomheder samt øge deres adgang til økonomiske aktiviteter, infrastruktur og kvalifikationstræning;
- d) at øge mulighederne for sorte kvinder for at eje og lede eksisterende og nye virksomheder og øge deres adgang til økonomiske aktiviteter, infrastruktur og efteruddannelse;
- e) at fremme investeringsprogrammer, som fører til sortes velfunderede og meningsfulde deltagelse i økonomien med henblik på at opnå en bæredygtig udvikling og generel fremgang;
- f) at give bemyndigelser til land- og lokale samfund ved at gøre det muligt at få adgang til økonomiske aktiviteter, jord, infrastruktur, ejerskab og kvalifikationer; og
- g) at fremme adgangen til finansiering med henblik på sort økonomisk myndiggørelse.

NEDLAC (Institutionen for trepartsforhandlinger på arbejdsmarkedet) og Parlamentets indflydelse gjorde, at loven lagde mere vægt end den oprindelige handels- og industripolitik på overordnet økonomisk omstilling, velfunderet ejerskab og kvalifikationsudvikling. Yderligere forlangtes det, at BEE's sektorplaner skulle omfatte alle interessenter inklusive arbejdere og forbrugere.

Loven foreskrev, at alle ministerier "såvidt det var praktisk muligt" skulle tage hensyn til en virksomheds BEE-status ved udstedelse af bevillinger, forsyninger og andre opgaver. Dette gav tydeligvis BEE-processen stor slagkraft. Det gav også en betydelig usikkerhed i regeringsprocesserne, eftersom det virkede ganske uklart, hvor meget et ministerium skulle tage hensyn til BEE.

På basis af Loven rundsendte Industriministeriet (DTI) i 2005 et udkast til Codes of Good Practice, som præcist skulle definere, hvordan et selskabs BEE-status ville blive bedømt. Denne kodeks blev forhandlet vidt og bredt med erhvervslivet og, gennem NEDLAC, med repræsentanter for arbejdsmarkedet og samfundet. I denne sammenhæng kom arbejdsmarkedets og det sorte erhvervslivs interesser ofte i åben konflikt.

Fire eksempler illustrerer stridspunkterne:

1. Den særlige kodeks for små virksomheder øgede effektivt betydningen af sort ejerskab og begrænsede målene for lighed i ansættelse og kvalifikationsudvikling for arbejdere på lavere niveau. Men ifølge definitionen på små virksomheder arbejdede næsten halvdelen af alle formelt beskæftigede i denne sektor.
2. Kodeksudkastet gav kun begrænsede bonuspoints for kollektivt ejerskab på trods af den stærke støtte fra ANC's bestemmelser og Loven selv. Derudover hævdede Industriministeriets embedsmænd, at kollektivt ejerskab skulle stå på andenpladsen i forhold til udviklingen af en iværksætterklasse.

I starten ville de udelukke pensionsmidler – den primære form for kapital ejet af arbejdere – fra ethvert BEE-incident og gik kun med til at genoverveje spørgsmålet efter direkte pres fra arbejderbevægelsen.

3. Selv om Kodeksen gav points for lighed i ansættelse, belønnede den primært større repræsentativitet blandt topledere og akademikere. Det var i strid med The Employment Equity Act, som udtrykkeligt sigtede på at fremme karrieremobilitet for flertallet af de sorte beskæftigede.
4. Balancen mellem points for sort ejede virksomheder og for lokal produktion vedblev at være et diskussionsemne. DTI var ikke villig til at give points bare for hvide virksomheders lokale produktion – og jobskabelse – selv om man dog prøvede at indføre importbegrænsninger for selskaber, der kvalificerede sig til støtteordninger.

Konklusioner

Striden om BEE afspejlede den private sektors utilstrækkelige reaktion på hårdnakkede uligheder samt problemerne med at prioritere statens tiltag i et klima med voksende klas-sedifferentiering i det sorte samfund. Udadtil var det regeringens politik var, at den ikke alene kunne yde støtte til styrkelsen af sort kapital. Det omfang, som styrkelsen af andre sorte fik, er fortsat en kontroversiel sag.

Regeringen har en afmålt indflydelse på den private sektor. Hvis den pålagde sektoren store udgifter for at indføre sort medejerskab, kunne den ikke presse nær så hårdt på for nye investeringer, jobskabelse eller efteruddannelse for størsteparten af de ansattes vedkommende.

Ud fra dette synspunkt fortsatte problemet med at integrere BEE i bredere økonomiske initiativer. Fra det nationale budget til "Talen om Nationens Tilstand" til "ASGI-SA" vedblev BEE i bedste fald at være et marginalt hensyn, og i værste fald at blive tolket forkert. Generelt fremstod det som et yderligere initiativ til støtte for små virksomheder og boliger til folk med små indkomster. (Se National Treasury 2006; Mbeki 2006; Præsidentembedet 2006). Omfattende politiske dokumenter lod til omhyggeligt at ignorere følgerne for ejerskab – hvilket sandsynligvis var den mest bekostelige virkning af BEE-øvelsen.

Litteratur

Altman, Miriam. 2004. *Meeting Equity Targets: Are there enough graduates?* Pretoria. HSRC.

ANC. 1994. *Reconstruction and Development Programme*. Johannesburg.
Kilde: www.anc.org.za. 2001.

ANC. 2002. *Resolutions of the 51st National Conference*. Johannesburg.
Hentet fra www.anc.org.za i marts 2006.

Ardington, Cally, David Lam, Murray Leibbrandt og Matthew Welch. 2005. "The Sensitivity of Estimates of Post-Apartheid Changes in South African Poverty and Inequality to Key Data Imputations." Pretoria. CSSR Working Paper No. 106. Hentet fra www.sarpn.org.za i juli 2005.

Department of Education. 2000. *Brochure for the 2000 School Register of Needs Report*. www.education.gov.za. Downloaded i 2002.

Hall, Ruth, Peter Jacobs and Edward Lahiff. 2003. *Evaluating Land and Agricultural Reform in South Africa: Final Report*. PLAAS/UCT. Cape Town. Hentet fra www.sarpn.org.za i september 2005.

Mbeki, Thabo 2006. "State of the Nation Address 2006."
Hentet fra www.gov.za, marts 2006.

Mlambo-Ngcuka, Phumzile. 2006. "Background document on a Catalyst for Accelerated and Shared Growth in South Africa." Media briefing. Pretoria.

National Treasury. 2006. *Budget Review 2006*.
Hentet fra www.treasury.gov.za i februar 2006.

PCAS. 2003. *Toward a Ten Year Review*. Pretoria.

People's Budget Coalition. 2005. *The People's Budget 2006/7*.
Hentet fra www.naledi.org.za i marts 2006.

SARB. 2003. *Long-term data series on national accounts and international transactions*. Hentet fra www.resbank.gov.za. i august 2003

SARB. 2006. *Quarterly Economic Bulletin March 2006*. Pretoria.
Hentet fra www.reservebank.co.za i april 2006.

Simkins, Charles. 2004. "What Happened to the Distribution of Income in South Africa Between 1995 And 2001?" Johannesburg. University of the Witwatersrand.
Hentet fra www.sarpn.org.za i juli 2005.

Statistics South Africa. 1996. *October Household Survey 1996*. Database på CD-ROM. Pretoria.

Statistics South Africa. 2000. *Labourforce Survey, Sept*. Electronisk database. CD-Rom. Pretoria.

Statistics South Africa. 2002. *Earning and Spending in South Africa*. Pretoria.
www.StatisticsSydafrika.gov.za. Hentet i december 2002.

Statistics South Africa. 2004. Labourforce Survey sept. 2004. Database på CD-ROM. Pretoria.

Terreblanche, S. 2002. A History of Inequality in South Africa 1652-2002. University of Natal Press. Pietermaritzburg.

The dti. 2003. A Strategy for Broad-Based Black Economic Empowerment. Pretoria.

TIPS. 2006. TIPS EasyData. Electronic database. Downloaded fra www.tips.org.za.

UNDP. 2004. South African Human Development Report. Oxford: OUP.

Van den Berg, Servaas, Ronelle Burger, Rulof Burger, Megan Louw og Derek Yu. 2005. "Trends in poverty and inequality since the political transition." Stellenbosch. University of Stellenbosch.

Van den Berg, Servaas. 2005. "Fiscal expenditure incidence in South Africa, 1995 and 2000." Pretoria. National Treasury. Downloaded from www.sarpn.org.za i marts 2006

* En tidligere udgave af denne artikel blev offentliggjort i New Agenda.

ANC i Sydafrikas politiske landskab.
Fra illegal frihedsbevægelse til regeringsparti
Af Pallo Jordan

Forberedelserne til regeringsmagten

De veje, som ledelsen af det reformorienterede National Party (NP) og The African National Congress (ANC) fulgte, krydsede hinanden på et ubelejligt historisk tidspunkt. I januar 1990 stod ANC i spidsen for en enorm massebevægelse, som også trak prominente offentlige personligheder med i sit kølvand. Igennem 1980erne var ANC, selv om bevægelsen stadig var forbudt, inspirationskilde for et betydningsfuldt netværk af grupper inden for civilsamfundet, en front af demokratiske organisationer og aktivister, som accepterede dens lederskab. Efter 1976 lykkedes det ANC at sætte sig i spidsen for en organiseret, radikal opposition i landet. ANC havde opnået international legitimitet, samtidig med, at det isolerede apartheid-regimet politisk fra dets faktiske og mulige støtte fra det internationale samfund. Det lykkedes ANC at skærpe de økonomiske sanktioner mod Sydafrika, og i slutningen af 1989 nægtede de internationale pengeinstitutter at give apartheid-Sydafrika yderligere kredit.

ANC's program, Frihedserklæringen, havde vundet udbredt tilslutning fra sorte (og nogle hvide) sydafrikanere og var blevet vedtaget af både United Democratic Front (UDF), og Congress of South African Trade Unions (COSATU). En konstant oprørsk atmosfære i landet i 1980erne inspirerede ANC-ledelsen til en strategi, der på det tidspunkt blev lanceret som Operation Vulindlela.

Når F.W. De Klerk forklarede sine talløse tilhørere om grundlaget for regeringens beslutning om at legalisere ANC, Pan African Congress (PAC), South African Communist Party (SACP), og de andre politiske bevægelser og partier, som NP havde forbudt i løbet af de foregående fyre år, holdt han fast på, at han havde det godt med det, fordi kommunismens sammenbrud i Østeuropa indebar, at Sydafrika ikke ville blive rendt over ende af kommunistiske stater. De Klerk og den kreds af hvide vælgere og meningsdannere, han repræsenterede, følte sig ganske sikkert trygge ved det. Men det er klart, at den sydafrikanske politiske elite flere år før december 1989 havde indset, at der var behov for en reform.

I en tale til et publikum af apartheid-styrets strateger i begyndelsen af 1980ere kritiserede Samuel Huntington fra Harvard University, at der manglede en 'Lenin-reform', som ville fokusere lige så intenst på reformstrategi og -taktik som den, 'Lenin brugte på sin revolutionsstrategi og -taktik'. Huntington fastslog over for sit publikum, at reformer i Sydafrika ville være det mest effektive middel til at forhindre en revolution. Det direkte formål med reformerne skulle være kontrarevolutionært, og hvis de blev administreret ordentligt, ville de give den hvide minoritet medbestemmelse om Sydafrikas fremtid sammen med dens formodede revolutionære fjender.

I november 1989 i Paris bekendtgjorde en intellektuel afrikaaner med forbindelse til Broederbond, at De Klerk havde til hensigt at udfordre ANC politisk. Han antydede, at en lovliggørelse af ANC ville skabe et miljø, hvor der kunne finde troværdige forhandlinger sted, og De Klerks mulige samtalepartnere kunne få politisk råderum til at komme i dialog med og få mandater fra deres valgkredse. De Klerks tale den 2. februar 1990 kom derfor ikke som en fuldstændig overraskelse for ANC-ledelsen. Der var større bekymring over, at de omtalte reformer var alt for begrænsede. Men bolden var nu klart på ANC's banehalvdel, og de måtte reagere.

På sit første topmøde efter lovliggørelsen bestemte ANC, at dets centrale strategiske mål var at tage magten fra det hvide mindretals NP-regering så hurtigt som muligt. Følgelig kom den strategiske debat i ANC snart til at dreje sig om tillidsskabende foranstaltninger forud for forhandlingerne. Kort efter, at Mandela var vendt tilbage fra en rejse til USA, tog ANC's forretningsudvalg, National Executive Committee (NEC), den endelige beslutning om at suspendere alle væbnede aktioner. Det kunne meget hurtigt have udviklet sig til en diskussion om hjemsendelse af flygtninge og militært uddannede folk, hvis ikke sikkerhedspolitiet havde arresteret Mac Maharaj, Operation Vulindlelas interne koordinator. Kort efter meddelte De Klerk Mandela, at han havde planer om at arrestere Jacob Zuma og tilbagekalde den retslige immunitet, som Chris Hani og Ronnie Kasrils havde fået. I sine oplysninger til mediernes forsøgte udenrigsminister 'Pik' Botha at forklare De Klerks handlinger som en reaktion på en kommunistisk sammensværgelse inden for ANC-alliancen, som ikke var til sinds at forhandle, men gik efter en opstand.

ANC-ledelsen læste dette som et forsøg på at så splid mellem ANC og kommunistpartiet, SACP. SACP, som nu igen var en lovlig organisation, gik videre med sine planer om sit første massemøde i 40 år¹. På SACP's første massemøde den 29. juli 1990 blev det klart, at Sydafrika havde indskrevet endnu en hændelse uden fortilfælde i kommunismens annaler; mindst 50 % af Centralkomiteéns medlemmer, som den havde valgt året før, var trådt ud af partiet, da det blev lovligt. Da tre af dets ledere i realiteten var blevet erklæret fredløse meget hurtigt efter, at de var vendt hjem, blev det klart, at den linje, ANC søgte at holde, ikke ville blive nem at følge. Men efter denne snublende start så det i juni 1991 ud til, at alle hindringerne var ryddet af vejen, og at forhandlingerne for alvor kunne begynde. Begge parter havde lært af lektien fra det første år. Det stod klart, at der var en magtfuld opposition mod De Klerks kurs både blandt det hvide vælgere og indenfor sikkerhedstjenesterne.

---

¹ I 1950, da The Communist Party of South Africa (CPSA) fik forbud mod at deltage i møder m.m., blev det det første kommunistiske parti nogensinde, der blev opløst, fordi det blev forbudt.

De næste tre år var præget af en voldsbølge uden sidestykke, der var iscenesat af de mest forstokkede elementer i apartheid-regimets sikkerhedstjenester, som håbede at afspore forhandlingsprocessen eller udløse en krig. I december 1991 afholdt The Convention for a Democratic South Africa (CODESA), sit første møde. Forhandlingerne haltedede videre i de efterfølgende to år. ANC afbrød forhandlingerne to gange som reaktion på volden. Selv efter at de genoptog forhandlingerne, kendt som CODESA II, herskede der stadig skepsis med hensyn til, om de kunne fastholde kursen. Mordet på Chris Hani i april 1993 bevirkede, at alle nøgleaktører blev opmærksomme på, at det kunne være farligt, hvis usikkerheden fik lov at fortsætte. ANC viste sin enorme moralske autoritet i den anspændte uge, der fulgte, ved at have et fast greb om den ulmende vrede i de afrikanske townships. I nogen tid så det ud til, at en kombination af Inkatha Freedom Party (IFP), regeringen i hjemlandet Bophuthatswana og ultrakonservative hvide grupper kunne forhindre et pan-sydafrikansk parlamentsvalg. Men Bophuthatswana brød forsmædeligt sammen, da befolkningen i Mafeking og MmaBatho gjorde oprør, og IFP i den ellefte time indvilligede i at deltage i valgene.

Den 27. april 1994 blev resultatet af målrettet beslutningstagning på begge sider af konflikten. For at kunne hamle op med ANC i det politiske landskab måtte NP fuldstændig ændre kurs. Hen mod slutningen af 1990 bekendtgjorde NP, at det ville åbne for medlemskab for andre end hvide. Som forhandlingerne skred frem, reviderede NP også sit standpunkt i to andre spørgsmål: Efter i årevis at have tilranet sig magt ved hensynsløst at bruge statens magtmidler erklærede NPs strateger i 1980'erne, at de foretrak sameksistens. De hævdede, at denne mulighed var særligt attraktiv for Sydafrika med dets polariserede samfund og multietniske beskaffenhed. I 1990 kørte NP sig selv i stilling som forkæmper for grupperettigheder. I 1994 havde det dog opgivet dette valgprogram.

Efter ophedede interne debatter accepterede ANC ideen om, at der skulle afholdes en kongres med deltagelse af alle politiske partier inklusive hjemlandenes regeringer og trekammerparlamentet. For at forbedre sin egen repræsentation ved CODESA gik ANC med til den farceagtige genoplivelse af de Natal Indian Congress og Transvaal Indian Congress (NIC-TIC), hvis medlemmer alle var faste medlemmer af ANC. ANC havde også givet en større indrømmelse til det eksisterende statsembedsværk, en central del af NPs bagland, ved at vedtage såkaldte sunset clauses, solnedgangsbestemmelser, der garanterede dem arbejde i tiden efter magtovertagelsen. Kompromiset om en midlertidig forfatning var det mest betydningsfulde i betragtning af, at ANC tidligere havde insisteret på en forfatning, der blev vedtaget af en demokratisk valgt grundlovgivende forsamling. Der opstod en bemærkelsesværdig enighed på et ret tidligt tidspunkt i forhandlingerne, der gik ud på at gøre valgsystemet så bredt så muligt, og om at der var behov for en

forfatningsdomstol. I 1994 var der med held blevet gennemført en magtoverdragelse, og rammerne for en demokratisk orden var nu på plads.

ANC ved magten

I over 90 år har ANC som politisk bevægelse vist sin evne til at tilpasse sig og blive ved med at være en relevant aktør trods de omfattende ændringer, som har fundet sted både i Afrika og i den øvrige verden. Fra i 1921 at være en organisation af respektable og meget respektable sorte undersåtter, som betragtede organisationen som en loyal opposition, der skulle '... give udtryk for repræsentative meninger... og bistå regeringen... med at formulere en standardpolitik vedrørende indfødtes anliggender...'; havde ANC i 1980'erne udviklet sig til en revolutionær national bevægelse, hvis primære formål var at tage den politiske magt. I 1990'erne krævedes det af ANC, at den igen blev omdannet og denne gang til et regeringsparti, der kunne administrere Afrikas rigeste økonomi, men også et af dets mest forskelligartede samfund. For at komme så vidt gennemgik ANC gentagne ændringer og en dybtgående forvandling.

ANC var blevet præget af Sydafrikas 20. århundredes historie i samme omfang, som det selv havde været med til at præge historien. Det var opstået som en reaktion på den sydafrikanske unions racistiske forfatning, der udelukkede afrikanere, farvede og indere fra landets politiske institutioner, og ANC betragtede i begyndelsen sig selv som en bevægelse for det afrikanske folk, som forfulgte afrikanske mål. I løbet af kampen for demokratiet blev behovet for alliancer og pagter indlysende, hvilket fik ANC til at søge allierede og knytte bånd til ligesindede organisationer blandt de hvide, farvede og inderne. Ud over de specifikt afrikanske ambitioner markerede ANC sig som en bevægelse, der stræbte efter demokrati og en afslutning på den hvide racemæssige dominans. I 1990 var ANC blevet en ikke-racebaseret bevægelse for alle sydafrikanske demokrater, der havde sydafrikanere af alle racer i sin ledelse og i sin medlemsskare.

Efter udgivelsen i 1960 af Nimrod Mkeles bog; *The Emergent African Middle Class*, om den fremvoksende afrikanske middelklasse, blev det almindeligt anerkendt, at den fælles nationale undertrykkelse trods forskelle i livsstil, muligheder og indkomster ville anspore det afrikanske småborgerskab og flertallet af de afrikanske arbejdere til at gøre fælles sag. Man antog, at det samme gjorde sig gældende blandt farvede og indere samt mellem afrikanere og de to sorte minoritetsgrupper. Disse formodninger var hjørnestenene i befrielsesbevægelsens strategi og hovedpunktet i Joe Slovos tese fra 1977, som hævdede, at en tilpasningspolitik var usandsynlig, eftersom de hindringer, der lå i vejen for den sorte elite, ville tvinge denne elite til at søge radikale løsninger. Da ANC fik den politiske magt i maj 1994, havde forhandlingsprocessen allerede modbevist den ene del af Slovos tese. I 1992 havde Slovo selv foreslået en midterkurs, de såkaldte sunset clauses, som forudsatte,

at det eksisterende embedsværk skulle afvikles ved naturlig afgang. Også valgresultaterne slog fast, at den sorte befolkning uden borgerrettigheder var langt mere uensartet, end ANC's strategier havde været klar over. Betydelige segmenter af den farvede og indiske arbejderklasse stemte på apartheid-partiet NP i 1994, til trods for at de samme grupper i 1984 havde fulgt ANCs ledelse ved at boykotte valgene til trekammer-parlamentet. Valgresultaterne bekræftede IFPs etnisk-regionale natur, men beviste også partiets styrke i KwaZulu-Natals landdistrikter.

Den ANC-ledede regering var valgt til at forholde sig til en hel del barske realiteter. Selv om ANC havde vundet en jordskredssejr, overtog partiet regeringsmagten uden at have meget mere magt end kontrollen over de fleste ministerier. Sikkerhedstjenesternes øverste lag var stadig i hænderne på folk, der var blevet udnævnt under apartheid, hvilket også gjaldt embedsværket. Mandela udnævnte helt bevidst Derek Keys, en tidligere NP-minister, til finansminister for at berolige en usikker sydafrikansk erhvervssektor. Omhyggeligt velovervejede handlinger og tilsigtet tilbageholdenhed i både retorik og handling var med til at berolige ængstelige investorer og internationale markeder. Sydafrika oplevede et tiår med fredelige samfundsforhold støttet af politisk stabilitet takket være denne forsigtige politik. ANC, der regerede sammen med NP og IFP i en national samlingsregering, Government of National Unity (GNU), gjorde sine kritikere til skamme med sin pragmatisme. Under sin indsættelsestale til parlamentet slog Nelson Mandela tonen an for sin regering ved at citere afrikaans-digteren Ingrid Jonker. Symbolikken var ikke spildt på tilhørerne; hun havde begået selvmord i 1970'erne i fortvivelse over apartheid og Sydafrikas fremtid. Mandela opfordrede nationen til at lægge fortiden bag sig, gribe håbet og se fremad.

ANC havde forudset udfordringerne ved at regere og havde udarbejdet et omfattende genopbygnings- og udviklingsprogram, Reconstruction and Development Programme (RDP), på grundlag af en vurdering af, hvad der ville blive nødvendigt for at komme apartheids enorme sociale uligheder til livs. Realiteterne gjorde det snart klart, at det ikke ville blive nemt at låne midler til genopbygning og vækst. I tiden efter Den Kolde Krig blev statsindblanding afsværget som et onde. Statssektoren var koncentreret på visse nøgleydelser – offentlige virksomheder, post, telekommunikation og offentlig transport. Selv om RDP havde opfordret til en 'justering' af Sydafrikas enormt oppustede, statsejede sektor, opdagede ANC's politikere snart, at de forventedes at opløse den. En omstrukturering af statens aktiver blev således et vigtigt aspekt af regeringsprogrammet.

Telekommunikation er den eneste sektor, som på grundlag af en ambitiøs hvidbog er blevet omstruktureret med succes, ved at to strategiske partnere er blevet opfordret til at være med til finansieringen. I løbet af de sidste seks år har SA Telkom gennemført en imponerende udlægning af telefonlinjer i tidligere underprivilegerede og forsømte områder.

Meningsmålinger i 1998 og 2003 tyder på, at den forbedrede kommunikation ses som en af ANC-regeringens mest bemærkelsesværdige landvindinger.

Efter to år som en del af den nationale samlingsregering og kort efter vedtagelsen af den nye forfatning besluttede NP i juni 1996 at trække sig ud. NPs beslutning signalerede et ønske om at markere sig i en position til højre for den ANC-ledede regering og et håb om at drage nytte af de hvides bekymringer for demokratiets konsekvenser. På mindre end to måneder i 1996, udskiftede NP både sin leder og sit navn, da Marthinus van Schalkwyk blev valgt til leder af det Nye Nationale Parti.

ANC bliver et regeringsparti

Den tyske filosof Hegel skrev engang, at et politisk parti først bliver virkeligt, når de delte meninger brydes. Denne dybt dialektiske udtalelse vil nok forekomme mange mærkværdig. Men dens dybde ligger netop i det paradoksale. Forudsat at en politisk bevægelse ikke er hjernedød, begynder de indre modsigelser uvægerligt at folde sig ud, efterhånden som bevægelsen vokser. Men derved beriges også bevægelsen og dens ideer, og dens politiske og intellektuelle liv bliver mere livskraftigt. Medlemmer af ANC bør finde trøst i Hegels synspunkt, idet det i den grad ligner deres egen politiske erfaring. I ANC erindrer mange veteraner, at en anderledes tankegang ofte er blevet til den nye rette tro. Afvigerens stemme, den nyskabende energi og de kritiske ideer har vundet diskussionen i bevægelsen ved adskillige lejligheder. Mens dette ikke kan være nogen stor trøst for de konservative, ville det være en ubesindig radikal, der prøvede at anvende det for at retfærdiggøre en hensynsløs adfærd.

Enhver seriøs politisk bevægelse kræver, at dens tilhængere handler kollektivt i afgørende spørgsmål. Indpiskeren i et parlamentarisk parti har netop den rolle. Bevægelser, der har været tvunget til at operere illegalt, lægger større vægt på disciplin, fordi et brud kan resultere i arrestationer og endog undertrykkelse af bevægelsen som sådan. En sådan disciplin rækker i teorien ikke ind i bevægelsens indre politiske liv, men der har været talløse eksempler på, at disciplinens krav er blevet misbrugt til undertrykkelse af debat og kritisk tænkning. Før marts 1960, da ANC blev forbudt, var det bevægelsens praksis at opfordre til optimal debat inden for dets struktur, indtil man var nået frem til en kollektiv beslutning, hvilket også de stribevis af papirer, der blev brugt på interne ANC-debatter, vidner om. Derefter forventedes mindretallet at bøje sig for flertallet. Meget højtråbte afvigende mindretal som 'afrikanisterne' i 1950'erne, overlevede i årevis som aktionsgrupper inden for ANC, før de udvandrede i frustration. Kommunisterne skabte udtrykket 'demokratisk centralisme' til at beskrive denne praksis, som erkendte, at divergerende synspunkter var uundgåelige, mens de også insisterede på, at de ikke skulle stå i vejen for bevægelsens evne til fælles handling. Sikkerhedshensyn, afstanden mellem centre og spredningen af medlemsskaren over hele verden undergravede i høj grad ANCs evne til at operere

på denne måde i løbet af de 30 år, bevægelsen var forbudt. Med den væbnede kamp fulgte en militarisering, der også var den medvirkende årsag til, at bevægelsen gik mere og mere bort fra den rådgivende praksis. Men selv inden for disse begrænsninger søgte bevægelsen at holde liv i en tradition med intern debat og drøftelser, som fandt sit udtryk i publikationer, konferencedokumenter og anden dokumentation. Feminismen blev f.eks. ringeagtet og bespottet i ANC sidst i 1960'erne, mens den er fast forankret i bevægelsen i dag. Bøsse/lesbiske-forhold måtte der kæmpes for i ophedede debatter. Intet strategisk skift kom som en overraskelse for ANC's medlemmer og tilhængere, fordi synspunkterne havde været drøftet vidt og bredt i forvejen. Fraværet af egentligt destabiliserende kriser, som kunne have ført til opløsning, vidner om, hvor behændigt sådanne spørgsmål blev styret. Mens enhed aldrig blev udmøntet i ensretning, var der også en fast modstand mod en udkrystallisering af fraktioner.

Selv under optimale forhold er det en udfordring for en bevægelse at opnå den hårfine balance, som gør det muligt at bevare kontinuiteten og samtidig forblive åben over for nye initiativer og endog kætterske ideer. Stærke ledere fristes ofte til at tvinge deres egen vilje igennem. Der var to situationer efter 1990'erne, hvor selv Nelson Mandela ikke kunne mønstre den nødvendige støtte i ANC's ledelse til sine synspunkter. Der var flere andre, mindre omtalte situationer, hvor han blev nedstemt af ledelsen. Thabo Mbeki fremlagde til at begynde med de centrale ideer i Joe Slovos strategiske initiativ til accept af sunset clauses. Mbeki tabte diskussionen ved den lejlighed. Trods Slovos prestige blev det initiativ, han var ophavsmand til, kraftigt bestridt og radikalt ændret, før det blev vedtaget af ANC.

Efter at ANC og dets strategiske partnere, SACP og COSATU, blev lovliggjort, fremstod de ofte som organisationer, der var præget af frådende interne stridigheder. Men måske er evnen, og endog villigheden, til at indgå i en hård debat en egenskab, der bør hæges om snarere end vrænges af. At ofre tid og ressourcer på interne debatter, skænderier og ideologisk polemik er ofte noget roderi og måske også splittende, men efter at beslutningen er taget, har de fleste medlemmer tillid til, at alle muligheder er blevet undersøgt, og de føler også en slags ejerskab til de vedtagne politiske standpunkter. Da ANC kom i regering, søgte det igen at bekræfte dette aspekt af sin organisationskultur. Det reformerede det nationale parlaments funktioner ved at åbne alle plenarforsamlinger og udvalgsmøder for offentligheden og medierne. Det lagde vægt på ansvarlighed og gennemsigtighed ved at stå i spidsen for vedtagelsen af etiske kodekser for både parlamentarikere og ledelse. Men der er også vægtige eksempler på, at regeringsmagten har forstærket de tendenser i bevægelsens kultur, der graviterer mod magten og præsidentembedet. Forretningsudvalget, NEC, mødes en gang hver anden måned, som regel efter et på forhånd fastlagt skema, så medlemmerne selv kan planlægge deres fremmøde. Deltagelse i møderne er også blevet udvidet til at omfatte ministre og viceministre, der ikke er valgt som medlemmer af NEC.

Gennem deltagelsen i flere parlamentsvalg og et stort antal lokalvalg har ANC introduceret mange nye begreber i sydafrikanske valgkampe. I 1994 var ANC tvunget til meget hurtigt at lære moderne valgteknik, og man lærte at benytte sig af meningsmålinger og fokusgrupper. ANC trak på tidligere erfaringer, især dem fra kampagnen for Folkets Kongres, Congress of the People, i 1955 og introducerede People's Forum under sin valgkampagne i 1994. Et sådant forum bestod i en åben forsamling, hvor den brede offentlighed fik chancen for at stille spørgsmål til ANC's ledere om alle aspekter af valgprogrammet. Det viste sig at være en enorm succes og mindskede afstanden mellem politikere og borgere. Den gensidige påvirkning ved disse møder øgede fornemmelsen af at kunne identificere sig med et parti, som var rede til at lytte og ikke hele tiden insisterede på at tale til vælgerkorpset. Folkets Forum er nu blevet en del af ANC's valgrepertoire og er også blevet taget op af præsidenten, som omtaler regeringens møder som imbizo.

Hvor medlemskab af en forbudt frihedsbevægelse kan føre fængsel og død med sig leder medlemskab af ANC i dag til karrieremuligheder. ANC-bevægelsen tiltrækker mange mennesker, som er på jagt efter en karriere i politik, ud over de aktivister, som dukkede op i 1990 og nu åbent sluttede sig til ANC. Mange gamle militantes appetit på de gode ting i livet er også blevet skærpet efter årtier med afsavn. Omfanget af dette problem afspejles i gentagne påstande om lokale rådsmedlemmer og regeringsembedsmands misbrug af offentlige midler. Nødvendigheden af at besætte poster i embedsværket med personale, der er loyalt over for ANC's visioner, har uvægerligt gjort mange dygtige græsrodsaktivister til bureaukrater. Det berøver bevægelsen en medlemskreds af den kaliber, som tidligere var den drivende kraft i dens lokale strukturer.

ANC's beskaffenhed blev tydeligt ændret, efter at det kom til magten. Mens ANC's netværk tidligere satte en i kontakt med nøglepersoner og ildsjæle i de organisationer, der repræsenterede de underprivilegerede, de fattige og de resourcesvage, kan det i dag også skaffe adgang til erhvervslivets top, regeringens ledende embedsmænd og medlemmer af den politiske elite. Dette afspejledes i ANC's egen omformulering af sin strategi og taktik på den nationalkonference i 1997, som markerede videregivelse af stafetten fra Mandela til Mbeki. Ved den lejlighed blev de sorte mellemlag, som havde fået ringe opmærksomhed i tidligere strategi- og taktikdokumenter, løftet op til en status som en af de drivende kræfter i den nationalt-demokratiske revolution. Et temmelig vagt projekt, Black Economic Empowerment (BEE), var ligeledes et af konferencens flådeskibe.

Udmøntning af BEE projektet har siden 1997 givet anledning til frygt hos mange for, at ANC har optaget etableringen af et sort borgerskab som en af sine primære målsætninger på mellemlangt sigt.

ANC's anden periode

ANC gik til valgene i 1999 i fast tiltro til, at det ville vinde en jordskredssejr. Enden på historien blev, at det fik lige et procentpoint mindre end det to tredjedels flertal man sigtede efter. Det mest opsigtsvækkende ved valgene i 1999 var dog det Nye Nationale Partis sammenbrud. Det Demokratiske Parti under Tony Leons ledelse opstod herefter som den hvide utilfredsheds parti.

Thabo Mbeki overtog præsidentembedet efter at have fungeret som de facto præsident i nogle år, efterhånden som Nelson Mandela gradvist trak sig tilbage fra det daglige regeringsarbejde. Han førte ANC til en glimrende valgsejr, som efterlod en opposition i opløsning. Intet andet parti havde kræfter til at samle mere end ti procent af vælgerne, og i stedet for seks oppositionspartier i det første demokratiske parlament, er der nu ti endnu mindre grupper. ANC tilbød igen IFP pladser i regeringen, selv om det ikke var tvunget til at finde koalitions partnere, fordi det i forvejen havde flertal. Et tegn på, hvad der er blevet et hovedtræk i Mbekis regeringstid, dukkede op i ANC's NEC i løbet af 1994. I et noget irriteret svar på en leder i SACP' nyhedsbrev Umsebenzi ålede Nelson Mandela SACP som en uværdig organisation, der skyldte ANC sin plads i det demokratiske Sydafrika. I stedet for at forsvare SACP veg Joe Slovo, dets tidligere formand, og Charles Nqakula, den daværende generalsekretær, tilbage for Mandelas angreb og bad om undskyldning for den fornærmende artikel.

Relationerne mellem ANC og dets kommunistiske allierede er hurtigt blevet endnu dårligere under Mbekis præsidentperiode. Hverken COSATU eller SACP har forsonet sig med vedtagelsen af den vækst- og omfordelingsstrategien, der blev forhandlet i kabinettet i Mandelas embedsperiode. Da ANC-regeringen gik videre med sin hurtige gennemførelse af Growth, Employment and Redistribution Strategy (GEAR) efter 1999, fulgte gentagne meningsudvekslinger mellem ANC's ledelse og dets allierede. Disse eskalerede, da de politiske meningsforskelle mellem ANC og dets allierede tog til. I 2001 handlede disse både om omstrukturering af statsaktiver og om hiv/aids-pandemien.

Måske var ANC-ledelsen for fast overbevist om, at den kunne vinde over de menige medlemmer inden for COSATUs tilhængerorganisationer, da det fremlagde de spørgsmål, der delte alliancepartnere, på både COSATUs og SACPs konferencer. SACP blev udsat for særlig hård kritik og blev gentagne gange advaret om, at det var ved at komme på afveje fra den kurs, der var blevet udstukket af dets tidligere ledere, J.B. Marks og Moses Kotane; de havde affundet sig med at lade SACP overleve som et hemmeligt kommunistisk netværk, der opererede i ANC, men uden egen profil. Da SACP blev lovliggjort i 1990, faldt et betragteligt antal af tidligere medlemmer fra. Følgelig var der et massivt indtag af nye medlemmer fra fagforeningerne, civilsamfundet og andre

masseorganisationer efter SACP's første interne kongres i 1992. Båret frem af generalsekretær Chris Hanis popularitet voksede SACP hurtigt og havde 89.000 betalende medlemmer i 2002. Det gennemgik også en periode med intens intern diskussion om sin fremtidige rolle navnlig i lyset af Sovjetsocialismens sammenbrud i Østeuropa og i Sovjetunionen. Resultatet af disse diskussioner var en beslutning om, at det som det socialistiske parti burde begynde at skabe en identitet, der adskilte sig både fra ANC og fra de kuldsejlede socialistiske projekter i Østeuropa. Med henblik på det førstnævnte fremstillede det ikke sig selv som bannerfører for anden fase af revolutionen, men talte dristigt om arbejderklassens særlige interesser inden for alliancen. Det appellerede til det rige element af den indfødte sydafrikanske radikalisme, som Sydafrikas kommunister havde bidraget så markant til. Mange i ANC, der var uvant med et SACP, som ikke alene var uenige i, men også offentligt kritiserede ledelsens standpunkter, reagerede meget negativt på de holdninger, SACP indtog. Fra januar 2002 var det ikke ualmindeligt at høre den nedsættende betegnelse 'ultra-venstreorienteret' brugt om SACP's ledelse. Dette nåede sit højdepunkt, da to temmelig garvede ANC ledere, Josiah Jele og Jabu Moleketi, skrev et indlæg, der var direkte møntet på SACP-ledelsen. Begge parter i denne bitre strid trak sig lidt tilbage i midten af 2002. En politisk ANC-konference forud for nationalkonferencen resulterede i vidtrækkende enighed om de fleste spørgsmål. På nationalkonferencen i december samme år bekræftede alle delegerede fra præsidenten og nedefter igen vigtigheden af trepartsalliancen.

Der er næsten ingen uenighed i ANC på det udenrigspolitiske område, hvor den Mbekiledede regering har markeret sig tydeligst. Med en energisk udenrigsminister i skikkelse af Dr. Nkosazana Dlamini-Zuma har Sydafrika gjort sig gældende langt ud over sin betydning. Mbekis lederskab eller snarere hans udenrigspolitiske profil, er blevet hjulpet frem gennem Sydafrikas overtagelse af ledelsen af Den Alliancefrie Bevægelse og Det Britiske Statsamfund, Commonwealth. Da OAU blev til den Afrikanske Union (AU) i 2002, blev Sydafrika også formand for den afrikanske organisation. Derudover har Sydafrika i de første tre år af Mbekis regeringsperiode været vært for fire større internationale konferencer – en for Commonwealth, en Verdenskonference mod Racisme, et Verdenstopmøde om Bæredygtig Udvikling og til sidst en samling af den Afrikanske Union.

Sydafrikansk udenrigspolitik har som sit centrale programpunkt valgt at skabe råderum for Afrika og dets folk, så de kan definere deres egen fremtid ved at udforske og tilbyde levedygtige, internt udviklede, alternative dagsordener til dem, der er blevet påtvunget vort kontinent af tidligere kolonimagter og deres allierede. Afrika har også vedtaget nye og vidtrækkende menneskerettighedsdokumenter i de sidste fire år. Selv om disse hovedsageligt er hensigtserklæringer, er de tegn på en voksende tendens hen imod demokratisk ledelse på det afrikanske kontinent. De demokratiske fremskridt er stadig meget ujævne, men de kampe, der udkæmpes af almindelige borgere og politiske aktivister, har taget

fart i den tid og kan resultere i dannelsen og udvidelsen af det demokratiske rum i de afrikanske samfund.

ANC's anden periode begyndte med et dristigt udenrigspolitisk initiativ i Congo, da Nelson Mandela forsøgte at arrangere en relativt fredelig magtoverdragelse. Sydafrika blev endnu dybere involveret, efter at Mobuto flygtede, og Laurent Kabila tog magten i Kinshasa med opbakning fra Uganda og Rwanda. Det sydafrikanske diplomati forsøgte først at begrænse ikke-afrikanske magters muligheder for at blande sig, ved at give congoleserne og deres naboer en chance for at løse deres problemer. Resultatet blev noget anderledes, end man havde håbet. Uganda og Rwanda var blevet inddraget i indsatsen for at komme af med Mobuto for at gavne deres egne interesser. Da det ikke lod sig gøre at sikre deres interesser med hjælp fra Laurent Kabila, som de havde hjulpet til magten, søgte begge lande at bruge væbnede congolesiske fraktioner, der var tæt knyttet til dem, til at vælte Kabilas regering. Dette fik præsident Mugabe i Zimbabwe til at forsøge at få det det Sydlige Afrikas Udviklingskonference, SADC, til at gribe ind, til fordel for Laurent Kabilas betrængte regering. Men Sydafrika, Botswana, Mozambique og Malawi nægtede at lade sig involvere, kun Namibia og Angola sendte tropper og udstyr. Fra første dag i sin regeringsperiode prøvede Mbeki at finde en løsning på Congo-krisen. Efter tre års forhandlinger, der blev afbrudt af frygtelige blodsudgydelser, indvilligede Congo-fraktionerne i at danne en National Samlingsregering i december 2002. Sydafrika havde investeret millioner af rand på at holde forhandlingerne i gang, men kunne til sidst ikke udelukke de ikke-afrikanske magter. Da den skrøbelige fred i det østlige Congo truede med at smuldre i 2003, var Sydafrika tvunget til at acceptere, at der blev indsat franske tropper for at holde de stridende parter fra hinanden.

Som vicepræsident havde Mbeki fastholdt sit standpunkt om en afrikansk renæssance. Da han overtog præsidentposten, forventedes det, at denne vision ville blive yderligere udviklet. Årtusindskiftet, der fandt sted et halvt år efter, at han var blevet præsident, var en gylden chance. I samarbejde med præsidenterne for Algeriet og Nigeria udviklede han det, der til at begynde med blev kaldt the Millenium African Project (MAP). Det var et ambitiøst projekt for den afrikanske økonomiske udvikling, som forudsatte god ledelse og hurtig økonomisk vækst, der kunne drives frem af en massiv tilgang af udenlandske investeringer. Efterfølgende blev præsidenterne for Egypten og Senegal også involveret, og projekterne blev omlagt til at tage hensyn til deres bidrag. Det blev omdøbt til New Partnership for African Development (NEPAD), med nogenlunde samme elementer. Mbeki stillede sig i spidsen for arbejdet med at agitere for og bakke op om NEPAD blandt de politiske ledere i den industrialiserede verden. Trods yderst sparsomme løfter fra G8-topmøderne i Canada og Frankrig er der stadig optimisme med hensyn til, at de udviklede økonomier vil være med.

Konklusion

ANC's primære mål i de første fem år af Mandelas præsidentperiode var konsolideringen af det demokratiske gennembrud samt at sikre, at flertallet af sydafrikanerne ville fatte tillid til deres nyvundne demokrati. Valgene i 1999 bekræftede tilsyneladende, at det mål blev opfyldt. Den 27. april 1994 forvandlede det sydafrikanske politiske landskab totalt. Den afrikanske majoritet – omkring 77 % af den samlede befolkning ved den sidste folketælling – er nu den afgørende faktor i valgpolitikken. Intet politisk parti kan håbe på medgang uden at beskæftige sig med flertallets behov og ønsker. At reducere forskellen mellem rig og fattig er stadig den højeste prioritet på den nationale dagsorden. Apartheid, ikke ANC's retorik, har bestemt, at denne forskel i stort omfang falder sammen med race. I juni 1965 erklærede USA's præsident Lyndon Johnson i en tale til et afgangshold på Howard Universitetet i Washington DC:

"Men frihed er ikke nok. Man tager ikke bare en person, som i årevis har humpet af sted i lænker, og befrier ham, fører ham frem til kapløbets startlinje og siger, det står dig frit for at konkurrere med alle de andre, og tror, at man har været helt fair. Det er altså ikke nok bare at åbne portene til alle mulighederne; alle vore borgere skal have evnen til at gå gennem disse porte."

ANC's lederskab vil blive bedømt på, i hvilket omfang det lykkes at give de tidligere underprivilegerede masser evnen til at gå gennem portene.

NOTER

*En tidligere version af denne artikel med titlen "The African National Congress: From Illegality to the Corridors of Power" (Den Afrikanske Nationalkongres: Fra ulovlighed til magtens korridorer), blev offentliggjort i Review of African Political Economy, bind 31. nr. 100 (juni 2004).

**Græsroddernes genkomst og den nye venstrefløj
- Sydafrikas sociale bevægelser**
Af Eddie Cottle

Indledning

Regeringen, under ledelse af African National Congress (ANC), og dens allierede troede, at den væsentligste udfordring i tiden efter apartheid ville være at bevæge sig fra "Modstand til Genopbygning." De hævdede, at afslutningen på apartheid signalerede enden på massekampspolitikken og modstanden. At det nu var tid til genopbygning af det samfundsmæssige, økonomiske og kulturelle liv - et nyt Sydafrika.

Hovedproblemet med den ovenstående tese var, at mange af bevægelserne fra før 1994 troede, at man, for at løse de samfundsmæssige, økonomiske og kulturelle udfordringer forårsaget af apartheid, måtte bekæmpe kapitalismen og opbygge socialismen. Selv om apartheid blev afskaffet, forblev det kapitalistiske system stadig intakt. Og med ANC regeringens vedtagelse af en politik baseret på det frie initiativ som metode for genopbygningen, måtte den socialistiske vision revideres.

Med en revision af begrebet "genopbygning" blev det signaleret, at de millioner af arbejdere og fattige, som havde bragt så mange ofre i modstandskampen, nu skulle spænde livremmen ind og tage del i det frie marked for derigennem at få del i den nye nation. Ikke lang tid efter de første demokratiske valg i Sydafrika i 1994 opstod der en række nye sociale bevægelser, hovedsagligt som en reaktion på manglende sociale forbedringer og en progressiv jordreform. Disse bevægelser udfordrede selve den genopbygning, de forventedes at deltage i.

Fra modstand til genopbygning

Overgangen til et demokratisk Sydafrika blev heller ikke det fredelige mirakel, som de fleste kommentatorer har søgt at fremstille det som. Apartheidstaten udløste en bølge af vold, som i sidste ende førte til, at over 15.000 mennesker blev dræbt i tidsrummet mellem 1990 og 1994. Målet med denne vold var at svække de gamle anti-apartheidbevægelser under ledelse af United Democratic Front (UDF), en paraplyorganisation bestående af forskellige civilsamfundsorganisationer. Det var UDF-ledede aktioner, der førte til lovliggørelsen af ANC og andre forbudte politiske partier.

Internt i de revolutionære bevægelser i Sydafrika, var der intense debatter om strategien efter lovliggørelsen af arbejderklassens organisationer. Debatterne omhandlede en række politiske diskussioner om vejen frem; lige fra oprørsstrategi kontra forhandling; civilsamfund contra stat, samt hvorvidt man skulle opløse UDF eller ej. Der var skarpe meningsforskelle og uenighederne i de revolutionære bevægelser blev tydeligere med tiden. I samme periode, 1990-1994, fejrede liberalister verden over socialismens sammenbrud og rettede et større ideologisk angreb på "socialismens autoritære karakter". Selv inden for den ANC-ledede alliance kom det til et opgør mellem duerne (moderate) og høgene

(militante). Inden for ANC var spørgsmål som ophøret af den væbnede kamp og demobiliseringen af ANCs væbnede fløj Umkhonto we Sizwe (MK) centrale for uenigheden. Tusinder af arbejdere og aktivister deltog i diskussionerne om overgangsperioden, den foreløbige forfatning, samlingsregeringen og Genopbygningsprogrammet, Reconstruction and Development Programme (RDP), som ANC var gået til valg på i 1994.

Mens disse debatter stod på gik revolutionære intellektuelle i massevis over i reformismens og neoliberalismens lejr. Således endte det med, at betydningsfulde venstreintellektuelle som f.eks. Steven Gelb, Alan Hirsh, Alec Erwin og Marcel Golding fra bevægelsen gjorde sig til talsmænd for de nyliberale kapitalistiske ideer f.eks. konkurrencedygtighed, eksport-baseret vækst, stram finanspolitik. Hovedårsagen til de intellektuelles kapitulation var tilbagegangen for arbejderklassen både lokalt og internationalt, hvilket gjorde et ideologisk tilbagetog muligt for de intellektuelle.

Den kombinerede virkning af den af apartheidregeringen udløste vold, samt ledende intellektuelle og revolutionære ledes reformisme, svækkede effektivt civilsamfundets organisationer, og gjorde det muligt at ændre politisk kurs fra modstand til genopbygning. Genopbygningspolitikken blev indoptaget i ANCs valgplatform under benævnelsen Reconstruction and Development Programme (RDP). Den første udgave af programmet byggede på ideen om dannelsen af en velfærdsstat. Genopbygningen af det sydafrikanske samfund indebar, at staten, borgerne og den kapitalistiske klasse skulle arbejde sammen om et fælles politisk program.

Da ANC kom til magten i 1994, som repræsentant for den nye herskende klasse med en magtbase i arbejderklassen, måtte der opbygges et nyt hegemonisk styre. Den nye stat gik i gang med at "genopbygge" det sydafrikanske samfund. I midten af 1990'erne blev ikke-parti strukturer som f.eks. beboerforeninger, kvinde- og ungdomsgrupper, religiøse grupperinger og andre, der var organiseret under UDFs banner, enten inkorporeret i parti-strukturerne eller opløst. Der var indgået kompromis om at bevare kapitalismen mellem ANC og dets alliancepartnere kommunistpartiet, South African Communist Party (SACP), fagbevægelsen, Congress of South African Trade Union (COSATU), på den ene side og apartheid-regeringen under De Klerk. Dette betød i sidste ende en centralisering af den politiske magt, undertrykkelse af det militante islæt i bevægelserne samt afpolitisering og i sidste instans reducere af civilsamfundsorganisationerne til modtagere af information, i stedet for magtorganer på græsrodsniveau. Dette forklarer sammenbruddet af UDF og det landsdækkende organ for borgersammenslutninger, South African National Civic Organisation (SANCO).

Græsrodsbevægelsernes opløsning og mange førende, dygtige individers overgang fra disse grupper til jobs i staten skabte betingelserne, for at genopbygningspolitikken kunne

finde fodfæste og støtte i brede dele af befolkningen. Genopbygningspolitikken opstod på et tidspunkt, hvor de gamle civilsamfundsorganisationer og bevægelser var svage eller ved at gå i opløsning.

Efter at det var lykkedes at svække civilsamfundsorganisationerne, inkorporerede ANC med held fagforeningerne, SACP, studenterbevægelsen, resterne af beboerbevægelsen, samt et stort lag af NGOer organiseret i South African NGO Coalition (SANGOCO). De intellektuelles angreb på klasseanalysen sikrede, at civilsamfundet blev inkorporeret i ANCs hegemoniske genopbygnings- og udviklingsprogram. Den dominerende udviklingsdiskurs er reelt udviklet i USA, og går ud på at omstrukturere de globale økonomiske relationer til et liberalt demokrati med en velfærdsstats ideologi som et middel til at afpære den "kommunistiske trussel". Som vi kan se i Sydafrika, opfattes "udvikling" således som en genintegrering i den globale økonomi.

Man tager luften ud af massernes kamp ved hjælp af en smule velfærd og markedsdisciplin. Det sydafrikanske kommunistparti udviklede i særlig grad begrebet om den sydafrikanske stat som en "udviklingsstat", og man afbillede staten som en "folkets stat" uden klasseindhold. SANGOCO havde også stor betydning som formidler af begrebet om en "udviklingsstat" med RDP til at levere velfærdspektiverne. Det varede ikke længe før statens sande klassekarakter stak hovedet frem og regeringen ensidigt iværksatte en ny økonomisk politik: Growth, Employment and Redistribution Policy (GEAR) - et neoliberalt, makroøkonomisk strukturtilpasningsprogram for Sydafrika.

Omfordelingen af nationens aktiver ved hjælp af neoliberale foranstaltninger betød i sidste ende, at en større andel skulle spredes mellem det gamle hvide borgerskab og det nye fremvoksende afrikanske. Selv om staten inkorporerede civilsamfundet i sin hegemoniske blok, betød det ikke, at der ikke fandtes modsigelser inden for blokken:

"SACP accepterer, at det er uundgåeligt og under visse veldefinerede omstændigheder endog forbundet med potentielle fordele, at der dannes et sort kapitalistisk samfundslag.¹"

Genopbygningspolitikken skabte udbredt forvirring, da de tidligere socialistisk orienterede civilsamfundsorganisationer fra UDF-dagene nu skulle arbejde inden for klassesdelte samarbejdsrammer. Ironisk nok gik SACP forrest med at sprede denne ideologiske forvirring med sin udtalte støtte til et sort borgerskab. Virkeligheden viste sig at være anderledes, som vi skal se senere. Omfanget af dette skred til

---

¹ SACP's Pressemøde om Telkom Aktiesalget og Black Economic Empowerment. 22. januar 2003.

højre selv inden for fagbevægelsen ses bl.a. i de fagforeningssskabte investerings-selskaber, der virkede som et springbræt for et udsnit af det nye, ambitiøse, sorte borgerskab.

Eksposering af en myte

Genopbygningsdagsordenens ukritiske støtte til den kapitalistiske velfærdsmodel hindrede enhver uafhængig reaktion på den kapitalistiske dagsorden, som GEAR repræsenterede. Den dagsorden blev sat ensidigt af ANC-regeringen. Inden for to år blev GEAR iværksat for at skære i de offentlige udgifter, indføre skattestop og andre incitamenter for erhvervslivet, udfase valutakontrollen, skabe et fleksibelt arbejdsmarked og fremme løn-tilbageholdenhed og privatisering af statsaktiver. Virkningen af denne strategi har været katastrofal for arbejderklassen og de fattigste. Det ses af, at der er sket en 180% forøgelse i antallet af husstande, som er uden en målbar indkomst. FNs Human Development Index for 2005, placerede Sydafrika på en 120-plads ud af 177 sammenlignelige lande. Tilmed angiver en UNDP-rapport fra 2003, at antallet af husstande, der er uden basale tjenesteydelser på et acceptabelt niveau, er steget fra 5,68 til 7,24 millioner mellem 1996 og 2001. Denne rapport angav også, at arbejdsløsheden steg med 40% (over en million arbejdspladser er gået tabt siden 1994), samtidig med at antallet af nye skur- og slumbo-liger steg så meget, at det næsten er på højde med det samlede antal af nye huse bygget mellem 1996 og 2001.

Kløften mellem rige og fattige øges

Den stigende fattigdom blandt flertallet af sydafrikanerne skyldes, at landets velstand er blevet omfordelt. Sydafrika har oplevet en fantastisk forøgelse på 15,9% af (primært afrikanske) dollar-millionærer i 2005, et godt stykke over den globale vækste på 6,5%. Mange af disse nye millionærer er højtstående ANC-medlemmer og tæller f.eks. ANC-ledere som Tokyo Sexwale, Andile Negaba; den tidligere generaldirektør i kommunikationsafdelingen hos ANC, Smuts Ngonyama; talsmanden for ANC's præsident, Valli Moosa; den tidligere minister for miljø og turisme, Popo Molefe; den tidligere chefanklager; Penuell Maduna, den tidligere justitsminister, Manne Dipico, den tidligere ANC-viceregeneralsekretær Cheryl Carolus, og jernbanedirektør Dolly Mokgatle for blot at nævne nogle få. Sydafrika rangerer som nummer fire i verden over lande med den hurtigst voksende andel af millionærer kun overgået af Sydkorea, Indien og Rusland.

Vi kan iagttage en sammensmeltning af relationerne mellem stat og storkapital. Genopbygningspolitikken var derfor en myte, der skulle sløre ANC's sande karakter som et socialdemokratisk parti og give det udseende af, at omformningen af det sydafrikanske samfund kunne finde sted i alle sydafrikaneres fælles interesse.

De landsomfattende protester efter 2002, markerer en opvågning blandt sydafrikanerne.

De er begyndt at indse, at deres interesser ikke stemmer overens med den gamle eller den nye kapitalistiske stats herskende klasser. Den stærkeste sociale bevægelse, fagbevægelsen, reagerede ikke på ANCs neoliberale politik, og dette førte til dannelsen af en række uafhængige bevægelser – de nye sociale bevægelser.

De nye sociale bevægelser

Disse nye bevægelser, der er født ud af tidligere revolutionære bevægelser og tendenser, har først for nylig formelt etableret sig i Sydafrika på initiativ af forskellige civilsamfundsorganisationer og enkeltindivider med forskellig ideologisk baggrund. Siden valgkampen i 1999 er der opstået en række nye organisationer, der som regel blev kategoriseret og af og til selv definerede sig som nye sociale bevægelser.

Flertallet af disse bevægelser har slået sig sammen og dannet en national koordineringsstruktur, Social Movements Indaba (SMI). De fik fra starten megen medieopmærksomhed og siden er der opstået en række andre nye sociale bevægelser, hvoraf nogle dog er faldet sammen igen efter kort tid. De består stort set alle af medlemmer, som indtil for nyligt støttede ANC eller som stadig er medlemmer af ANC. Medlems sammensætningen i de nye sociale bevægelser er bestemt ud fra deres holdning til ANC's neoliberale politik, der giver sig udslag i tvangsfjernelse fra huse, privatisering af el- og vandforsyninger, mangel på adgang til jord og stigende arbejdsløshed, sundhedsproblemer og manglende behandling af hiv-positive – problemer, der samlet set, har skabt et stigende behov for sikkerhed på grund af den voldsomme kriminalitet, der præger de fattige slumområder.

ET NÆRMERE KIK PÅ DE NYE SOCIALE BEVÆGELSER

Treatment Action Campaign, (TAC)

TAC er den internationalt mest kendte og ældste af Sydafrikas nye sociale bevægelser. TAC blev oprettet i december 1998 i Cape Town og laver kampagner for gratis medicinsk behandling af folk, der lever med hiv/aids. Organisationen har en fast medlemskreds på over 10.000. TAC består af lokale afdelinger, der rapporterer til en distriktsstruktur. Distriktet udvælger delegerede til provinsråd, som igen sender et kompetent medlem til det nationale råd (NEC). NEC tæller også repræsentanter fra den sociale sektor som f.eks. organisationer, der arbejder med børn, unge, sundhed og arbejdsmarkedsspørgsmål. Der er for tiden ingen repræsentation fra de øvrige sociale bevægelser. TAC har en fuldtidsstab på fyrré ansatte og har modtaget betydelig donorstøtte. TAC har i høj grad struktureret sig efter det gamle UDFs sektor- og styringsmønstre.

Anti-Privatisation Forum, (APF)

APF blev dannet som en reaktion på privatiseringen af offentlige service- og tjenesteydelser. Siden dannelsen i 2000 har APF, som hovedsagelig har hjemsted i Gauteng Provinsen omkring Johannesburg og Pretoria, udvidet sit ståsted og slået rod langt ind i

arbejderklassen. I dag har APF 22 underafdelinger i områder som East Rand, the Vaal, Potchefstroom og Johannesburg (inklusive slumområderne Soweto, Alexandra og Orange Farm) samt på West Rand og i Tshwane. Underafdelingerne har udviklet sig forskelligt, afhængigt af deres specifikke lokale omstændigheder. F.eks. førte lukninger af el-forsyningen til dannelsen af Soweto Electricity Crisis Committee (SECC), og stridigheder om adgangen til vand og betalbare priser førte til dannelsen af Orange Farm Water Crisis Committee (OWCC).

APF er også organiseret efter den gamle UDF model, men har brudt med tidligere tiders metoder. Den har forskellige permanente udvalg og en ledelse, samt underafdelinger repræsenteret i hvert udvalg. APF bruger ikke medlemskort, hvilket gør det svært at bedømme dens medlemstal. APF har to fuldtidsansatte aktivister og modtager begrænset donorstøtte.

APF er også udtryk for en helt ny form for organisation, der anerkender politiske strømningers og små partiers ret til at gøre sig gældende. Af APFs underafdelinger i denne kategori kan nævnes Socialist Group, Keep Left og Democratic Socialist Movement (DSM), som alle er trotskistiske, samt Bikisha Media Collective, som er et anarkistisk kollektiv. I APFs naturlige, politiske udviklingsproces er det vanskeligt at definere begrænsninger i organisering og udtryk, idet der hersker en erkendelse af, at klassekampen skaber forskellige ideer og ideologier inden for bevægelserne, og at størrelsen og indflydelsen af disse strømninger og sekter ikke danner basis for eksklusion. Denne faktor var faktisk noget, der ikke blev respekteret i de tidligere staliniserede revolutionære bevægelser.

Anti Eviction Campaign (AEC)

AEC blev oprettet i 2000 som reaktion på tvangsfjernelsen af folk fra deres hjem i Tafel-sig, en sort township i Cape Town. Ligesom APF består AEC af lokalsamfundets grupperinger, som hovedsageligt udgøres af kvinder og arbejdsløse unge. AEC har en koordinerende rolle og en flad styringsstruktur. De insisterer på, at styringsgruppen ikke er ledere, men hjælpere, og modsætter sig en hierarkisk struktur.

Landless Peoples Movement (LPM)

LPM blev oprettet i juni 2001 som en reaktion på langsommeligheden i jordreformen og i tilbageleveringen af jord, samt som en reaktion på de mange tvangsfjernelser af landarbejdere og lejere af landejendomme. LPM har omkring 20 lokale underafdelinger og opererer autonomt. LPM valgte en national styringskomité i 2002, hvor også provinsledelserne er repræsenteret. LPMs øverste beslutningsorgan er en Nationalforsamling.

Abahlali base Mjondolo

Abahlali base Mjondolo betyder "skurbeboernes sammenslutning" og blev dannet i februar 2005 som reaktion på manglen på reelle boliger og offentlig service til besatte beboelser. Bevægelsen består af 16 slumbeboelser inden for den formelt set indiske middelklasse og elites forstæder til Durban. Selv om, der ikke udstedes medlemskort, hævder de at have en medlemsbase på 20.000. Beboelserne holder møde en gang om ugen, og valgte ledere fra de besatte beboelser mødes ligeledes en gang om ugen.

The Social Movement Indaba (SMI)

SMI blev dannet under FNs Verdenstopmøde om Bæredygtig Udvikling, i Johannesburg i 2002. SMI forkastede det FN ledede topmøde og ANC regeringens GEAR-politik som skadelig for en bæredygtig udvikling. SMI blev skabt af græsrodsbevægelser som f.eks. Rural Development Services Network (RDSN) og Environmental Justice Networking Forum (EJNF). SMI har en meget løs koordinerende struktur med et nationalt sekretariat baseret i Johannesburg, men har ingen fuldtidsstab. SMI har medlemmer i provinserne Gauteng, Western Cape, KwaZulu-Natal og Free State. De organiserer nationale solidaritetsmøder, hvor nye organisationer inviteres til at deltage. Organisationer som f.eks. APF, AEC, LPM, Abahlali base Mjondolo, Soweto Electricity Crisis Committee, Umzabalazo we Jubilee, Anti-War Coalition og visse progressive græsrodsbevægelser er en del af SMI.

Staten, NGOerne og de nye sociale bevægelser

På grund af demobiliseringen og opløsningen af de gamle civilsamfundsbevægelser var en af de vigtigste udviklinger efter 1994 knopskydningen af NGOer, som førte til dannelsen af SANGOCO i 1995. Denne NGO-sammenslutning arbejdede tæt sammen med staten for, på den ene side at opnå adgang til udviklingsmidler, og på den anden side, at involvere store udsnit af det civile samfund i implementeringen af de institutionaliserede parlaments- og statsprogrammer. Ved at præsentere skriftlige og mundtlige rapporter om næsten alle aspekter af samfundsmæssig og økonomisk politik og projekter, spillede SANGOCO en effektiv rolle i at opfylde den hegemoniske statsmagts ønske om at kunne fremvise en form for folkelig deltagelse i "genopbygningen". En lignende udvikling fandt sted i National Land Committee, NLC, en paraplyorganisation der beskæftiger sig med jordreformen, tilbageleveringen af jord og tryggere boligforhold på landet. Mens nogle inden for civilsamfundet var tilfredse med at deltage i officielle regeringsprogrammer, var der en minoritet, som understregede behovet for radikal handling over for regeringens ineffektive levering af tjenesteydelser og langsomme gennemførelse af jordreformen, som de mente var baseret på de herskende klassers interesser.

De regeringskritiske NGOers legitimitet blev i stigende grad draget i tvivl af staten, som hævdede, at disse NGOer ikke repræsenterede de fattige, men kun sig selv. Dette fik

igen nogle NGOer til at orientere deres programmer sådan, at de enten opbyggede eller støttede en organisation med en massebase. Et godt eksempel på en sådan orientering mod skabelse af en massebase er NLC, som deltog i og igangsatte oprettelsen af LPM, som stod for forskellige aktioner, såsom farmbesættelser og demonstrationer. LPM argumenterer for, at den sydafrikanske forfatnings bestemmelser om respekten for den private ejendomsret er den største hindring for en jordreform.

Næsten samtidig med, at de nye sociale bevægelser blev dannet, forkastede SANGOCO i 2000 regeringens GEAR-program. Hvedebrødsdagene med genopbygningspolitikken var ved at nå til vejs ende og mange ledende NGOer trak sig stiltfærdigt ud af SANGOCO. Relationerne mellem staten og SANGOCO blev også mere anstrengte. På det tidspunkt var meningsforskellene inden for NGOerne endnu ikke polariserede. Det blev de først kort efter ved FN topmødet i Johannesburg, i 2002.

SANGOCOs holdninger holdt en siksak-kurs og i sidste ende formuleredes en platform sammen med COSATU og SACP, hvor de sydafrikanske NGOer kunne støtte sig til FNs institutionaliserede procedurer, resolutioner og konventioner over for medlemsstaterne. SANGOCO/COSATU/SACP alliancen førte også til en enighed om ikke at formulere kritikken af den sydafrikanske regerings GEAR-politik alt for radikalt. De nye sociale bevægelser og yderligtgående NGOer var derimod i opposition til FN-konferencen, og så den mest for en paradeforestilling. De begyndte at mobilisere demonstrationer med støtte fra antiglobaliseringsaktivister og organisationer i opposition til FN-konferencen og den sydafrikanske regering. SANGOCO gjorde sammen med COSATU alt for at marginalisere eller udrense enhver organisation, der ikke fulgte parolen. Spændingerne mellem NGOerne inden for SANGOCO førte til et brud, der blev grundlaget for dannelsen af SMI, med deltagelse af de mere radikale NGOer.

SACP og COSATU, der ellers i nogen grad snakkede de nye sociale bevægelser efter munden, prøvede i realiteten ikke blot at bryde deres enhed, men også at optræde som et (venstreorienteret) dække for ANCs højredrejning. Dette blev demonstreret under FN-topmødet, da alliancepartnerne nægtede at anerkende SMI's march gennem Alexandra Township mod FN konferencen i forstaden Sandton. I stedet for arrangerede de en march i opposition til de nye sociale bevægelser. For første gang opnåede ANC/SACP/COSATU-alliancen (inklusive SANGOCO) ikke en bred folkelig støtte, men blev skubbet ud på sidelinjen af en march på 25.000 mennesker med røde T-shirts, pandebånd og røde flag, mobiliseret af Social Movements Indaba. ANC-alliancen formåede kun at samle 5.000 mennesker klædt i hvide T-shirts til deres march. De to marcher var symbolske, og klassekampens skillelinjer blev trukket op. For første gang blev ANC slået på sin hjemmebane i Alexandra Township. Dette var en betydningsfuld og historisk begivenhed, ikke bare fordi

ANC-alliancen måtte se sig slået, men også fordi den markerede den spæde begyndelse til en mulig udvikling af en alternativ, anti-kapitalistisk, massebaseret samfundsbevægelse. Ligesom den signalerede enden på ANC regeringens otte års genopbygningspolitik. At opbygge en ny hegemonisk politik og identificere redskaber til dens iværksættelse viste sig vanskeligere efter FN topmødet i Johannesburg.

Fra genopbygning til modstand

Fra 2005 oplevede det sydafrikanske samfund en bølge af omfattende uro som reaktion på manglende serviceydelser og på boligsituationen. Ministeren for efterretningsvæsenet, Ronnie Kasrils, var hurtigt ude med en forklaring om, at uroen i landet skyldtes "en tredje styrke", som forsøgte at underminere det nye demokrati og destabilisere Sydafrika. Den nationale Efterretningsstjeneste, NIA's, sonderinger medførte omfattende fordømmelse fra de nye sociale bevægelser, samt COSATU og en række trykte medier. Sekretæren for COSATU i Western Cape, Tony Ehrenreich, sagde: "den aktuelle statsaktion er en tilbagevenden til gammel apartheidtaktik og et forsøg på at underminere retten til legitim protest." Kriminaliseringen af afvigere blev en mere udbredt praksis på alle regeringsniveauer.

Der opstod en stigende erkendelse blandt NGOerne og i de nye sociale bevægelser om, at jo mere de førte dialog med de statslige strukturer (genopbygningspolitik), desto mere blev de indsyttet i en taktik til forhaling af sociale fremskridt. S'bu Zikode, formand for Abahlali base Mjondolo sagde: "Vi har lært af erfaring, at når vi optræder i tusindvis, bliver vi taget alvorligt. Vi drives ganske rigtigt frem af en tredje styrke: De fattiges lidelser."

Ligesom andre nye sociale bevægelser førte Abahlali base Mjondolo diskussioner med regeringsrepræsentanter, i dette tilfælde formanden for boligudvalget i Durban, samt med direktøren for boliger og lokale råd. Der blev givet løfter om boliger og jord. Men en måned senere blev det udpegede jordområde udlagt til erhvervsformål. Dette resulterede i protester og politiet arresterede 14 af de 5.000 protesterende. De protesterende blev defineret som kriminelle og anklaget for illegal besættelse af jord af det lokale ANC byrådsmedlem.

Staten har i stigende grad brugt undertrykkende foranstaltninger til at kvæle utilfredshed og protester. TACs protester med krav om distribution af hiv-medicin til alle statshospitaler blev mødt med politibrutalitet, knipler og skarp ammunition. Sydafrikansk politi har dræbt en række unge aktivister under protestaktioner: Nhlanhla Masuku (15 år gammel) og Dennis Mathibithi (17 år) blev dræbt, da de deltog i modstand mod tvangsfjernelser af fattige i Katilehong. Den unge Nomthandazo Ngcobo blev skudt af politiet for at deltage i en lille protestdemonstration mod påstået valgsvindel i Umlazi Township.

Et andet mediedækket dødsfald var den 17 år gamle gymnasieelev, Thebogo Moloï, som

døde af de skudsår han fik under en protest organiseret af Greater Harrismith Concerned Residents Organisation i Harrismith. Journalister fra avisen THIS DAY beskrev den 1. september 2004 protesten: "... scener, der mindede om de voldelige studenteropstande i 1976, brød ud nær Harrismith i går, da politiets indsatsstyrke åbnede ild mod tusinder af gymnasieelever, som barrikaderede den trafikerede N3 motorvej".

Endnu et eksempel på spontan modstand fandt sted i Diepsloot Kommune, hvor der blev iværksat en tredages opstand, med nedbrænding af kommunale kontorer og kampe med politiet som svar på meldinger om tvangsforflytninger. De ulovlige bosættelser i bydelene er ved at sprænge rammerne. Vandringen fra land til by øger overbefolkningen i Sydafrikas største byer, Johannesburg, Durban og Cape Town. Samtidigt oplever Sydafrika en stigende ejendomsspekulation og dermed stigende salgspriser på jord og huse. Dette baner vej for turistindkvartering, nye velhaverhuse og feriehus. Som et resultat af fornyet modstand mod tvangsfjernelserne opstår nye sociale bevægelser spontant.

De nye sociale bevægelser er derfor ikke et resultat af en eller anden tredje magt, men snarere et resultat af arbejderes spontane aktioner for at forsvare deres levestandard og et krav om trygge boligforhold. De nye sociale bevægelser dannes således, fordi de traditionelle organisationer ikke evner at forsvare de trængte mod den neoliberale økonomiske politiks konsekvenser. De seneste års aktioner og militante optøjer med vejspærringer, anti-udsætningskampe, opstande, lokal massemobilisering og direkte aktioner mod sikkerhedsberedskabet bygger videre på traditioner fra tidligere tiders anti-apartheidaktioner.

Udfordringer for de nye sociale bevægelser

De nye sociale bevægelser udgør et organisk svar på kapitalismens krise i Sydafrika efter apartheid. Opbygningen af nye klasserelationer efter dannelsen af et sort borgerskab og den nye omfordeling af landets velstand til de nyrige har objektivt set båret ved til krisen, da velfærd for flertallet er forblevet en uopnåelig drøm. Sydafrika oplever en ny polarisering via den dobbelte konsekvens af materiel berigelse og materiel forarmelse og arbejdsløshed.

Trods de nye sociale bevægelsers bølger af sociale kampe over hele landet har vi ikke set en gentagelse af FN topmødets røde march. De nye sociale bevægelser opstår stort set kun i forbindelse med spontane aktioner, og mange af dem bryder sammen et stykke tid efter, de er gået på gaden eller efter at lederne er blevet indoptaget i statsstrukturene. Fagbevægelsen har i det store og hele distanceret sig fra de nye sociale bevægelser, selv om de ofte snakker dem efter munden. Denne afstandtagen skyldes hovedsagligt deres antiautoritære holdning til staten, samt at de nye sociale bevægelser ikke udviser loyalitet over for ANC eller Alliancen (SACP-COSATU-SANGOCO). Den traditionelle fagbevæ-

gelse er også bevidst om de politiske konsekvenser af at give organisatorisk og økonomisk støtte til de nye sociale bevægelser kamp. Det opfattes som støtte til en konkurrerende, alternativ radikal bevægelse. Den kendsgerning, at den traditionelle fagbevægelse ikke har organiseret de arbejdsløse nytilflytterne til byerne eller dem, der falder uden for den formelle økonomi i det hele taget, placerer en kæmpe udfordring hos de nye sociale bevægelser med hensyn til at indoptage disse befolkningsgrupper i deres rækker. Denne proces er i gang, men man slås stadig med begynderproblemer, og endnu er man ikke fleksible nok til at magte de organisatoriske og politiske udfordringer.

De nye sociale bevægelser kamp er derfor defensive af karakter og udgør derfor ikke den ideologiske sammenhæng, der ville være nødvendig for skabelsen af en national of-fensiv mod neoliberalisme og kapitalisme. En stor udfordring for de nye sociale bevægelser ligger i at opfordre til en åben politisk debat med henblik på at udvikle en kraftigere og mere grundig klasseanalyse af fattigdom og ulighed i Sydafrika. Men det er på vej og socialismens ideer bringes op nok engang, selv om de flestes udsyn i dag er fokuseret på nære, konkrete problemer. Det er en gigantisk udfordring at danne en ny national bevægelse med en ny national identitet, men vi kan i sandhed sige, at modstandspolitik er kommet tilbage på den sydafrikanske dagsorden!

Litteratur

Arrighi, G., Hegemony and Antisystemic Movements, Rosa Luxemburg Foundation, Johannesburg, Policy Paper 1/2004.

Barchiesi, F., "Marching on the Left: Before and After August 31", Khanya: A Journal for Activists, No 2, 2002, p13-16.

Desai, A. and R. Pithouse, Dispossession, Resistance, Repossession and Repression in Mandela Park, University of KwaZulu-Natal, Centre for Civil Society, Research Report No. 9, 2003.

Development Update, "Mobilising for Change: The rise of the new social movements in South Africa", Vol.5, No.2, November 2004.

Fine, B., "Civil Society Theory and the Politics of Transition in South Africa", Searchlight Sydafrika, No. 9, August 1992, Johannesburg.

Greenberg, S., Post Apartheid Development, Landlessness and the Reproduction of Exclusion in Sydafrika, University of KwaZulu-Natal, Centre for Civil Society, Research Report No. 17, 2004.

Greenberg, S., "The Land Movement after WSSD – Where to now?" KHANYA: a journal for activists, No.2, 2002.

Kakaza, A. and Russouw, S. "Police fire on protesting school kids:

Free State march turns violent”, THISDAY Newspaper, 1 September 2004. p1

Naidoo, P. and Veriava, A., Re-membering Movements: Trade Union Movements and the New Social Movements in Neo-liberal South Africa and Mauritius, University of KwaZulu-Natal, Centre for Civil Society, 2003.

“Social Movements: Rebels with a clue?”, South African Labour Bulletin (SALB), Vol. 27, No. 6, 2003.

Xali, Mthetho, Seeking Trade Union and Community Organisation linkages in the Cape Town Metropolitan area: Possibilities for new trade unionism and new social movements, ILRIG Research Report, Centre for Civil Society, Cape Town, 2003.

8 Omfordeling af jord i Sydafrika: gensyn med ejendoms klausulen¹

Af Lungisile Ntsebeza

Efter at have været skubbet i baggrunden gennem størstedelen af vort demokratis første 12 år, lader det til, at jordspørgsmålet nu får nogen opmærksomhed fra den demokratiske stat. I præsident Thabo Mbekis tale om landets status den 3. februar 2006, meddelte han, at ministeren for landbrugs- og jordanliggender i løbet af året (2006) ville se på følgende:

- princippet om villig-sælger-villig-køber
- modellen for jorderhvervelse og eventuel manipulering med jordpriserne og
- betingelserne for udlændinges køb af jord.

Han uddybede det ikke nærmere bortset fra, at han tvetydigt og vagt erklærede, at ovennævnte ville blive gjort i henhold til international standard og praksis. Præsidenten fremhævede også, at det var vigtigt at lægge vægt på, at Provincial Growth and Development Strategies (PGDS) og kommunernes Integrated Development Plans (IDP) blev rettet ind efter jordreformplanens del om omfordeling af jorden. Han pegede desuden på, at de midler, der er blevet stillet til rådighed for produktiv udnyttelse af jorden, skulle bruges korrekt.

Det er værd at huske på, at præsidentens udtalelse kom knapt 7 måneder efter det historiske fire dage lange topmøde, som blev holdt i Johannesburg i juli 2005. På et vigtigt område afspejlede præsidentens erklæringer nogle af topmødets vigtigste beslutninger. Topmødet blev arrangeret af Department of Land Affairs med forskellige civile organisationer og nogle ledende akademikeres og forskeres begrænsede medvirken. Over tusind personer deltog. Jeg var så privilegeret ikke blot at deltage i Jordtopmødet men at støtte og melde tilbage til en af de fem kommissioner, nemlig den kommission, der tager sig af det omstridte problem med omfordeling af jord i dette land. I denne egenskab fik jeg adgang til interessant dokumentation og beskæftigede mig med at yde støtte under drøftelser af nogle af de vigtigste problemer vedrørende omfordeling af jord i Sydafrika blandt et bredt spektrum af ofte følelsesladede deltagere heriblandt repræsentanter for organiserede hvide kommercielle landmænd, (AgriSA), Young Communists og Landless People's Movement (LPM).

På dette topmøde blev der truffet vidtrækkende beslutninger, som senere blev vedtaget. I min kommission for omfordeling af jord var der f.eks. overvældende støtte til, at:

- staten bør være proaktiv og være drivkraften bag omfordelingen af jorden
- princippet om villig-sælger/villig-køber bør afskaffes
- staten bør have ret til at stoppe salg af jord

---

¹ Dette er en bearbejdet udgave af en forelæsning fra august 2005, som var en del af Harold Wolpe-forelæsningsrækken, der blev arrangeret af Centeret for Det Civile Samfund ved KwaZulu Natal-universitetet i Durban. Jeg skylder Patrick Bond, direktøren for Centeret stor tak for tilladelsen til at offentliggøre dele af forelæsningen.

- jordreformen tilgodeser de fattige, og navnlig kvinderne, landarbejderne og de unge,
- jord bør eksproprieres.

Der blev taget lignende radikale beslutninger fra de andre fire kommissioner.

Staten reagerer på mange måder på en række forskellige kritikpunkter og på pres udefra. Fra slutningen af 1990'erne har civilsamfundets organisationer konstant kritiseret den nye politiske retning, og ngo'er, der arbejdede inden for regeringens rammer og hjalp regeringen med at gennemføre sin politik gav i stigende grad udtryk for denne kritik på grundlag af deres erfaringer i marken. Oprettelsen af LPM i 2001, strategiske holdningsændringer i de gamle organisationer, som f.eks. The Trust for Community Outreach og Education (TCOE) i jordspørgsmål, og ikke at forglemme The People's Tribunal on Landlessness, som organisationen arrangerede i Port Elizabeth i december 2003 - alle bidrog de til at lægge pres på staten. Udover dette interne pres nedefra var udviklingen i nabolandet Zimbabwe en konstant påmindelse om, hvad der også kunne ske i vort land.

I 2003 erkendte regeringens ledere, at der lå store udfordringer i omfordelingen af jorden i Sydafrika på grund af de hvide landmænds uvillighed til at sælge jord og de stærkt stigende jordpriser. Det er på baggrund heraf, at man bør se Jordtopmødet og præsidentens udtalelser i sin tale om landets status. Jordtopmødet blev bygget op over temaet "A Partnership to Fast Track Land Reform: A New Trajectory, Forward to 2014". Året 2014 er det nye mål, som regeringen har sat for omfordelingen af 30 % af den landbrugsjord, der ejes af hvide til sorte. På det tidspunkt, hvor topmødet blev afholdt, elleve år efter Sydafrikas demokratiske indførelse, var kun godt 3 % af landbrugsjorden blevet overført. Temaet og anvendelsen af ordene "fast track", som de fleste umiddelbart ville forbinde med det nuværende jordreforminitiativ i Zimbabwe, og i hvert fald topmødets beslutninger, viste, hvor nødvendig overførslen var.

Siden Jordtopmødet og præsidentens tale har kritikerne spekuleret meget på, hvordan beslutningerne fra topmødet og præsidentens udtalelser vil blive ført ud i livet. Især stiller kritikerne spørgsmålstejn ved, om en fornyet gennemgang af princippet om villig-sælger/villig-køber udgør et mere aktivt engagement fra statens side i jordreformprocessen, om end inden for kapitalistiske markedsrammer. Den radikale kritik af regeringens nuværende jordpolitik beklager, at Jordtopmødet og præsidentens tale ikke tog fat på forfatningsmæssige spørgsmål som beskyttelsen af eksisterende ejendomsrettigheder, hvis fortid kan spores til kolonitidens erobring, jordberøvelse og udbytning af sort arbejdskraft.

I denne artikel vil jeg behandle de radikale kritikeres argument om, at ejendoms klausulen i forfatningen er den største hindring for en storstilet omfordeling af jorden i Sydafrika. Det er ikke første gang, at der er givet udtryk for bekymring over forfatningens ejendoms klausul. Spørgsmålet blev i nogen grad drøftet under de politiske forhandlinger i begyndelsen af 1990'erne, en proces, der førte til, at klausulen oprindeligt blev taget

med i den foreløbige forfatning. Det centrale spørgsmål er her, om det er muligt at gå i gang med en omfattende omfordeling af jorden og samtidig anerkende og rodfaste de rettigheder til jorden, som blev erhvervet via kolonialisme og apartheid, således som ejendoms klausulen gør.

Jordreform i Sydafrika: baggrunden for debatten om ejendoms klausulen

Det er vigtigt ikke at glemme den bredere sammenhæng, som debatten om ejendoms klausulen finder sted i. Der er skrevet og sagt meget om den bredere historiske sammenhæng, men følgende bør fremhæves: Historisk set annekterede hvide kolonialister i Sydafrika over 90 % af jorden i henhold til The Natives Land Act fra 1913, der henviste den oprindelige befolkning til reservater i de tiloversblevne perifere landområder. Denne proces tvang en stor del af landbefolkningen til at forlade landområderne og flytte til byerne og til de store landbrugsejendomme for at søge arbejde. Et væsentligt antal landboere blev helt proletariserede, mens andre blev migrantarbejdere med en spinkel forbindelse til jord. Det er imidlertid vigtigt at bemærke, at denne proletariseringsproces ikke skal ses i lineære og teleologiske sammenhænge. Hver gang kolonialisterne fik overtaget, indførte de råvarelandbrug, som udfordrede de indfødtes landbrugs metoder, der ikke var indstillet til markedet. Før mineralerne blev opdaget i 1860'erne, tilpassede afrikanerne sig imidlertid i bemærkelsesværdig grad til råvarelandbrug. Som Mafeje udtrykker det, var de "de mest dynamiske producenter af landbrugsvarer i Sydafrika (1988:100)". Radikale lærde fra 1970'erne og 1980'erne har dokumenteret dette fænomen, og den bedst kendte af disse undersøgelser er Bundys The Rise og Fall of the South African Peasantry. I Cape gik koloniregeringen og missionærerne et skridt videre og forsøgte at få dannet en klasse af afrikanske landmænd i deres forsøg på at marginalisere høvdinge, som var involveret i krigene mod kolonistyret.

Fundet af mineraler, især guld i 1880'erne, førte blandt andet til en efterspørgsel efter billig arbejdskraft. Det åbenlyse mål var sort afrikansk arbejdskraft. Kolonistrategien, selv i Cape, ændredes fra at fremme en klasse af afrikanske landbrugere til at tvinge afrikanere til at blive lønarbejdere. Det første lovgivningsmæssige skridt i den retning var offentliggørelsen under Cecil John Rhodes' tid som premierminister i Cape af den berygtede Glen Grey Act i 1894. Efter den sydafrikanske forening i 1910 blev nogle af bestemmelserne i Glen Grey Act indlemmet i The Natives Land Act fra 1913. Denne lov forbød afrikanere at købe og at eje jord udover de 7 % jord, som var reserveret til dem. Den afskaffede også ordningen med deling af høstudbyttet og bortforpagtning til arbejderne. Denne udvikling var ifølge Bundy stort set skyld i nedgangen i landbostanden i Sydafrika.

Mens kolonialisme og apartheid systematisk underminerede det afrikanske landbrug, udviklede de hvide landmænd, ved hjælp af store statstilskud og adgangen til billig sort arbejdskraft, en model for storstilet kommercielt landbrug i Sydafrika. Det har fået visse

kommentatorer til at hævde, at der fandtes to former for landbrug i Sydafrika: subsistenslandbrug i områder med fælleseje og hvidt kommercielt landbrug.

Selv om frigørelseskampen i Sydafrika ikke åbenlyst blev udkæmpet om jordspørgsmålet, som det for eksempel var tilfældet i Zimbabwe, var der altid en forventning om, at det ville være blandt et demokratisk Sydafrikas hovedprioriteter at få løst problemet med århundreders berøvelse af jord og undertrykkelse. Faktisk havde ANC's Frihedserklæring, som blev udarbejdet i 1950'erne, da afkoloniseringen af Afrika var på dagsordenen, lovet, at "jorden skal deles mellem dem, der dyrker den" og vil blive "fordelt igen blandt dem, som dyrker den, for at forjage hungersnød og hungeren efter jord".

Under den politiske forhandlingsproces, som førte til demokratiets indførelse i Sydafrika, blev det imidlertid mere og mere vanskeligt at holde Frihedserklæringens løfter. Der er flere grunde til dette, som vi ikke kan komme ind på i denne artikel. Lad det være nok at sige, at den sovjetiske kommunistes fald måske var en af de mest afgørende. Drøftelserne i den alliance, som omfattede ANC, kommunistpartiet SACP og fagbevægelsen COSATU, viser dybe uoverensstemmelser om, hvad apartheid-systemet skulle erstattes med i tilfælde af, at ANC kom til magten. Det internationale klima understøttede mærkbart de prokapitalistiske kræfter i ANC.

Da ANC udsendte sit valgprogram i 1994, var Frihedserklæringens krav om nationalisering af jorden fuldstændig forandret. Selv om programmet indeholdt visse omfordelende elementer, indeholdt det også en klar tilslutning til markeds kræfterne. Denne tendens hen imod markedet blev meget tydelig, da regeringen med ANC i spidsen to år efter demokratiets indførelse formelt i 1996 tilsluttede sig en konservativ nyliberal økonomisk politik i form af programmet for Growth, Employment and Redistribution (GEAR).

Med hensyn til jordreformen og dens gennemførelse forpligtede regeringen sig ikke blot til en markedsstyret plan, men jordreformpolitikken i Sydafrika skulle også baseres på et princip om villig-sælger/villig-køber. Det skete på trods af, at dette princip i midten af 1990'erne i for eksempel nabolandet Zimbabwe havde vist sig at være en fiasko. Desuden var ejendoms klausulen grundfæstet i både den foreløbige og den endelige forfatning. Analytikere som f.eks. Marais (1998) har bemærket, at denne ændring markerede en sejr for de mere konservative, kapitalistiske kræfter inden for ANC, og har således antydnet, at ANC og i særdeleshed trepartsalliancen mellem ANC, SACP og COSATU ikke er enige i dette spørgsmål. Faktisk må omlægningen til GEAR og godkendelsen af betingelsen om villig-sælger/villig-køber have været et alvorligt slag for "jordlobbyen" i forhandlingsprocessen, som havde håbet på i det mindste en "blandingsøkonomi" og en radikal reform i et demokratisk Sydafrika.

Debatten om ejendoms klausulen

Som allerede påpeget i starten, er der, bortset lige fra hos de hårdkogte partitro, i dag bred enighed om, at jordreformen gennemføres alt, alt for langsomt i Sydafrika. I denne artikel vil jeg ikke vurdere jordreformens fremskridt i de første 10 år af Sydafrikas demokrati. I stedet vil jeg stille spørgsmålet om, hvorfor det går så langsomt.

Der er blevet givet forskellige grunde i et forsøg på at forklare den langsomme gennemførelse af jordreformen. Stridens kerne i de nuværende debatter er tilsyneladende fortolkningen af paragraf 25 i forfatningen. Debatten ser ud til navnlig at gå i to forskellige retninger. På den ene side findes de, som hævder, at alt det politisk grundlæggende er på plads, og at det, der nu mangler, er regeringens vilje til at sikre, at politikken gennemføres. Andre hævder på den anden side, at problemet ligger i politikken, navnlig i ejendoms klausulens placering i forfatningen, som bl.a. beskytter nuværende ejendomsrettigheder, samt godkendelsen i politikken af princippet om villig-sælger/villig-køber. Lad os se på begge disse argumenter.

Regeringsrepræsentanter ved en Jorddomstol, som blev holdt i Port Elizabeth i december 2003 og tilrettelagt af Trust for Community Outreach and Education (TCOE) er ét eksempel på argumentet om, at grundbegreberne er på plads. Både Glen Thomas, den tidligere vicegeneraldirektør for jordanliggende, nu generaldirektør for samme ministerium, og Manie Schoeman, medlem af parlamentets ministerielle udvalg for jordanliggende, var enige om, at de ikke havde problemer med taktikken, herunder betingelsen om villig-sælger/villig-køber. Ifølge Thomas var spørgsmålet, "om regeringen har tilstrækkeligt med ressourcer til at købe jord, når der er en villig sælger, til en pris, som den villige sælger vil sælge jorden til." Han holdt stejlt på, at "markedet for jord er der. Der er ikke mangel på jord, der er til salg, men spørgsmålet er, med hvilke omkostninger, til hvilken pris? Det er det, der er problemet."

En mere nuanceret og sammenhængende udgave af ovenstående strid om, at de grundlæggende redskaber er på plads, er blevet fremsat af Ruth Hall (2004) og nogle af hendes kolleger i Projektet for Jord- og Landbrugsstudier (PLAAS). Hun sætter ikke spørgsmålstegn ved, at paragraf 25, stk. 1 beskytter nuværende ejendomsrettigheder (2004:5). Hendes pointe er, at selv om jordreformtaktikken er baseret på et princip om villig-sælger/villig-køber, kan staten ekspropriere jorden. Hun hævder, at der er mulighed for en vidtrækkende jordreform inden for de nuværende forfatningsmæssige rammer. Som hun siger: "Skønt forfatningen beskytter rettigheder, giver den også utvetydigt staten magt til at ekspropriere ejendom og angiver, at ejendom kan eksproprieres i offentlighedens interesse, herunder "nationens engagement i jordreformen." (2004:6)

I mange henseender reagerede Hall på argumenter, som blev fremført i dagspressen af Fred Hendricks og undertegnede (2000) og Hendricks (2004). Hovedargumentet i disse indlæg er, at bestemmelserne i paragraf 25 i forfatningen er selvmodsigende, fordi forfatningen på den ene side beskytter gældende ejendomsret, mens den samtidig binder sig til at omfordele jord til det fordrevne flertal.

Men Hall har ret. Vi har aldrig for alvor taget fat på problemet med ekspropriering. Det kan i virkeligheden være vildledende at foreslå, at den sydafrikanske jordreform udelukkende er markedsbestemt. Den sydafrikanske markedsbestemte indfaldsvinkel til jordreformen er langt mere nuanceret. Det kan for eksempel på en måde siges, at den sydafrikanske forfatning lægger en forpligtelse på den sydafrikanske stat til at træffe foranstaltninger for at sikre, at borgere, som har brug for jord, kan få adgang til den. Det betyder, at staten ikke ville være passiv i proceduren med at omfordele jorden. For det andet bør beskyttelsen af privat ejendom og grundfæstningen af betingelsen om villig-sælger/villig-køber afbalanceres med forfatningsbestemmelsen, som giver staten magt til at ekspropriere jord, med kompensation, af hensyn til offentlighedens interesse, herunder, som Hall bemærker, også af hensyn til 'nationens engagement i jordreformen'. Jeg vil imidlertid hævde i denne artikel, at der på trods af disse bestemmelser stadig er enorme problemer med ejendoms klausulen.

Det er her vigtigt at huske på, at ekspropriering foregår sammen med kompensation. Den bør ikke, sådan som Thomas mindede deltagerne ved Jorddomstolen om, forveksles med konfiskering. Dette rejser så spørgsmålet om, hvordan kompensationen fastsættes. Forfatningens paragraf 25, stk. 3 formenes at vejlede om fastsættelse af kompensation. Det er imidlertid almindeligt anerkendt, at dette stykke er temmelig vagt. Der står blot, at 'kompensationens størrelse og tidspunktet og betalingsmåden skal være rimelig og retfærdig'. Men hvad der nøjagtigt anses for at være en 'rimelig og retfærdig' kompensation, står der ikke noget om, bortset fra, at der står, at kompensationen bør afspejle en retfærdig balance mellem offentlighedens interesse og interessen hos de berørte'. I den henseende bør der tages hensyn til 'alle relevante forhold'. De, der er relevante for vort formål, er erhvervelseshistorien og anvendelsen af ejendommen, ejendommens markedsværdi og omfanget af direkte statsinvestering og statsstøtte til erhvervelsen og ejendommens gavnlige kapitalforbedring.

I erkendelse af nogle af disse bestemmelsers vage formulering bruges en såkaldt 'Geldenhuis-formel' til at fastsætte kompensationen. Geldenhuis er dommer i en Land Claims Court og udarbejdede en formel til fastsættelse af kompensation i sager, der drejede sig om ekspropriering i sager om tilbagegivelse. Formelen tager hensyn til to af de nævnte forhold i forfatningens paragraf 25, stk. 3: ejendommens markedsværdi og

omfanget af den direkte statsinvestering og statsstøtte til erhvervs- og ejendommens gavnlige kapitalforbedring. Kort sagt er omfanget af kompensationen lig med ejendommens markedsværdi minus den gængse værdi af tidligere statstilskud.

Vi står nu over for spørgsmålet om, om en betragtning af eksproprieringsforanstaltningen og den klarhed, som Geldenhuys-formelen har bragt, undergraver argumentet om, at ejendoms klausulen er en stor hindring for en grundlæggende jordreform i Sydafrika. Jeg vil påstå, at eksproprierings klausulen ikke påvirker konklusionen om de begrænsninger, som ejendoms klausulen medfører.

Til at begynde med viste regeringen selv stor utilbøjelighed til at påberåbe sig eksproprierings klausulen. Thomas indrømmede i sin erklæring, at skønt regeringen har eksproprieret jord med henblik på jordreformen, er dette ikke det normale. I sit svar på et spørgsmål fra formanden for PAC, viste præsident Mbeki i sin tale om landets tilstand i 2005 også stor modvilje mod at benytte ekspropriering som et middel til at omfordele jord.

Lad mig påpege, at jeg er på det rene med de sidste erklæringer siden Jordtopmødet om, at regeringen har forpligtet sig til at bruge ekspropriering som et redskab i tilfælde af, at landmændene gør modstand. Min påstand er imidlertid, at problemerne ligger gemt i detaljen, og tiden vil vise, om regeringen denne gang er forberedt på at stå fast i tilfælde af, at den udfordres juridisk af hvide kommercielle landmænd og deres organisationer.

For det andet gør det faktum, at kompensationen er baseret på markedsprisen det næsten umuligt for regeringen at budgettere med jordreformen at den simple grund, at statens rolle i fastsættelsen af prisen på jord, er meget begrænset, hvis den overhovedet eksisterer, selv om Geldenhuys-formelen tager hensyn til problemet med statstilskud. Thomas indrømmede i sin erklæring, at det var et muligt problem, at jordejere var tilbøjelige til at skrue deres priser op.

Det er i denne sammenhæng værd at lægge bemærke, hvordan Geldenhuys-formelen har sået stærk tvivl om nogle analytikeres optimisme med hensyn til, at kompensationsbeløbet i tilfælde af ekspropriation kunne fastsættes, uden at der nødvendigvis blev taget hensyn til markedsværdien. Geldenhuys' dom har skabt en præcedens, som kaster en spand koldt vand i hovedet på dette optimistiske standpunkt.

Endelig, og ligeledes afgørende, er det fascinerende, at historien om jorderhvervelse ikke får første prioritet, når der skal fastsættes kompensation. For så vidt som der overhovedet henvises til det, antydes det, at det henviser til historien om de berørte jordejeres erhvervelse af jord. Dog er det historien om kolonieredømmet og berøvelsen af jord, som er kernen i jordspørgsmålet i Sydafrika. Et seriøst forsøg på at gå i gang med en radikal jordreform kan ikke tillade sig at bagatellisere denne histories betydning. Jeg vil påstå, at det

er denne historie, som giver berettigelse til kravene fra dem, som blev berøvet deres jord.

Det er tæt forbundet hermed, at den utilslørede udnyttelse af den sorte arbejdskraft, som var afgørende for det hvide kommercielle landbrugs succes i Sydafrika, interessant nok ikke anses for at være en af de afgørende faktorer, som der skal tages hensyn til, når kompensationsbeløbet beregnes.

Jordtopmødet og vejen frem

Det må beklages, at de ovennævnte problemer og indviklede spørgsmål ikke har fået den opmærksomhed, som de fortjener. Skønt spørgsmålene blev rejst på Jordtopmødet, var dette ikke det rigtige forum til en indgående drøftelse og analyse af de pågældende spørgsmål. Imidlertid skal to vigtige betragtninger fremhæves.

For det første fremgår det klart af drøftelserne fra hele Jordtopmødet, inklusive drøftelserne i de forskellige kommissioner, og tilbagemeldingerne, hvor der blev vedtaget beslutninger, at et overvejende flertal af befolkningen var enige om, at der var behov for ekstraordinære foranstaltninger for at fremskynde overdragelsen af jorden. Princippet om villig-sælger/villig-køber blev især fordømt sammen med de oppustede priser, som de hvide landmænd forlangte for jorden. Selv regeringens embedsmænd, herunder vicepræsident Phumzile Mlambo-Ngcuka, støttede tilsyneladende behovet for at afskaffe betingelsen om villig-sælger/villig køber.

Det bør dog bemærkes, at et lille, om end højtrøstet mindretal af hvide kommercielle landmænd, som var delegerede fra AgriSA, havde store indvendinger mod både afskaffelsen af princippet om villig-sælger/villig-køber, og hvad de hævdede var indgreb i "markedet", når det drejede sig om fastsættelse af prisen på jord. De truede med, at det, hvis der blev grebet ind i markedet, ville få konsekvenser, der rakte langt ud over nogle af de tilstedeværendes forestilling. De pegede på Zimbabwe som eksempel og truede med, at de, som udfordrer verden, der for tiden domineredes af en nyliberal dagsorden, vil havne i en situation, hvor verden vil boykotte dem, hvilket vil få alvorlige følger. I den henseende var det ganske tydeligt, at de delegerede fra AgriSA var bevidste om, at de repræsenterede bredere, globale nyliberale kapitalistiske interesser.

Uanset hvilket pres den internationale situation udøver, er der imidlertid ingen tvivl om, at den markedsstyrede indfaldsvinkel til jordreformen, herunder ejendoms klausulen og betingelsen om villig-sælger-villig-køber ikke kan løse op for år hvor kolonistyre og apartheid berøvede de oprindelige indehavere. Desuden er de krav, som de fattige kommer med, berettigede. Ingen kan bestride det faktum, at kolonialisme og kapitalisme i Sydafrika førte til fordrivelse af de oprindelige folk, udvikling af racistisk kapitalisme og

kommercielt landbrug domineret af hvide, som hovedsageligt blev en succes på grund af den utilslørede udnyttelse af den sorte arbejdskraft. De fattige og deres allierede forventer i det mindste, at der rådes bod på disse tidligere skævheder.

På kort sigt er der et presserende behov for at anfægte den såkaldte Geldenhuys-formel, især dens principielle idé om, at markedet skal bestemme prisen på jord, hvad enten den er eksproprieret eller ej. Spørgsmålet om, hvordan prisen på jord fastsættes, er meget vigtig i planlægningen af en effektiv jord- og landbrugsreform i Sydafrika og andre steder. Som jeg har tilkendegivet, er det umuligt at budgettere med jorderhvervelse, hvor markedet hersker enerådende.

Forbundet med ovenstående er det presserende behov for at se nærmere på ejendoms-klausulen i forfatningen. Det gør sig navnlig gældende med hensyn til det stykke, som beskytter allerede eksisterende ejendomsrettigheder. Der kan ikke gennemføres nogen meningsfuld jordreform, så længe denne paragraf er grundfæstet i forfatningen, især ikke i dens, fristes jeg til at sige, nuværende ambivalente form. Selv om det ikke blev drøftet særlig meget, stod det dog klart på Jordtopmødet, at der var et presserende behov for at få bragt klarhed over ejendoms-klausulens betydning for de fattige. Den måde, som ejendoms-klausulen er blevet tolket indtil nu, synes at begunstige de besiddende og de rige, hvis ellers man skal dømme efter Geldenhuys-formelen.

Det er værd at huske, at det ikke er første gang, ejendoms-klausulen er til debat i Sydafrikas nyere historie. Spørgsmålet dukkede op allerede i midten af 1980'erne, da sydafrikanske begyndte at tænke over, hvordan et kommende, demokratisk Sydafrika ville se ud. Selvom det ikke ligefrem var i centrum, blev det vigtige spørgsmål om, hvordan jordproblemet kunne løses, en del af denne diskussion. Det blev bragt på bane i sammenhæng med debatten om en borgerrettighedslov for et fremtidigt Sydafrika. Det er bemærkelsesværdigt, at to sydafrikanske dommere, og det under apartheid, indtog en progressiv holdning til spørgsmålet om ejendomsrettigheder. Det altovervejende tema i deres ræsonnement var, at en holdbar løsning på det sydafrikanske problem ville blive truet, hvis de eksisterende ejendomsrettigheder blev beskyttet. Et eksempel på dette var en advarsel fra dommer Leon, en temmelig konservativ dommer, der dømte en ANC-guerillasoldat, Andrew Masondo, til døden i 1985. I det samme år, som han dømte Masondo, advarede Leon om, at en forfatningsmæssig beskyttelse af ejendomsrettigheder kunne skabe alvorlige problemer for godkendelsen af borgerrettighedsloven. En anden og mere progressiv sydafrikansk dommer, Didcott, gav udtryk for lignende synspunkter i 1988:

”Hvad en borgerrettighedslov ikke kan tillade sig at gøre her .... er at beskytte privat ejendom med en sådan nidkærhed, at det grundfæster særrettigheder. Et større problem, som alle kommende sydafrikanske regeringer uvægerligt kommer til at stå over for, er

problemet med fattigdom, afhjælpning af denne og behovet for, at landets rigdom bliver fordelt mere retfærdigt. Hvis en retfærdig borgerrettighedslov lægger hindringer i vejen for den siddende regering, når denne retning vælges, hvis den gør det umuligt eller vanskeligt at gennemføre den påtrængende opgave med en social og økonomisk reform, får vi en alvorlig krise på halsen, som truer en borgerrettighedslov som helhed og selve den forfatningsmæssige regerings overlevelse" (citeret fra Chaskalson 1993:73-4)

De to dommere har tilsyneladende fuldt ud forstået, at samfundsforandring, hvad angår ejendomsrettigheder og afhjælpning af skævheder, der er forårsaget af kolonialisme og apartheid, sandsynligvis ikke ville kunne lade sig gøre, hvis eksisterende ejendomsrettigheder blev anerkendt og grundfæstede. Det står imidlertid ikke klart, hvilke alternative foranstaltninger, de havde i tankerne.

På den anden side havde nogle hvide landmænd i begyndelsen af 1990'erne accepteret, at de for stabilitetens skyld blev nødt til at skille sig af med dele af "deres" jord, der skulle overdrages til dem, som tidligere var blevet fordrevet. Det er min erfaring fra mit arbejde med jordbesættelse i Queenstown-området i Eastern Cape i midten af 1990'erne, at spørgsmålet om køb og salg af jord knap nok blev drøftet: En væsentlig mængde jord var blevet taget og besat af jordhungrende sorte sydafrikanere. Bag disse jordbesættelser lå overbevisningen på den ene side hos de, der var blevet fordrevet og deres allierede, om, at de eksisterende hvide ejendomsrettigheder var uretmæssige. For de hvide landmænds vedkommende havde de efterhånden accepteret, at de blev nødt til at dele jorden med deres sorte landsmænd.

Med mindre ejendoms klausulen ville blive tolket på en sådan måde, at den utvetydigt identificerede sig med de fattige og jordløses interesser, kunne der meget vel skabes forhold, som gør et politisk og økonomisk sammenbrud a la Zimbabwe muligt i Sydafrika.

9 'Hvad hårdkogte æg fortæller om vort uddannelses-system' og andre vignetter om uddannelse i det nye Sydafrika

Af Jonathan Jansen

I et af mine liv, det som akademiker, er opgøret med apartheid i uddannelsessystemet ofte genstand for højt profilerede, 'objektive' analyser fulde af 'empiriske' data, der udgives i autoritative, videnskabelige tidsskrifter. I dette kapitel forsøges noget andet. Jeg fortæller historier om de ting, jeg iagttager og oplever i hverdagen, når jeg lærer, lever og leder på skoler, universiteter, i hjem og kirker, blandt regeringsembudsmand og i lærerråd, på restauranter, sandwich-barer og hos frisøren.

Jeg udtaler mig fra en position som sort person, far til to børn, dekan på et engang stærkt racistisk afrikaaner-universitet i Pretoria, som samfundsudvikler, offentlig kritiker og almindelig borger. Jeg har nedskrevet disse historier – ikke så meget for at teoretisere, som for at skabe en dybere forståelse. Jeg prøver at forstå overgangstiden ud fra gadens perspektiv, mens sorte og hvide sydafrikanere kæmper for at finde hinanden uden for de emotionelle vulkaner, der brød ud i forbindelse med Truth and Reconciliation Commission (TRC), eller de eliteforhandlinger, som udfoldede sig, da politikerne mødtes på Convention for a Democratic South Africa (CODESA).

Fortællingerne er eksempler fra et meget bredere udvalg af hverdagstanker om den sydafrikanske overgangstid. De kaster hver især lys over et særligt aspekt af vort nye samfund – som f.eks. den nye læseplan, skoleorganisationen, adgangen til uddannelse, de religiøse holdninger på universiteterne, kulturen og konflikterne, bøn og krig. Ved at fortælle disse historier om had og kærlighed, frustration og overstadighed, vrede og beundring, generthed og nærvær, frygt og håb vil jeg gerne formidle en fornemmelse af dagligdagens rytme, de ting, som holder sydafrikanerne i gang, og den langsomme men indtil videre støtte fremgang mod et mere humant samfund. Det må nødvendigvis tage tid, for det tog trods alt 350 år at forkludre os alle.

Jeg vil ikke drage konklusioner ud fra rækken af historier ej heller sammenfatte hovedpointerne. Jeg vil hellere have, at fortællingerne kommer til at skabe grundlag for diskussioner og overvejelser blandt læserne, og at de, der giver sig i kast med dette kapitel, vil drage deres egne konklusioner og foretage deres egne fortolkninger af, hvordan racerne leves ud i Sydafrika, og hvor langt omdannelsen af uddannelse og samfund er kommet siden den juridiske afslutning på apartheid i 1994.

Vignet 1. Sang til en ny salmemelodi

I skoleferierne blev min bror og jeg flyttet fra Cape Flats til den lille by Montagu, der er min fødeby, for at være sammen med min bedstemor og mine tanter. Det mest skræmmende ved disse besøg var udflugterne søndag morgen til Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk (NG) eller Dutch Reformed Mission Church, et smukt stykke arkitektur i provinsbyen, som i takt med apartheids fremvækst blev holdt mere og mere hvid. Hvad

der skræmte mig fra vid og sans som dreng var en skikkelse, der kom frem bag prædikestolen: en hvid gigant iklædt en påfaldende sort kjole brød uden varsel den gravagtige stilhed i kirkestoletene og mælede med dyb, rungende stemme, 'Ons slaan ons oe op na die berge...' (vi løfter vore øjne op mod bjergene). Mand, hvor det dog fik frygten for Gud ind i mig! Heldigvis fik resten af ceremonien mig til at falde i søvn igen.

De vil vel så tilgive mig, at det var med en vis bæven, jeg modtog invitationen til at tale i den Hollandske Reformerte Kirke Skuilkrans. Det var i begyndelsen af ugen op til Pinse, og jeg skulle holde det første indlæg om emnet 'at lytte'. Mine fordomme gjorde, at jeg forventede at se en aldrende og usmilende pastor i sort, en hvid menighed, et par stive afrikaans-sange, salmer (udtalt 'pe-sa-lem-er'), halvtomme kirkestole med nogle få pensionister, tung orgelmusik, en højtidelig introduktion og så den tøvende overgivelse til Jansen, som nogle af de troende nok havde ventet var hvid.

Da jeg gik op ad trappen til kirken, blev jeg modtaget af en ung, sort kvinde, som ønskede mig velkommen på sepedi (eller nordsotho, et bantusprog), og som til min overraskelse sluttede sig til den ellers hvide bedegruppe på scenen for at lede menighedens sang. Leder af ceremonien var en ung pastor, der var klædt på, som om han lige havde været ude at købe ind, og ellers luftede en iøjnefaldende hestehale. Jeg var stadig chokeret, da en flok unge piger indtog scenen for at give en opvisning i, hvad karismatiske kirker kalder 'spirituel dans', for en tætpakket kirke med et stort antal unge. Den unge pastor med hestehalen var nu i trance, rakte sine hænder op i bøn med lukkede øjne; så akkompagnerede han på en guitar en blanding af engelske og afrikaans sange, som jeg var mere vant til at høre i baptistkirker. Mens jeg sad og ventede på at skulle tale kom gamle og unge og hilste på mig, kollegers familier og andre for blot at fortælle mig, hvor glade de var for at have mig i deres kirke. Jeg skammede mig over mine fordomme.

Det var min tur til at tale, og jeg fortalte de hengivne tilhørere om, hvad det havde lært mig at lytte til deres børn, disse mine velsignede studenter på University of Pretoria (UP), og de dejlige ligefremme gymnasieelever i området. Jeg fortalte dem om de tårer, jeg havde set, når unge mennesker talte om konflikter i deres hjem; om deres besvær med at overskride racemæssige og sproglige barrierer; om deres frygt for udelukkelse fra arbejdsmarkedet efter apartheid; og om deres uopslidelige, idealistiske tro på undervisningen som profession.

Da gudstjenesten nærmede sig sin afslutning, kom de spirituelle dansere tilbage for at lægge hænder på mig og for at bede for, at jeg ville få visdom og styrke i mit arbejde som dekan ved UP. Den unge pastor opsendte en inderlig bøn, hvor han bad Gud om at frelse os fra racisme og sexismen i vores tilværelse. Vi gik udenfor, og den glade senior-

pastor fortalte mig, at kirken var bygget af professor Carl Boshoff, den ærkekonervative ideolog, hvis drømme om en volkstaat, dvs. en separat geografisk bopæl for hvide afrikanere, kun eksisterede i en halvørken i Northern Cape-området.

Da jeg vendte mig for at gå, stødte jeg ind i en yndefuld gammel dame ved navn Annemarie Bosch – gift med den store afrikanske teolog fra University of South Africa (UNISA), David Bosch, som blev berømt for mange år siden for sine stærke ideer om racemæssig forsoning på et tidspunkt, vor det var yderst risikabelt at have den slags tanker: Der er faktisk nogen, der tror, at hans grusomme død i en bilulykke ikke var en ulykke. Jeg var overvældet over at træffe konen til en mand, der var en af mine helte, da jeg som ung student kæmpede for at forene personlig tro og social retfærdighed i min kristendom. Den første sten er måske lagt af professor Boshoff, men en del af kirkebygningerne vil blive opkaldt efter professor Bosch.

Jeg henvendte mig til seniorpastoren og forhørte mig om at løse sognebånd.

Vignet 2. Undervisning i det forkerte i en farlig verden

Da min søn begyndte i 1. klasse, vågnede han kl. fire om morgenen, vaskede sig, spiste og pakkede sin taske lynhurtigt og ivrigt af bare spænding over den kommende dag. Da det samme barn startede på gymnasiet, måtte jeg hale ham ud af sengen for at få ham i skole før fire om eftermiddagen. Et eller sted mellem 1. klasse og gymnasiet bevæger vores børn sig fra at være store lærdomsentusiaster til at blive dybt uengagerede i formel undervisning. Jeg har brugt megen tid på at forstå, hvordan denne naturlige kundskabs-tørst hos opvoksede børn fortabes inde i den struktur, vi kalder skolen.

Jeg har haft det privilegium i de sidste fem år at tale for mere end 30.000 elever over hele Sydafrika – sorte og hvide, børn fra by og land, privat og offentligt – og alle siger det samme, som jeg kan sammenfatte i følgende: Skolerne underviser i det forkerte.

Man kunne naturligvis hævde, at skolen aldrig var skabt til være kilde til kundskab og opdagelse, eller arnested for frigørelse af bevidstheden. Faktisk har mere end én historiker draget overbevisende paralleller mellem skoler, sindssygeanstalter og fængselsvæsen. Man behøver bare at kaste et blik på ensretningen af skolebørn, den samme uniform, de farveløse lærere, den humørforladte skoleinspektør og de ubøjelige sikkerhedssystemer for at blive højlydt forundret over det fængselslignende miljø. Vi betaler for det – på mere end én måde.

Jeg deler til en vis grad det synspunkt, at skolerne som institutioner er en opfindelse til opbevaring af børn af udearbejdende forældre for at styre dem og forhindre

uro i gaderne. Jeg deler også til en vis grad det synspunkt, at skoler er steder, hvor man reproducerer den form for klassebaseret samfund, som vi lever i, og fordeler chancerne for succes og fiasko med forbløffende (men ikke fuldstændig) forudsigelighed – rige børn i velhavende private skoler når vidt i erhvervslivet; fattige børn i nedslidte township-skoler hjem søger gaderne med intetsigende afgangsbeviser, hvis de i det hele taget når så langt. Hvad disse børn har til fælles er, at de er blevet undervist i det forkerte, og at meget få af dem er blevet undervist i noget, som sætter dem i stand til at trives i en broget og farlig verden.

Når jeg taler om den slags ting på et endeløst antal skolemøder, deler publikums meninger sig i reglen på midten. Den ene side synes, at hvad jeg siger, er det bedste, de nogensinde har hørt. Der lægges for megen vægt på konkurrence, der er for megen favorisering af børn med talent for matematik og fysik, der er for lidt fokus på helheden. Den anden side – hvis børn som regel skrider op på podiet belæst med alle belønningerne – kan ikke fordrage det, de hører. Hvordan kan den taler tillade sig at gøre skår i deres barns triumf? Deres børn arbejdede jo hårdt for at opnå disse beviser og triumfer; de vandt, fordi de fulgte spillereglerne. Dog er det netop spillereglerne, som bekymrer mig. Hvad er det, vi underviser i, hvorfor og med hvilke konsekvenser?

Jeg har endnu ikke mødt studerende på mit begynderhold på UP, som husker skolelærere for deres dygtighed til at løse andengradsligninger, for deres fortrolighed med grammatisk analyse eller deres viden om DNAs dobbelte spiralstruktur. De husker enkelte lærere, som gjorde en forskel i deres liv. De fortæller bevægende historier om visse lærere, som lærte dem om samfundet, om omsorg, om medfølelse og om forandring.

Men de fleste af vore lærere er bukket under for den hovedløse fokusering på en triviell læseplan, der forstærkes af konkurrenceprægede eksaminer, som måler individuel præstation på en meget snæver kompetenceskala. Det blev selvfølgelig ikke bedre af, at der under den tidligere undervisningsminister eksisterede en reel trussel om udhængning af dårlige skoler i medierne. Presset på lærerne er ubarmhertigt. En af mine ph.d.-studerende, en højt kvalificeret matematiklærer på en privatskole, lever i frygt hvert år for, at hun ikke kan beholde sit job, hvis hun ikke opnår 100 % beståede eksaminer i matric (afgangseksamen, 12. klasse, det sidste skoleår), hvilket i værste fald betyder, at hun ikke får sin kontrakt fornyet, og i bedste, at hun må finde sig i ydmygelsen ved at blive degraderet til at undervise under matric-niveau.

Desværre er det blevet sådan, at vi tror, at eksamensresultater måler dygtighed. Vi accepterer uden tøven, at disse resultater er udtryk for retfærdighed – til trods for, at det er oplagt, at det, vi giver et barn under dets tolv års skolegang, så indlysende differentieres

af race og klasse. Og vi træffer katastrofale beslutninger om børns fremtid ved at læse eksamensresultater som en elevs potentiale for succes i livet.

Men flertallet af de universitetsstuderende, jeg kender – de her unge mennesker med seks topkarakterer i matric – ved meget lidt om sig selv, føler meget lidt respekt for kvinder, føler sig dybt utilpasse i selskab med sorte, har ringe kendskab til de afrikanske sprog, mangler basale kundskaber om deres kontinent og falder ynkeligt igennem med løsninger og beslutninger om komplekse samfundsmæssige problemer.

Afskaffelsen af inspektionssystemet under apartheid, da mange sorte skoler forkastede disse regeringsrepræsentanternes overvågende funktioner, medførte, at skolerne indtil dato ikke har skullet stå til regnskab for deres undervisning undtagen via den indirekte præstationsmåling ved 12. klasses eksamen. En af mine studerende fandt ud af, at en skole i Soweto og en skole i Pretoria havde lærere, som brugte de samme læseplaner i samme fag (historie) op til samme klassetrin, men underviste i helt forskellige ting – den sorte lærer i Soweto underviste i sorte anliggender, den hvide lærer i Pretoria underviste om europæere. Men de underviste begge med henblik på eksaminerne.

I betragtning af hvad vi underviser i, er det ikke så underligt, at studenterne i rekordstort antal står i kø for at komme ind på studier som aktuarvidenskab, regnskabsvæsen og økonomi. De ved måske ikke, hvad en aktuar er, men de har hørt om den knivskarpe konkurrence om pladserne og de kæmpebeløb, man kan tjene på disse områder.

Når jeg rekrutterer skolebørn i 10.-12.klasse i sydafrikanske gymnasier, er lønnen en af de almindeligste begrundelser for ikke at blive lærer. På en eller anden måde har vore skoler – godt hjulpet af forældrene – lært de unge mennesker, at succes består i at tjene bunker af penge, at blive uddannet er det samme som at få flest mulige topkarakterer, at være velkvalificeret er det samme som at have eksamensbeviser.

Igen er forældrene gået ind for denne krasse kommercialisering af højere uddannelse. Det er heller ikke ualmindeligt, at unge mennesker, som gerne vil være lærere, beklager sig bittert over, at deres forældre vil have dem til at studere jura, medicin eller til ingeniør ... 'hvorfor spillede din tid på at blive lærer?' Og dog er det de samme forældre, som vil have højt kvalificerede lærere til at undervise deres børn – forudsat det ikke er deres egne dyrebare poter, der underviser. Hvor egoistisk, om ikke andet! Samtidig står verden over for hidtil usete grader af organiseret terror både fra demokratiske, kristne nationer og samvittighedsløse islamiske dræberorganisationer, der alle handler i Guds navn. I øvrigt er der en reel risiko for et hidtil uset sammenstød af tåbeligheder, som ville sprænge vores planet i stumper og stykker. Samtidig med, at den

samlede, globale rigdom forøges, bliver ulighederne mellem rig og fattig tilsvarende større. Og klimaet ændrer sig, og miljøet bryder sammen under vægten af den menneskelige grådighed.

I vor egen verden sker der det, at mens hvide skoler fejrer '100 % beståede eksaminer i matric', runder studenterne rundt i Pretoria East og tæver hjemløse og anonyme sorte borgere. Sorte unge, som burde være i skole, driver rundt og dræber og lemlæster i flæng. Børn bliver hjemløse, når HIV/AIDS fejrer igennem fattige samfund. Et stigende antal børn i skolealderen er ved at overfylde fængselssystemet.

Men den slags får man ikke at vide i skolens læseplaner eller ved at undersøge, hvad skolerne underviser i.

Men som det viser sig, har det 21. århundrede ikke brug for robotter. Det kræver personer, der kan arbejde i teams, som kan løse komplekse problemer, som kan udøve et skøn, som føler sig tilpas med forskellighed, som kan krydse kulturelle og geografiske grænser, og som forstår sig på mennesker. Selvfølgelig er det også vigtigt med mekaniske færdigheder og tekniske kompetencer. Men det er ikke nok på den moderne arbejdsplads; der skal mere til i en kompleks og opsplittet verden. Og der findes intet bedre sted end Sydafrika til at udleve værdierne og bruge færdighederne.

For nylig blev jeg inviteret til at tale til den afsluttende matric-klasse på en prestigefyldt privat skole om emnet 'Sydafrika har brug for dig.' Min utilfredshed med det tildelte emne kunne ikke skjules. Min politiske antenne, der sjældent tager fejl, fortolkede opgaven som følger: venskabelig appel til en gruppe, hovedsageligt hvide, unge fra den højere middelklasse om venligst ikke at forlade det sorte Sydafrika, men bruge deres specielle kvalifikationer til at opbygge dette desperate udviklingsland.

Jeg gjorde selvfølgelig det modsatte og mindede disse unge mennesker i denne forbløffende veludstyrede skole om, at Sydafrika ikke har brug for dem. De har brug for Sydafrika til at lære dem ydmyghed i betragtning af arrogancen i det apartheid, som de fleste af deres forældre var begunstiget af; til at lære dem, hvad det vil sige at tjene samfundet, i mødet med overvældende fattigdom, som bare bliver værre ved sin synlige tilstedeværelse side om side med indlysende velstand; til at lære dem fællesskab, stillet over for dybe racemæssige konflikter, som ulmer under overfladen i dette skrøbelige demokrati, hvor sorte mænd kastes for løverne, og sorte arbejdere bliver stoppet ind i vaskemaskiner.

Min pointe er, at alle forældre og borgere må være klar over tre ting. Den ene er, at mange af vore skoler ikke producerer meget mere end praktisk kompetence i en begrænset

række færdigheder for en lille minoritet af vor befolkning. Den anden, at et sådant snævert skoletilbud ikke kan forberede eleverne til komplekse og krævende nationale og globale arbejdsammenhænge. Og den tredje, at faglærte robotter, der opererer i en farlig og ulige verden, gør os sårbare.

Vignet 3. Muslimer og kristne

Jeg opholdt mig tilfældigvis i Storbritannien så at sige imellem de to bombeepisoder, der rystede London. Man kunne ikke se på den livlige handel, de tusinder af turister (mange med sydafrikansk accent) og det overfyldte transportsystem, at denne kosmopolitiske by befandt sig under angreb af terrorister. Indtil man læste avisen eller så fjernsyn og blev bevidst om briternes dybe ængstelse, ikke for, hvad der skete, men for, hvordan det kunne ske. Hvordan, spørger medierne, kunne flinke unge britiske drenge med middelklassebaggrund sprænge deres eget folk i luften? Og svaret, der gives, er umiddelbart skuffende og potentielt ødelæggende. Disse unge mænd, hævder pressen, er rekrutteret af Al Qaeda, og hjernevasket i radikale moskeer, og har som eneste mål 'at ødelægge vores måde at leve på.' Jeg prøvede at forestille mig en gruppe unge yderligtgående personer, stuvet sammen på et hemmeligt mødested, hvor de lagde planer om at bombe London med den hensigt: Hør, drenge, lad os ødelægge den britiske måde at leve på.'

På visse måder er disse terrorister et produkt af god uddannelse. De nægter at se verden i Vestens fragmenterede billede, hvor en facet af viden er ude af forbindelse med den anden; hvor viden fra klasseværelset er ude af forbindelse med samfundslivet; og hvor ens levevilkår afskærer en fra at forstå den globale økonomi. Disse forbrydere trækker en linje fra Kosovo til Palæstina til Bagdad og til Guantanamo-bugten, og de ser et systematisk angreb mod en gruppe mennesker kaldet muslimere. De hørte om George Bushs selvforkyndte 'korstog' mod muslimske nationer, og de er vidne til Franklin Grahams afbildning af Islam som en ond og voldelig religion – en foragtelig bemærkning, som hans far, den kendte evangelist Bill Graham, nægter at tage afstand fra. De ser hykleriet i den moralske indignation over mindre end 60 personers død i de første bombninger i London, men ingen tilsvarende indignation over de mere end 150.000 irakernes død – hvoraf mange er kvinder og børn – forårsaget af både østlige og vestlige oprørere. Ulykkeligvis er deres svar på denne forbundne af verden had og vold.

Med denne sammenhæng i baghovedet var jeg dybt rystet over en foragtelig voldshandling mod muslimere på UP. For nylig besøgte en højreorienteret evangelist universitetet og offentliggjorde en pjece med titlen *The End of Islam*. Dette forårsagede voldsom vrede blandt muslimske studenter på universitetet og fra adskilte røster i det bredere muslimske samfund. Hvad der var endnu mere foruroligende, var den støtte, der kom til udtryk fra det såkaldte kristne samfund, som insisterede på, at de kristne skulle stå fast. En ledende

artikel i en afrikaanssproget avis spillede henrykt med i det neutrale akademiske spil og hævdede, at det var et spørgsmål om ytringsfrihed.

Tænk over det et øjeblik. Forestil dig, at en radikal muslimsk prædikant fra et andet land besøger UP-universitetet og fremviser en pjece 'The End of Christianity.' De samme falske røster ville råbe op om tilsvining, der ville komme massiv fordømmelse fra de konservative kirker af trusler mod universitetets kristne etos, og der ville komme alle mulige fremmedhadiske kommentarer om udlændinge, der kommer til Sydafrika for forstyrre freden.

De såkaldte kristne, der støttede den anti-muslimske stemning, som denne hovedløse amerikanske evangelist havde udløst, rejser alvorlige spørgsmål for mig om meningen med tro hos sydafrikanske kristne.

De traditionelle sydafrikanske kristne skræmmer mig faktisk. Der skal ingenting til, før de bliver gemene, beskidte i munden og aggressive mod enhver, der er anderledes end dem – som f.eks. muslimer. De folk, der forsvarede den amerikanske evangelist, kommer fra det samme slæng, som i årtier fandt rigelig teologisk retfærdiggørelse af apartheid i de hellige skrifter. Med andre ord er det en gruppe højreorienterede, religiøse hyklere, hvis tro har meget lidt at gøre med Bibelens Gud, medmindre de fordrejer hans image og forvansker hans budskab. Jeg sad i en hvid hollandsk reformert kirke i Centurion for nylig i anledning af en kær vens begravelse, og midt i den hvide pastors meget bevægende prædiken indsog der sig ligesom tilfældigt en racemæssigt nedladende spøg om folk, som han kaldte Die Kleurlinge (de farvede). Ingen så meget som løftede et øjenbryn.

Forhåbentlig lærer Irak-krigen George Bush, at folk ikke kan bombes til underkastelse. Forhåbentlig lærer London-bombningerne Tony Blair, at der er folk, som nægter at tro på en løgn. Og hvad hændelsen på UP lærer sydafrikanerne er, at evangelister, som falbyder kristendommen med så stor fjendtlighed over for andre trosretninger, som f.eks. islam, kun sår kimen til had og splittelse i et meget skrøbeligt demokrati. Som kristen er jeg krænket over disse hyklere. Min kristne tro vinder i styrke, når den viser storsind og rummelighed, og svækkes, når den er selvisk og intolerant.

Vignet 4. Hvad hårdkogte æg fortæller om vort uddannelsessystem

En af de få restauranter i Pretoria, som åbner tidligt nok til en forretningsmorgenmad, er Cappucino's i et smart område, der kaldes Brooklyn Square. Jeg bestilte en ret fra kortet og så noget, der ikke var der: et hårdkogt æg. Servitricen holdt på sit: Det kan ikke lade

sig gøre. I en halvt spøgefuld tone belærte jeg hende om, at man kun har brug for to ting: varmt vand og et æg. 'Det kan ikke lade sig gøre,' fastholdt hun og tilkaldte sin chef. Chefen kom tilbage med et lidt anderledes budskab: 'Det vil forstyrre køkkenet,' forklarede han. Jeg spurgte, hvordan det kunne forstyrre noget som helst at kaste et æg ned i kogende vand, undtagen måske vandet. Han skiftede gear: 'okay, ... jeg laver et hårdkogt æg til dig, fordi vi ikke har travlt....men næste gang du kommer, skal du bare vide, at vi ikke kan lave det hårdkogte æg.' Jeg gjorde det klart for ham, at dette sandsynligvis ville være mit sidste besøg i betragtning af postyret over et hårdkogt æg, og jeg tænkte derfor kun på nuet – et hårdkogt æg, nu. Omkring en halv time senere dukkede min tallerken op med to skiver ristet brød og et spejlæg. Jeg nægtede at reagere på provokationen og sendte det tilbage til køkkenet.

Jeg har været ude for så mange lignende oplevelser i Sydafrika, at de ikke længere ophidser mig. Men de skaffer mig indsigt i et uddannelsessystem, som lærer ungdommen at følge reglerne, uanset hvor ulogiske de er; at stille sig i lange køer ved Energiministeriet uden nogensinde at stille spørgsmålet, hvorfor køen ikke havde flyttet sig i 40 minutter; at acceptere restaurantmenuen – ikke som et socialt fænomen, men som noget nagelfast og urørligt. Ikke så svært, vi aldrig vinder Nobelprisen i fysik, kemi eller biologi – for jeg har aldrig hørt om nogen, der vinder disse priser ved at bruge den offentlige håndbog i eksperimentalvidenskab eller for at eftergøre en allerede vedtaget algoritme. Kreative impulser forudsætter en vilje til at bryde reglerne, til at stille provokerende spørgsmål, at gøre sig uaccepterede forestillinger, at følge ukendte stier.

En ting, som altid forbløffer mig ved mine universitetsstuderende fra de sydafrikanske skoler, er, hvor ubegribelig sirligt deres arbejde er. Mine studerende sætter farver på linjerne. Deres håndskrift er ulastelig. Opgavens ydre form og præsentation er fejlfri: begavet og smuk, sirlig og velordnet – indtil man læser indholdet.

Dette er farligt for vort demokrati – ikke den sirlige præsentation af materialet, men at den kommer på bekostning af ideer. Vore studerende forveksler form med substans, hvordan man ser ud, hvem man er sammen med, den rigtige måde at leve på, at gøre tingene rigtigt ved at gøre de rigtige ting. Det er ikke så underligt, at mine studerende hellere vil spørge deres forelæsere, 'hvor mange sider skal opgaven være på?' – end 'hvilken slags ideer har du i tankerne?'

Borgernes offentlige adfærd fortæller os meget om deres uddannelsessystem. Den eneste måde at forstå amerikanske borgeres uforsvarlige handlinger i verden er ved at forstå deres uddannelsessystem, som er komplet etnocentrisk og går ud fra, at verden er Amerika. Hvordan forklarer man ellers en national konkurrence – som f.eks. baseball – der kaldes

World Series? Eller en sang, der engang var populær, som gentog ordene 'We are the world....' ('Vi er verden')? Deres uddannelse er selvcentreret og sig selv nok – hvilket er grunden til, at ødelæggelse af en af verdens ældste civilisationer – de bibelske områder ved Eufrat og Tigris – dårligt nok vækker nogen opsigt i dette nyeste imperium.

For at tage noget mere hjemligt, har jeg aldrig forstået resultatbaseret uddannelse, OBE. Et af de iøjnefaldende træk ved OBE er dens forberedelse af de studerende til at blive kritiske tænkere. Men hvorfor vil en regering, der har sat sig for at kvæle original og kritisk tænkning, producere borgere, der er kritiske tænkere? Svaret fra præsident Mbeki på ærkebiskop Tutus kritik af hans regering er bare det mest synlige eksempel på, hvad der sker med folk, der optræder som kritiske tænkere – selv dem med ærkebiskoppens troværdighed og status. Det sker hele tiden – intellektuelle som revses eller ekskluderes fra arbejdet på deres felt, fordi de vovede at drage en regeringshandling i tvivl; partiaktivister, der bliver degraderet eller forbigået, fordi deres loyalitet blevet draget i tvivl; fagforeningsfolk, som bliver bagvasket for at have taget selvstændig stilling vedrørende vor politik over for Zimbabwe, hvor staten har erklæret sine modstandere krig. Vi har nogle læseplaner, som befordrer noget (kritisk tænkning), og en regering, som underminerer det.

Jeg er ikke videre bekymret for, om Mbeki eller Tutu har ret; men jeg er bekymret for, hvad de voksnes adfærd lærer børnene om, hvad det passer sig at sige, gøre eller endog tænke som borgere i et nyt demokrati. Hvad der foruroliger mig er, hvilket samfund vi skaber, når vi smæder dem, der stiller spørgsmål eller kommer med indvendinger. Hvad der nager mig er, hvilket samfund mine børnebørn skal overtage – når det, vi har, kostede så dyrt.

Det handler jo slet ikke om det hårdkogte æg. Det handler om hårdkogte mennesker og det uddannelsessystem, som udklækker den slags robotter. For resten smager omeletter meget bedre – man skal bare være sikker på, at de står på spisekortet, før man bestiller.

Vignet 5. En fortælling om to skoler

Jeg ankom to minutter for sent til Kempton Park High School, hvor jeg skulle tale til lærerne og senere til hele skolen. Inspektøren talte allerede til sine lærere, som var stuvet sammen i fællesrummet. Da jeg trådte ind på lærerværelset, bød han mig velkommen med ordene: 'Professor Jansen, jy is laat vir my klas' (De kommer for sent til min time). Man må forstå noget om afrikaans skolekultur for at være klar over, at dette kun delvis blev sagt for at komme mig i møde; han mente det også gravalvorligt. At et medlem af hans stab havde givet mig et kort, som førte mig ud på en ufrivillig rundtur i lufthavnen i nærheden, var irrelevant; det var simpelthen ikke acceptabelt, at jeg kom for sent. Jeg

var derefter vidne til noget, som jeg aldrig vil glemme, så længe jeg lever. Inspektøren spurgte lærerne, om de havde nogen meddelelser. En lærer sprang op og bekendtgjorde stolt, at et af hockeyholdene havde slået et hold fra Pretoria East High School – den samlede lærergruppe rejste sig under bifald for at påskønne denne energiske lærer. En anden lærer sprang op og bekendtgjorde, at en af de store drenge havde vundet en national konkurrence i et af de naturvidenskabelige fag; igen varmt og vedholdende bifald til læreren. Og sådan blev det ved og ved. Jeg var sikker på, at jeg måtte være gået forkert og var endt i et andet land. Disciplin, entusiasme, lederskab, anerkendelse, holdarbejde, festligholdelse. Hvornår så jeg sidst den slags på en sydafrikansk skole?

Dette møde endte til tiden, og vi gik videre til det store møde, hvor hundreder af nydeligt klædte unge mennesker sad på den kolde legeplads i meget gule uniformer, mens flyvemaskinerne drønedede omkring over hovederne på os.

Eleverne organiserede dette møde. Hele seancen gik ud på at hylde deres læreres liv og arbejde. Denne anerkendelse kom i form af Oscars. Den ene lærer efter den anden blev kaldt frem, mens hver elev læste en smuk tekst, der talte om professionalisme, engagement og fortræffelighed. Elever og lærere omfavnede hinanden, og man fældede tårer. På dette tidspunkt var jeg overbevist om, at jeg var faret vild og befandt mig i et andet land. Da jeg blev kaldt frem for at tale til eleverne, blev jeg overvældet af følelser, af glæde. Hvis hver sydafrikansk skole bare havde 50 % af det, jeg havde været vidne til, tænkte jeg, ville dette være en vindernation.

Efter en vidunderlig kop te tog jeg af sted til mit andet skolebesøg – til en township-skole i Pretoria East, Det var et andet land. Omkring halvdelen af lærerne dukkede ikke op den dag. Jeg ankom i skolepausen, der varede 20 minutter. Efter 90 minutter nød eleverne stadig den uventede lange pause. Inspektøren så ikke særlig bekymret ud over den mistede undervisningstid. Da undervisningen blev genoptaget, var der kun én af de lærere, jeg så, der faktisk underviste. I denne fysiktime observerede jeg så mange fejl i undervisningen, at jeg følte mig fristet til at gribe ind. Det viste sig, at mange af eleverne var gået i pausen og ikke var kommet tilbage til skolen. Jeg blev meget tung om hjertet, og for første gang i mit liv tror jeg, jeg var ude for det, man kalder 'depression'.

Den 16. juni 2006 mindedes Sydafrika 30-års dagen for Soweto-oprøret, som spredte sig ud i hele landet fra Soweto. Den begivenhed var et vendepunkt i kampen mod apartheid, og vi skylder den tids ungdom meget stor taknemmelighed for de ofre, de bragte for Sydafrikas frihed. Men de ofre havde store omkostninger, for skolerne kom aldrig over undervisnings- og lærekulturens sammenbrud.

Jeg er et barn af 1976. Det var året, hvor jeg dumpede efter mit første år på universitetet, dels fordi jeg ikke forstod et ord afrikaans (det dominerende sprog på mit universitet på den tid), dels fordi undervisningen konstant blev afbrudt eller saboteret, når elevrådet erklærede 'solidaritet med kammeraterne i Soweto.' Jeg vidste ikke engang, hvor Soweto lå, men jeg vidste, at denne uro var langt vigtigere end en bachelorgrad. Jeg er den tids aktivister dybt taknemmelig for at have lært mig ord som retfærdighed, lighed og solidaritet.

Tredive år senere skylder vi Sydafrikas ungdom at genoprette undervisnings- og lærekulturen i skolerne. Vi skal få hver eneste skole til at syde af begejstring for folk og af energi til at lære – ligesom Kempton Park. Hvis bare de ville skaffe sig af med de grimme gule uniformer!

Vignet 6. Adgang til hvad?

Jeg havde ikke tænkt mig at vise mig på Sydafrikas Menneskerettighedskommissions offentlige høring om uddannelse. For det første troede jeg ikke på, at disse høringer havde meget andet end symbolsk værdi, og heller ikke at det nationale uddannelsessystem havde kapacitet eller ydmyghed til at indrømme, endsige træffe foranstaltninger imod, de dybe uligheder i det basale undervisningssystem i vort land. For det andet fordi jeg konsekvent har lagt alt, hvad jeg måtte have at sige om adgang til uddannelse, offentligt frem både gennem formelle akademiske publikationskanaler, og, hvad der måske er vigtigere, i talløse medier, på tryk, i radio, på tv. Nogle af mine kolleger overbeviste mig om, at et sådant 'offentligt ansvarlighedsforum' ville kunne give kritiske og engagerede indlæg større synlighed og anerkendelse, og at jeg derfor skulle tage med. Jeg er dog stadig ikke sikker på, at regeringen vil ændre politik, genopfinde planlægning og lægge mere energi i sin indsats på grundlag af disse offentlige høringer.

Det, der i sidste ende overtalte mig, var en tidlig morgens meditation over Harvard-teologen Reinhold Niebuhrs skrifter. Han er kendt for at hævde, at 'vores evne til at rumme retfærdighed gør demokratiet muligt; men vores tilbøjelighed til uretfærdighed gør demokratiet nødvendigt.' Og det er den demokratiske ånd ved disse høringer, som gør et sådant forum nødvendigt, eftersom vi er kendt som et land med retfærdighed på dagsordenen.

Jeg vil nødtigt have, at mine kommentarer bliver fortolket som et angreb på ministeren. De udfordringer, vi står overfor, stikker meget dybere. Det er dog alligevel først og fremmest regeringen som bærer ansvaret for ulighederne på grunduddannelsens område.

Politikerne vil med rette påstå, at Sydafrika har næsten fuld skoledeltagelse i underskolen

og endog mere end det, hvis man tager hensyn til spørgsmålet om elevvalder over for klassetrin. På den måde udgør Sydafrika ét ud af kun en håndfuld blandt landene syd for Sahara, der har et så højt deltagelsesniveau, og som allerede opfylder UNESCOs krævende vision Education for All.

Denne formelle præstation har dog meget lidt at gøre med politisk nyorientering efter 1994, eftersom Sydafrika altid har haft relativt høje skoledeltagelsesrater, hovedsageligt fordi man har været forskånet for en destabiliserende intern krig (i et omfang som i Zimbabwe og Mozambique), og fordi der eksisterer en omfattende skoleinfrastruktur de fleste steder i landet, om end den er ujævnt fordelt.

Men uligheden i grunduddannelsen ligger ikke i en formel statistik for skoledeltagelse; den ligger i, hvad det nøjagtigt er, eleverne har adgang til, under hvilke forhold, for hvor længe, for hvem og til hvilken pris.

Det er en skændsel for vort stolte demokrati, at tusinder af børn stadig er tvunget til at blive undervist under uværdige forhold, i det barske udendørs miljø, under træer og uden de nødvendige, fundamentale faciliteter. Jeg forstår simpelthen ikke, at et land, der er så rigt på ressourcer – materielle og intellektuelle – ikke kan finde løsninger på disse uretfærdige forhold inden for grunduddannelserne.

Problemet med skoleadgangen starter allerede i de tidlige år, hvor hvide børn og middelklassebørn tilbydes førskoleundervisning af høj kvalitet, mens flertallet af børnene ikke gør. Førskoleundervisning, Early Childhood Education, (ECE), kan ikke vurderes højt nok for det forspring, den giver. Det barn, som starter i 1. klasse med basale kundskaber i læsning, skrivning, tegning m.m., er allerede langt forud for dem, der får deres første strukturerede undervisning i det offentlige system. Undervisningsministeriet ville sikkert påstå, at der tilbydes alle mulige smarte ordninger kombineret under en 'integreret' logik, men det er et røgslør for inkompetence. Disse ordninger lader sig simpelthen ikke omsætte i handling for de børn, der beskrives i dette afsnit. En seriøs undersøgelse af regeringens udgifter til ECE sammenlignet med udgifterne til næsten enhver anden sektor (underskolen f.eks.) og et hurtigt blik på ECEs organisatoriske status i ministeriet sammenlignet f.eks. med højere uddannelse vil påvise, at denne tavse gruppe elever – små børn – ikke prioriteres i uddannelsesplanlægningen og -bevillingerne.

Men når børn fra landområderne og fattige børn dukker op for at gå i skole, er uligheden i undervisningsstandarden meget stor. Den ene forskningsrapport efter den anden – f.eks. rapporten fra de anerkendte Third International Mathematics and Science Studies (TIMSS), og senere undersøgelser på langs af matematikresultater – har vist, at disse børn

ikke får nævneværdigt mere konkret viden ved at blive i skolen. Det er til dels et spørgsmål om manglende modersmålsundervisning, selv om dette problem ofte overdrives; det er også problemet med lærernes manglende viden; med manglende basale ressourcer som f.eks. undervisningsmaterialer og lærebøger og med manglende ventilation i ofte overfyldte klasselokaler.

Det er derfor ikke så mærkeligt, at frafaldsprocenten i skolesystemet er himmelhøj. Kun en lille procentdel af de børn, der begynder i første klasse, dukker op til studentereksamen; det er et alvorligt effektivitetsproblem i skolesystemet. Adgang til at begynde med garanterer ikke fortsat adgang.

Frafaldsproblemet er alvorligst for de sydafrikanske drenge. Det er vildledende, hvis man hævder, at der er opnået deltagelseslighed mellem kønnene i mellemskolen, for det betyder bare, at der er drenge, der er gået ud. Mens der er lidt flere drenge end piger i underskolen, er der markant færre drenge end piger i mellemskolen. I overgangen fra underskole til mellemskole går der drenge ud af skolen, men de går også ind i antisociale aktiviteter og grupperinger og øger kriminaliteten. Der er direkte sammenhæng mellem skolesystemets fiasko med at fastholde de store drenge og vores evne til at bryde kriminalitetsspiralen i det sydafrikanske samfund.

Men det er jo ikke fair at opfordre unge mennesker, og især unge mænd, til at blive i skolen, når lokaleforhold, faciliteter og pædagogik er så lidet tiltrækkende. Hvis vi insisterer på, at der skal være tvungen grundlæggende skolegang for børn, er det bydende nødvendigt at gøre oplevelsen positiv og lovende ved at være opmærksom på de vilkår, børnene har under undervisningen, og på kapaciteten hos de lærere, der skal formidle lærdommen.

De konstante afbrydelser i undervisningstiden er den alvorligste trussel mod børnenes ret til kvalificeret grundlæggende undervisning. Det, der skete i Eastern Cape for nylig under anførsel af landets største lærerfagforening, nærmer sig det forbryderiske. Det er ganske enkelt utilgiveligt i et ungt og skrøbeligt demokrati, når en fagforening tillader sig at ødelægge børns undervisning i ugevis lige på det tidspunkt, hvor de unge mennesker skal op til deres afsluttende eksaminer. At dette kunne ske i en af de fattigste provinser, der i praksis klarer sig dårligst, smager af arrogance og uansvarlighed hos dem, der hævder at forsvare de marginaliseredes rettigheder.

Sydafrika har en svaghed for symbolik. Miraklernes og regnbuernes sprog oplyser det politiske landskab. Vores evne til at gå med på politikernes påstande er overvældende. Det slører den kendsgerning, at vi i de fattigste af nationens samfund kollektivt kunne

blive beskyldt for at fornægte de mest sårbare børns ret til kvalificeret grundlæggende undervisning - eller undervisning i det hele taget.

Vignet 7. Krydsning af følelsesmæssige tidszoner på samme dag

Nogle gange føler jeg mig bare træt af at være sort i det nye Sydafrika. Ingen advarede mig i 1994 om den følelsesmæssige rutschebane, som i lang tid ville definere tilværelsen for almindelige sorte og hvide mennesker på gaden, på arbejde, i skolen, i butikkerne, i kirken – over det hele – mens vi kæmper for at finde hinanden.

En af mine tredjeårsstuderende døde forleden dag, mens han sov. Dette kunne sagtens være den sørgeligste dag i mit liv som dekan ved UP. En begavet ung mand, Jeandre Diedrichs, var respekteret af sine lærere og elsket af sine studiekammerater. Han var eneste barn af to vidunderlige, omsorgsfulde forældre. Jeg rejste den lange vej til begravelsen i Hollandsk Reformerte Kirke Wonderpark med hundreder af andre sørgende. Selv om vi kun var en håndfuld sorte sørgende i den stuvende fulde kirke, følte jeg mig fuldstændig hjemme blandt mine sydafrikanske landsmænd. Hans tårevædede forældre kom mig i møde med ordene: 'Han var så glad sammen med og blandt jer'. Det var et af de sjældne øjeblikke, hvor man bare kunne være sig selv og føle sig i pagt med sit samfund og sit menneskelige fællesskab. Skønt jeg sørgede over tabet af denne vidunderlige, unge afrikaaner, lettede det mit hjerte at møde kirkesamfundets varme og medfølelsen hos min studerendes forældre og venner.

Jeg skyndte mig tilbage til kontoret og havde omkring en halv time, før møderne begyndte igen. Der er en dejlig ny bagerforretning nær universitetet, og jeg standsede for at købe friske sandwicher, som de laver på 10 minutter. I den tid gik jeg ind til frisøren ved siden af og bad dem om en hurtig klipning. Varm og opløftet som jeg var efter kirkeoplevelsen var mine parader nede. Stor fejltagelse. Den hvide kvinde, der var ved at reparere en stikprop, uden at der var andre kunder i sigte, vrælede det kendte refræn: 'Jeg klipper ikke etnisk hår!!!' Jeg mistede besindelsen og forklarede hende, at også hun var 'etnisk', og spurgte, hvordan hun bar sig ad over for mine hvide venner med samme hårkvalitet som min, når de kom forbi for at blive klippet. Der fulgte nogen råben og skrigen, og jeg forlod salonen, mens jeg blev klar over, at man stadig er dømt til at møde denne barbariske adfærd i det endnu nye Sydafrika. Da jeg gik tilbage til bagerbutikken, nedslået og med følelsen af, at jeg nu havde fået min månedlige kvote af racisme, kommer der en hvid kvinde ud af køkkenet med mine sandwicher højt løftet og bekendtgør med høj stemme: 'Du taler godt engelsk af en sort mand at være!' På mindre end 2 minutter var min forhåbningsfulde og opløftede stemning knust af to landsmænd, en hvid engelsk kvinde og en hvid afrikaans kvinde; det gjorde ingen forskel.

Det var en hård dag, men så tænkte jeg på, hvor ofte jeg rejser en dag eller en weekend gennem forskellige følelsesmæssige tidszoner uden at vide spor om de virkninger, det har på sind og hjerte. Som forleden dag, hvor jeg var i gang med at undervise lærere midt i en kæmpestor besætterlejr i udkanten af Johannesburg, og jeg spekulerede på, hvorfor disse energiske unge lærere i det hele taget ville møde på arbejde under så triste forhold, som tydeligvis ikke var blevet bedre siden demokratiets indførelse. Den følgende aften befandt jeg mig som taler i en stor og imponerende, hvid afrikaans hollandsk reformert kirke, hvis ressourceniveau, kultur, sprog og farve lå lysår fra besætterlejrens. Næste aften åbnede jeg en bogmesse midt i området Sandton Square, hvor folk er oprørende velhavende og taler med overdreven britisk accent. En rejsevirkomhed som denne forekommer ikke normalt, og hvert sted måtte jeg foretage følelsesmæssige og politiske tilpasninger af, hvordan jeg talte, hvilket sprog jeg talte, og hvad jeg talte om.

Kort efter fortalte jeg en hvid kollega om hår- og sandwich-oplevelserne, hun forlod oprørt kontoret og sendte en e-mail, hvor hun bad om undskyldning for den dårlige opførelse hos, hvad hun kaldte 'mit folk'. Jeg svarede med en kortfattet e-mail, at det netop var det, der var problemet. De folk, skrev jeg til hende, er mit folk.

**10 Gode hensigter – barske realiteter
- Sydafrikas nye uddannelsessystem**

Af Linda Chisholm

Der var intet vigtigere ved Sydafrikas overgang til et ikke-racistisk demokrati end uddannelse - både som et system, der skulle ændres, og som en kilde til modstand og modsatrettede ideer. Det 19. og 20. århundredes uddannelse, som kun var tilgængelig for en håndfuld mennesker, havde skabt en dannet elite, som i begyndelsen af det 20. århundrede spillede en stor rolle i den skærpede raceadskillelse. Indførelsen af den særegne bantu-uddannelse i 1954 udbredte i anden halvdel af århundredet ukvalificeret statsuddannelse til et større antal elever. Den statsligt dikterede bantu-uddannelse kvalte hovedparten af sorte sydafrikaneres kreative og intellektuelle liv. Det kristent-nationale uddannelsesprogram var grundlag for de hvides uddannelse på et højere niveau. Der blev også skabt særskilte systemer for folk, der var klassificeret som farvede eller indere. Den racemæssige deling retfærdiggjordes af et sæt af værdier om de hvide og Vestens overlegenhed og afrikanernes og Afrikas underlegenhed og dette sæt af værdier var indlejret i praksis.

Fra slutningen af 1960'ere og op gennem 1970'erne og 1980'erne var det sorte elever fra apartheids gymnasier og højere uddannelser der bar ved til meget af den stigende modstand mod apartheid. Lærerne slog følge med dem fra 1980'erne. I 1980'erne var forandringer via folkets og arbejdernes uddannelse kampkrævet for de folkelige bevægelser og fagforeningerne. I modsætning til lignende bevægelser i Østeuropa var radikaliseringsproget socialistisk, afrikanistisk og ikke-racistisk. Forventningerne var store i de tidlige 1990'ere, da de politiske betingelser for forandring var bragt på plads, først ved lovliggørelse af de landflygtige befrielsesbevægelser i 1990'erne og derefter ved demokratiske valg i 1994. Den sammenhæng, som forandringerne fandt sted i globalt, havde imidlertid en dramatisk indvirkning på de metoder, der anvendtes til at omstille de sydafrikanske uddannelser. Afslutningen på den Kolde Krig og frisættelsen af den uhæmmede markedsfundamentalismes globale ideologi satte sit præg på den måde, mål og visioner blev omsat på i praksis. I 1990erne opstod hurtigt nye eliter, der cementerede alliancer med gamle eliter om en sammensmeltning af metoder, som kombinerede ældre humanistiske visioner og mål med nyere metoder, der var mere i samklang med den globale diskurs. Resultaterne har været ujævne og usikre for flertallet, som forblev nedsunket i fattigdom.

Dette kapitel vurderer uddannelse i det ny Sydafrika ved at undersøge resultaterne i 2006 i forhold til de forventninger og hensigter, der blev formuleret i overgangsårerne 1990-1994. Nøgleindikatorerne i en sådan vurdering må ikke basere sig på urealistiske forventninger om, hvad det er muligt at opnå inden for et årti, men på en omhyggelig undersøgelse af, hvad der blev sat i gang, i hvilken sammenhæng og med hvilke resultater og konsekvenser. Det er bydende nødvendigt at forstå den ændrede sammenhæng, da den opstiller både forskellige begrænsninger og udfordringer på forskellige tidspunk-

ter. I dette kapitel hævdes det, at ANC's mål før valget var et integreret uddannelses- og oplæringsystem. Dette skulle opnås ved hjælp af en national kvalifikationsramme, gennem reform af alle aspekter af uddannelse med henblik på at forbedre adgang, lighed og kvalitet for flertallet og endelig gennem et større initiativ, der tog sigte på oplæring og integration af arbejdsløse og marginaliserede unge i økonomien og samfundet. I de første få år efter 1994 udvirkede lovgivningsmæssige og politiske reformer faktisk en grundig gennearbejdelse af systemet på dette niveau. Dette havde ikke en umiddelbar effekt på systemet, hvor det betød noget. Udelukkelse fandt stadig sted på grundlag af race, køn og fattigdom, og undervisningens infrastruktur og resultater afspejlede fortsat de bredere sociale uligheder i samfundet. Ti år senere sås visse forbedringer, men der var stadig store udfordringer især vedrørende uddannelsens kvalitet, resultater og relevans for et liv efter skolen.

Forventninger og hensigter 1990-1994

Den kritiske dimension i den nye politik og i visionerne var, at de var opstået i en konflikt mellem gamle og nye samfundskræfter og blandt nye samfundskræfter indbyrdes om, hvilken retning det nye samfund og dets uddannelsespolitik skulle tage (en oversigt findes i Chisholm, Motala og Vally, 2003). Den nye lovgivningsmæssige og politiske kontekst, som var blevet skabt, var i høj grad resultatet af kompromis og forhandling mellem disse forskellige og modstridende samfundskræfter.

De vigtigste samfundsaktører, som udformede visioner og politikker, var på den ene side dem, der udgik fra den gamle stat og dens tilknyttede Nationale Parti, og på den anden side dem, der sluttede sig sammen omkring interne samfundsbevægelser og den tidligere forbudte og landflygtige ANC. De to sidstnævnte tog form hver for sig, men sluttede sig hurtigt sammen i opløbet til valgene. De idéer, der blev hyldet af den interne samfundsbevægelse The National Education Coordinating Council (NECC), – en folkelig bevægelse støttet af studenter, forældre og lærere inden for undervisning – fik først udtryk i råbet om 'folkets uddannelse' i 1986 og derefter i form af en politik, der blev fremsat via National Education Policy Investigation (NEPI) i 1992. Der blev sået tvivl om denne vision fra det stadig eksisterende apartheid-undervisningsministeriums side. NECC's nationale uddannelsespolitiske undersøgelse stræbte efter at få foretaget en omfattende og systematisk gennemgang af systemet på en måde. Dette skulle gøres på en måde, der prioriterede genopretning, omfordeling og positiv særbehandling, samt gav staten en central rolle i at udvirke de nødvendige ændringer i system og struktur, finansiering, styring, læseplaner, voksenuddannelse, specialundervisning, tekniske skoler, erhvervsuddannelse, højere uddannelse, førskoleuddannelse, læreruddannelse, sprog, specialcentre og kortere videregående uddannelser. Dens mål var et enkelt, ikke-racistisk og ikke-sexistisk uddannelsessystem, der var gearret til at opfylde behov og ambitioner i hele samfundet.

Da NEPI udsendte sin rapport, udviklede den sydafrikanske fagbevægelse, Congress of South African Trade Unions (COSATU) en stærk, proaktiv politik, der fokuserede på integration af de tekniske og formelle uddannelsessystemer ved hjælp af et sæt samordnings- og godkendelsesprocesser og -procedurer. Lærerforeningen South African Democratic Teacher's Union (SADTU) gik ind i en debat om tvungen og gratis uddannelse og satte 13 års undervisning inklusiv børnehaveklasse på dagsordenen som sit mål.

I lighed med andre strømpile fandt både NEPI-rapporterne og COSATU's politik vej ind i det, som blev ANC's uddannelsespolitiske program, der blev udarbejdet lige op til det første demokratiske valg. Det drejede sig primært om to dokumenter, dels A Policy Framework for Education and Training (januar 1994), og The Reconstruction and Development Programme (RDP) (februar 1994). Det fremsyn, der kommer til udtryk her, søgte at skabe et uddannelses- og oplæringsssystem, der skulle genoprette den skade, der var forårsaget af 'det fragmenterede, ulige og udemokratiske system', der rådede op til den tid. Det så uddannelse og oplæring som 'grundlæggende menneskerettigheder', som ville blive nedfældet i borgerrettighedsloven. Alle individer ville få adgang til uddannelse uanset race, klasse, køn, tro og alder. Det menneskelige potentiale i alle ville blive udviklet. Deltagelse i det demokratiske liv ville blive garanteret. Frihed til at vælge ville blive muliggjort 'inden for en samfundsmæssig og national sammenhæng med lige muligheder og genopretning af ubalancer'. Endelig ville samfundets institutioner blive bygget op, udviklet og omdannet. Inden for programmet blev der udviklet et specifikt sæt af værdier, principper og politiske forslag i hver af uddannelsessektorerne for at virkeliggøre denne vision.

De specifikke politiske forslag forudså en radikal ændring af systemets struktur i retning af nye nationale kvalifikationsrammer, som ville medføre samordning af uddannelse og oplæring. Uddannelse ville blive støttet og finansieret af bidrag ikke blot fra staten, men også fra forældre og erhvervslivet. Lærernes uddannelse og efteruddannelse ville blive tilpasset til at kunne opfylde behovet for livslang læring og en kultur af aktiv læring, mens sprogpolitikken ville blive baseret på multisproglighed og læseplanerne på værdier som ikke-racisme og ikke-sexisme i et nationalt kernepensum, som ville integrere akademiske og erhvervsorienterede færdigheder.

RDP understregede den rolle, uddannelse spiller for økonomisk vækst og social lighed, samt vigtigheden af at få et 'integreret uddannelses- og oplæringsystem, som giver muligheder for alle, unge og gamle, mænd og kvinder, land- og byboere'. Det fokuserer især på piger og kvinder i uddannelse og oplæring, grundlæggende uddannelse for voksne, programmer for boglig dannelse samt oplærings- og kvalificeringsstrukturer. Som Quarterly Review peger på: Når man retter opmærksomheden mod disse spørgs-

mål, betyder det også, at man retter opmærksomhed bort fra andre spørgsmål, der ikke er mindre presserende (marts 1994). Disse omfattede skolegangens indhold, de nødvendige ændringer i pensum og andre aspekter af viden og færdigheder, som havde meget lidt at gøre med økonomisk vækst (Chisholm, Motala and Vally, 2003, s. 75).

Dette integrerende fremsyn så dagens lys på det tidspunkt, hvor den midlertidige overgangsforfatning blev stablet på benene i tværpolitiske forhandlinger. Forfatningen omfattede et antal bestemmelser, som havde indflydelse på, hvordan uddannelsesområdet ville udvikle sig. For det første bevarede forfatningen retten til grundlæggende uddannelse. For det andet anerkendte dens sprogbestemmelser en politik med flersprogethed i skolerne. Og for det tredje blev de nationale, regionale og lokale niveauer bemyndiget til at give rettigheder, beføjelser og funktioner til skolestyretsorganer inden for visse overordnede rammer, hvori centrale myndigheder ville blive ansvarlige for normer og standarder og regionale myndigheder for gennemførelse af politikken. Forfatningen gav også mulighed for, at nationale midler blev suppleret med lokale midler. Det vigtigste var, at forfatningen som et led i bestræbelser på forsoning oprettede en national samlingsregering, der integrerede mange bureaukrater af den gamle skole.

Der opstod nyt håb en morgen i april 1994, hvor man oplevede lange, snoede køer af fredelige vælgere, der ventede på at sætte deres fingeraftryk og høste sejrens frugter. Disse belønninger viste sig dog ikke med det samme. Den økonomiske skrift stod allerede skrevet på væggen. Finanspolitisk disciplin og 'stramning af livremmen' prægede de første par år med demokrati, mens den nye regering fandt sin form. På uddannelsesområdet betød dette, at det synspunkt, at budgettet ikke skulle udvides, men snarere omorganiseres og omfordeles inden for eksisterende parametre, blev prioriteret frem for Keynes-metoden, der gik ind for et udvidet uddannelsesbudget. Både overgangsforfatningen og finanspolitikken, der endte med at blive sammenfattet i den senere så berygtede Growth, Employment and Redistribution Policy (GEAR) fra 1996, banede vej for forandring i de første par år med frihed.

Den bredt baserede fremgangsmåde, som man benyttede sig af i Sydafrika, havde meget til fælles med gryende internationale tendenser. I udviklingslandene formulerede Jomtien Verdenskonferencen om Uddannelse for Alle i 1990 et sæt fælles mål og strategier, som gennem ti år fastholdt de centrale begreber uddannelsesdebatten på tværs af sammenhænge og grænser, indtil den blev formuleret om i seks overordnede målsætninger i Dakar i 2000, hvoraf to blev vedtaget som Årtusindets Mål for Udvikling. De indledende mål indbefattede forpligtelser til decentralisering og omkostningsdeling som et middel til en universel grunduddannelse for alle. Forbedringer af adgangen til lighed, kvalitet og relevans i grunduddannelsen for begrænsede ressourcer, var en prioritet for Sydafrika,

der ikke blev underkastet strukturtilpasningen, i samme grad som for alle de udviklingslande, der faktisk blev det. I 2000 ændredes prioriteter og debat såvel som Sydafrikas overordnede fremgangsmåde.

Forandringerne i perioden 1994-1999

I sine første to år ved magten arbejdede den nye Regering for National Enhed under ledelse af ANC overordentlig hurtigt med at omorganisere 18 undervisningsministerier til ét nationalt ministerium og ni nye provinsdepartementer, nybesætte posterne i de øverste lag i regering, embedsværk og parlament og igangsætte processer, der skulle gøre visioner til virkelighed ved hjælp af en ny politik.

I det første år blev lovgivning fra apartheid-tiden ophævet, og nye politikker som National Qualifications Framework og National Education Policy blev nedfældet. Uddannelsesfinansieringen blev gennemgået, og udgifterne, som tidligere var racebestemte, blev nu omtilpasset mod områder som beboelse i provinserne, sundhed, velfærd og uddannelsesbehov og med sigte på lighed mellem sorte og hvide. En særlig RDP-fond blev oprettet til at dække grundskolebespisning og skolerenoveringsprogrammer samt til etablering af demokratiske styringsstrukturer i skolerne. En national økonomisk hjælpeplan blev oprettet til støtte for studerende ved de højere uddannelser. Og der blev gennemført en ulyksalig plan, der tog sigte på at holde omkostningerne nede ved at omlacere lærerne for at opnå elev/lærerrater på 1:35 for de større klasser og 1:40 i underskolen. Der blev også taget skridt til at omarbejde læseplaner, læreruddannelse og erhvervsuddannelsesprogrammer. Området for højere uddannelse blev gennemgået. Ved udgangen af 1996 var der vedtaget en lov om national uddannelsespolitik og en sydafrikansk skolelov, og et nyt pensum var klar til indførelse i 1997-1998. Alt var resultater af udstrakte forhandlingsprocesser.

Forandringernes karakter og hastighed i toppen af systemet modsvarede ikke af forandringer i bunden, hvor det betød noget, dvs. i Sydafrikas 27.864 skoler, hvoraf der var 70 % grundskoler, 20 % mellemskoler, 9 % kombinerede og 1 % for specialundervisning. Selvom mindre end en fjerdedel af disse skoler, de tidligere hvide, indiske og farvede skoler, langsomt var begyndt at gøre op med raceadskillelsen, skete der kun langsomme fremskridt. Skolestyrsorganernes ret til at fastsætte afgifter og bestemme en skoles undervisningssprog satte især hvide skoler i stand til på den måde at udelukke sorte elever. Dette betød, at den relativt bedre kvalificerede undervisning, der blev tilbudt her, stadig blev nægtet sorte børn. Mange sorte elevers erfaringer i skoler, hvor raceadskillelsen var ophævet, var i disse tidlige dage ofte diskrimination, verbale overgreb og vold. En sag citeret i Quarterly Review, der blev udgivet af University of the Witwatersrands uddannelsespolitiske enhed handlede om en skole i Northern Province, hvor sorte elever blev

skilt fra for at blive undervist i personlig hygiejne, mens deres hvide kammerater fortsatte den normale skolegang. Forældreprotester stillede andre former for racisme på skolen til skue som f.eks. skældsord, raceadskillelse i klasseværelset og begrænset adgang til deltagelse i den populære 'hvide' sport, rugby (Chisholm, Motala, Vally, 2003, s. 345).

Disse skoler var i undertal i en kontekst, hvor langt de fleste skoler var afrikanske. Ca. 7 ud af Sydafrikas på det tidspunkt 12 millioner elever havde udelukkende afrikansk baggrund. De gik typisk i skole i de overvejende landlige provinser KwaZulu-Natal, Eastern Cape og Northern Province (nu Limpopo). Disse provinser omfattede de tidligere bantu-stans eller homelands, hvor flertallet af afrikanere på grund af jordpolitikken i det foregående århundrede, var henvist til at skabe sig en kummerlig tilværelse. Millioner af andre blev undervist i township-skoler. Township-skoler i byerne blev i stigende grad ramt både af fattigdom og af familieudvandringen fra land til by samt inden for byområderne jagten efter bedre forhold. Vold, hærværk, og hvad der blev betegnet som en sammenbrudt lærings- og undervisningskultur, der manifesterede sig i stort lærer- og elevfravær, prægede stadig den daglige virkelighed i mange township- og landlige skoler; og den voksende HIV/AIDS-epidemi begyndte at kræve flere og flere ofre.

For at tage fat på disse spørgsmål blev skolerne opfordret til at udvikle deres egne formålserklæringer, adfærdskodeks og skolepolitik med henblik på at bekæmpe kriminalitet og vold og forbedre undervisningskulturen. Som et skoleregister over behov afslørede i 1997, fandt undervisning og indlæring her stadig sted under uacceptable forhold. Der var ikke skabt lighed: Dette manifesterede sig i mangel på helt grundlæggende faciliteter som skolebygninger, klasseværelser, rindende vand, toiletter og sportsanlæg på mange skoler, hvor klassestørrelserne også stadig var høje, elever faldt tidligt fra, og verbale overgreb især mod piger lå på uacceptable niveauer. Op til 50 % af skolerne var utilstrækkeligt forsynet med papir, lærebøger og andre undervisningsmaterialer.

Der syntes kun at være sket ringe fremskridt i den kraftige analfabetisme blandt voksne og skolesøgende, og der var indtil videre ikke tegn på, at adgangen til uddannelse og dens kvalitet og relevans var blevet bedre. En undersøgelse i 1994 havde vist, at mens 80 % af sorte sydafrikanere var ude af stand til at læse tekster skrevet til 7. klassetrin, kunne omkring 40 % af alle hvide sydafrikanere ikke læse og regne på dette niveau. Indere var gennemsnitligt mere bogligt dannede end hvide, mens "farvede" lå imellem hvide og sorte. Selv om sorte piger i gennemsnit fortsatte i skolen et halvt år længere end drenge, var niveauet for pigernes boglige uddannelse lavere. Undersøgelsen gjorde opmærksom på dybe og vedvarende racemæssige skævheder og på den kendsgerning, at sorte børn går i de dårligste skoler. Den hævdede, at selv om elevtilgangen var øget i 1980'erne, førte dette ikke til et højnet niveau for boglig uddannelse, idet man pegede

på modsigelsen mellem udvidet elevtilgang og undervisningskvalitet (se Fuller, Pillay og Sirur; *Business Day*, 1/6/95, *Weekly Mail*, 2/6/95; Sowetan, 2/6/95). Afsluttende eksamensresultater for studentereksamen, matric, mellem 1994 og 1999 afslørede den pinlige kendsgerning, at hvide elever stadig opnåede høje karakterer og sorte elever meget lave karakterer – yderligere indikatorer for, at de nye politiske visioner ikke gjorde nogen forskel på skoleniveau.

Et af hovedmålene i den nye læseplan, der blev sat i værk i 1998, var at forbedre undervisningsresultaterne. Denne læseplan var blevet 'rensset' for sine racistiske og sexistiske elementer i kølvandet på valget. Dette indebar at man kontrollerede sprogbrugen i de eksisterende pensum især i forbindelse med race og køn. Lærernes fagforeninger havde spillet en væsentlig rolle i denne proces. Man vurderede imidlertid, at læseplanen havde brug for gennemgribende ændringer, så i 1998 vedtog Sydafrika officielt en resultatbaseret læseplan. I 1997 brugte undervisningsministeriet R25mio. på at tilbyde ekstraundervisning og materialer til gennemførelsen af læseplanen Curriculum 2005 (Chisholm, Motala og Vally, 2003, s. 450). Planen fokusede på at stille eleven i centrum for undervisningen; at gøre læreprocessen bestemt af de ønskede resultater, og at give en løbende frem for sammenfattende bedømmelse. Målsætningen var at gå bort fra udenadslære og fremme kritisk tænkning og evnen til at løse problemer.

Resultat- eller kompetencebaseret uddannelse var af væsentlig betydning for at få skabt overblik over de nationale kvalifikationsrammer som en overordnet struktur for integration af uddannelse og oplæring. Sydafrika lånte i midten af 1990'erne idéen om nationale kvalifikationsrammer og resultatbaseret uddannelse fra Australien, New Zealand og Skotland og bibragte den sit eget islæt af revolutionær idealisme. Idéen omfattede alle sektorer og institutioner inden for imaginære rammer, der skulle forstås som en stige af muligheder, hvor man kunne opsamle point og ubesværet bevæge sig enten op ad stigen eller til siden afhængigt af valg og vilje. Med disse metoder håbede man at skabe færdigheder, som Sydafrika havde behov for i alle sektorer for at kunne indgå konkurrencedygtigt i den globale økonomi.

Kompetencebaseret uddannelse var også et centralt element i forestillingen om kvalifikationsudvikling, der blev indarbejdet i den nye Skills Development Act fra 1998. Denne lov og den senere National Skills Development Strategy fremkom ved en fælles indsats forhandlet mellem faglige organisationer, erhvervslivet og staten. Målet var dels at sikre kvalifikationsudvikling for afgangselever, opkvalificering af den eksisterende arbejdsstyrke og virksomhedsoplæring for Sydafrikas exceptionelt store antal arbejdsløse unge mænd og kvinder, som var koncentreret i især landdistrikterne. Sydafrikas tekniske skoler havde ikke været effektive nok til at sørge for oplæring med henblik på beskæftigelse; lærlingssystemet for de nuværende beskæftigede var 'på vej ned', og

den virksomhedsopklæring, der blev tilbudt de arbejdsløse af ministerierne, var af 'ringe kvalitet' og nåede kun ud til et fåtal (Kraak, 2004, s 120). Det var hensigten med loven at tage fat på disse problemer i systemet. Den indeholdt bestemmelser om, at der skulle oprettes en National Skills Authority (NSA), i april 1999 samt nye finansieringsrammer for kvalifikationsudvikling. Dette er et tvungent nationalt afgifts-/tilskudssystem på basis af 1 % af lønningslisterne, der blev indført fra 2001. Et andet af lovens resultater var lanceringen af 25 sektormyndigheder for uddannelse og oplæring, Sector Education and Training Authorities (SETA), den 20. marts 2000. Afgiften opkræves fra centralt hold og genfordeles derefter dels til SETA'erne, som administrerer tilskuddet til oplæring, dels til National Skills Fund (NSF), som bruger det til specifik træning. SETA'erne modtager 80 % af afgiften, mens NSF modtager 20 %. Ligesom Curriculum 2005 var denne dimension i den nye vision bred og ambitiøs og tog sigte på at udbedre fortidens mangfoldige skader og mangler.

Resultater ti år senere 1994-2006

Der hersker forskellige opfattelser af, hvorvidt målene og hensigterne fra 1994 er blevet opfyldt.

Der synes dog at være bred enighed blandt uddannelsesanalytikere om, at Sydafrika ikke har opfyldt de mål, som landet satte sig for for mere end et årti siden. De nationale kvalifikationsrammer har ikke haft held til at integrere uddannelse og oplæring eller til at skaffe bedre uddannelsesmuligheder. Arbejdsløsheden i almindelighed og i særdeleshed blandt nyuddannede under 35 år ligger med 72% (2002) stadig på et exceptionelt højt niveau (Altman, 2003). SETA'erne har været plaget af påstande om korrupsion. Antallet af voksne elever, der oplæres og bliver bogligt uddannet, er faldet. Og skolesektoren og de højere uddannelser har søgt at distancere sig fra de kompetencebaserede undervisningsmetoder. I 2000 undersøgte man den nye læseplan på grund af stærk kritik for uigennemførlighed, og i 2002 blev der skabt et nyt National Curriculum, der skulle lanceres i 2005. De nationale kvalifikationsrammer, National Qualifications Framework, blev inspiceret i 2002, og der blev fremsat adskillige henstillinger, men uenighed mellem arbejdsministeriet og undervisningsministeriet har fået de videre forhandlinger til at gå i hårdknude.

Til dato har integrationsbestrebelseerne fokuseret på at integrere sorte børn i hvide skoler. Selv om tidligere hvide, indiske og farvede skoler har assimileret afrikanske børn, står det klart, at indiske og farvede skoler har gjort det i højere grad end tidligere hvide, især afrikaans-talende skoler (Soudien og Sayed, 2003; Soudien, 2004; Sujee, 2004; Chisholm and Sujee, 2007). Der ses stadig vold såvel som racistiske og sexistiske overgreb. Fokus på national integration og det nye nationale fællesskab har ofte afledt opmærksomheden

fra ikke-statsborgeres erfaringer. Og opmærksomheden rettes også i stigende grad mod flygtningebørns erfaringer (Clacherty, 2006).

Undervisningsministeren har selv erkendt eksistensen af disse vedvarende udfordringer. Hun erkender, at der stadig er problemer med både racisme og sexismen trods forsoning på nationalt niveau og integration på skoleniveau (Pandor, 2006: n.p.). Hun hævder dog, at der er flere piger end drenge i sydafrikanske skoler, og at piger klarer sig bedre end drenge, samt at 'problemet med underpræstation blandt drenge kræver omhyggelige, gennemtænkte indgreb' (Ibid.). Dette stadig mere fremherskende synspunkt, som også dokumenteres af resultaterne fra Southern African Consortium for Monitoring Educational Quality bestrides imidlertid. Den senere tids undersøgelser af eksamensresultater f.eks. på matric-niveau peger på, at kønsspecifikke præstationer i stigende grad er klassespecifikke; og mens hvide og indiske piger i tidligere hvide skoler, (som derfor er mere velstående), klarer sig over gennemsnittet, klarer afrikanske piger i fattige skoler på landet og township-skoler sig dårligere end drengene (Kahn, 2006). Disse resultater stemmer overens med Mitchells argument, om at hvad enten man kortlægger pigers liv i nutidens Sydafrika med visuelle billeder, statistikker eller pigernes egne stemmer, er kønsspecifik ulighed, fattigdom og HIV/AIDS alle fremtrædende træk i unge kvinders uddannelseserfaringer (Mitchell, 2005).

En undersøgelse af uddannelse i landområderne fastslog i 2005, at rettighederne på uddannelsesområdet ikke blev opfyldt for flertallet af børn i de sydafrikanske landområder, (NMF/HSRC/EPC: 2005). I 2006 konkluderedes det i en rapport fra Sydafrikas Menneskerettighedskommission Human Rights Commission of South Africa (SAHRC) om retten til grunduddannelse i Sydafrika yderligere, at 'den daglige virkelighed i skolen for mange børn i Sydafrika, især børn i landområder og township-skoler, er i uoverensstemmelse med undervisningsministeriets lovgivning og politik' (SAHRC, 2006, s. 3). Den viste, at retten til undervisning ikke var opfyldt. Den angav fattigdom, hiv/aids, vold og misbrug, mangel på tilhørsforhold i systemet og ringe infrastruktur, lærernes rolle, undervisnings-sprogbrugen, ledelses- og samfundsdeltagelse samt dårlig service og overvågning som væsentlige årsager.

Et af de større problemer, der hæmmede adgangen til skolegang i de sidste ti år, har været undervisningsafgifterne. Skønt skolegang havde været tvungen i ti år, var den ikke gratis, dette til trods for at gratis undervisning stod højt på dagsordenen for elevbevægelser som f.eks. gymnasieelevorganisationen Congress of South African Students (COSAS) i 1980'erne. I dette tiår kørte der en voksende kampagne imod undervisningsafgifter. Der var også flere og flere beviser på, at afgifter institutionaliserede klasse- snarere end racemæssig ulighed ved at gøre det muligt for tidligere privilegerede skoler at opretholde

deres konkurrencedygtighed ved at bruge de høje afgifter til at ansætte flere lærere og vedligeholde infrastrukturen (Fiske og Ladd, 2005). I fattigere skoler derimod var afgifterne minimale, og skolelederne håned og ydmygede ofte familier, der ikke kunne betale dem (NMF/EPC/HSRC, 2005). De undlod også ofte at underrette forældrene om fritagelsesbestemmelserne for dem, der ikke havde råd til undervisningsafgifter. Et stigende pres har givet som resultat, at undervisningsministeriet har stillet forslag om at afskaffe undervisningsafgifter i de fattigste skoler fra 2007. Foreløbige oplysninger fra de lokale myndigheder viser, at 7.687 skoler med 2.556.550 elever, dvs. omkring en fjerdedel af det samlede antal, ønskede at blive erklæret for afgiftsfrie skoler (www.education.gov.za; National Assembly; skriftligt svar; spørgsmål 704).

En debat om Sydafrikas 'børn, der forsvinder' – dem, der dropper ud af skolen – eksploderede i pressen efter en undersøgelse, der blev foretaget for Centre for Educational Policy Development and Management (Mail and Guardian, 25. november 2005; 20. januar 2006). De alarmerende oplysninger gik ud på, at mellem 1995 og 2001 droppede 40 % af børnene ud af grundskolen.

Dette førte til en specielt iværksat analyse af frafaldet og til spørgsmål i parlamentet (se www.education.gov.za, skriftligt svar, spørgsmål 691), og alt dette resulterede i en kraftig forbedring af tilgængelige oplysninger om emnet (se f.eks. Crouch 2005). Undervisningsministeriet hævdede, at det, der ligner frafald i den skolepligtige alder, ofte handler om omgængere. Der har i Sydafrika, ligesom andre steder, været påstande om, at dropouts hovedsagelig var drenge. Men et arbejdsrapport, der blev udarbejdet af Jennifer Schindler (2005), der citeres af ministeriet, viser, at drenge ikke er mere tilbøjelige til at droppe ud af systemet end piger; de flyder langsommere gennem systemet. Hendes arbejde viser, at drenge går klasser om og går ind og ud af skolen oftere end piger. 'Når de bliver 18 år', hævder hun, 'havde langt flere drenge end piger endnu ikke afsluttet 12 års skolegang, selv om begge stadig deltog i skolegangen'. Det må huskes, at der under disse råstatistikker og debatter ofte skjuler sig rystende historier om børn, der er forældreløse på grund af aids. De udgør en særligt udsat gruppe blandt de børn, som er skævt repræsenteret blandt de fattige i Sydafrika. Over 40 % af børn på 14 eller derunder falder under den internationale fattigdomsgrænse på \$1 pr. dag i 1995 (Roberts, 2003, s. 490).

Undervisningsresultater er fortsat en af de væsentligste udfordringer, landet står overfor. I 2006 rapporterede undersøgelsen Third International Maths and Science Survey om resultater i Sydafrika, at 'Sydafrika havde det laveste præstationsniveau i matematik og naturvidenskab af de 50 deltagere i TIMSS-undersøgelsen (Reddy, 2003, s. xi). Data fra Rådet Southern African Consortium for Monitoring Educational Quality viste lignende resultater på grundlag af regionale læse- og matematikanalyser i 6. klasse. Sydafrika

og Namibia, der begge har større bruttonationalprodukter end deres naboer, klarer sig betydeligt ringere end mange af dem. Grundene til disse resultater er komplekse og relaterer sig til den historiske arv og dens fortsatte indvirkning på skolerne. Minister Pandor bemærker i sit arbejde for Commonwealth-ministrene, at 'der stadig er meget tilbage at genoprette'. Hun hævder, at, trods det at læseplanerne og sprogpolitikken blev omskrevet – 'måske en af de mest krævende udfordringer vi har stået overfor' – har mange skoler ikke adgang til fag som fysik, matematik og computervidenskab, kunst og kultur såvel som tekniske fag, og at 'denne proces vil tage nogle få år at sætte i værk i Sydafrika' (Pandor, 2006, n.p.).

Kompleksiteten i indførelse af såkaldt additiv tosprogethed (modersmål efterfulgt af gradvis tilføjelse af et andet og tredje sprog) i sammenhænge, hvor forældrene ofte vælger et undervisningssprog, som lærerne ikke har mestret, og børnene ikke forstår, har for nylig krævet en betydelig forskningsindsats. Efterhånden som læseplaner og sprogpolitik er fastlagt, er opmærksomheden imidlertid flyttet over på lærernes tid i klassen, deres faglige viden og undervisningsmetodik, undervisningens tilstrækkelighed og lærebøger. Nye ansvarlighedsplaner er blevet indført med lærerorganisationernes accept, mens der er blevet bragt nye planer om læreres regelmæssige autorisering på bane.

Chancerne for at de elever, der klarer sig igennem matric, kan komme igennem en videregående uddannelse, kompliceres af de ændringer, som er blevet foretaget i systemet i løbet af det sidste tiår. Selv om institutionerne på de tekniske og højere uddannelser er blevet grundigt gennemgået, udgør gamle og nye udfordringer stadig barrierer for uddannelsesdeltagelsen på dette niveau. Pandor siger, at reformerne på de højere uddannelser har været 'meget synlige og hurtige. Lige over 50 % af de studerende på højere uddannelser er nu kvinder, og næsten 75 % er sorte. For ti år siden var disse procentdele lige omvendt, og hvide var i overtal' (Op cit). Hun refererer optimistisk til ministeriets 'nye design' for 'apartheids geopolitiske aftryk på uddannelserne i form af et ambitiøst sammenlægnings- og omlægningsprogram' og dets 'ligeså ambitiøse kapitalrekonstruktionsprogram' for de kriseramte, underkvalificerede tekniske skoler. Kritikere som Jonathan Jansen har været mindre overbevist om omstillingen af de videregående uddannelser og gjorde opmærksom både på de racemæssige misforhold i institutionskulturene og de uheldige fokusskift som f.eks. den udbredte brug af ledelsesteknikker i udviklingen af højere uddannelse i den globale sammenhæng. Han hævder, at højere uddannelse, både globalt og lokalt, er blevet omdannet gennem sin omstilling til markedet. 'Overladt til markedet', påstår han, 'vil stærke institutioner stadig være stærke, og de svage stadig være marginaliserede' (Jansen, 2004). På trods af en national økonomisk støtteordning for studerende og en reorganisering af hele sektoren, er det klart, at arbejdsløshed og

ringe udsigt til at opnå videregående uddannelse er den skæbne, mange elever stadig møder efter afgangseksamen.

Et af de uforudsete resultater af de skuffede forhåbninger og frustrationerne over manglen på reelle uddannelses- og beskæftigelsesmuligheder - kombineret med Sydafrikas voldelige historiske arv - synes at have været en stigning i voldskriminaliteten (Legett, 2005). Fængselsreformer og mekanismer til håndtering af ungdomsforbrydere har ikke resulteret i mindre kriminalitet. Fængslerne er faktisk notorisk overbelagte. Fængsling skaber basis for unge forbryderes optagelse i bander, og, som Jonny Steinberg viser i sin bog om bander inden for og uden for fængslerne i Western Cape, har bandenetværk og -aktiviteter bredt sig indefra og ud af fængslerne (Steinberg, 2005). Dette er den barske virkelighed i Sydafrika efter apartheid.

Barske realiteter

Der er ingen tvivl om, at de politiske ændringer i 1994 gav plads til nye visioner og store forbedringer i indsatsen for at skabe lighed på uddannelsesområdet og resultater i Sydafrika. Grunden til de vedvarende problemer og uligheder på uddannelsesområdet i Sydafrika skal søges dels i historiens lange skygger, dels i det nuværende samfunds sociale dynamik. Nye politiske initiativer, der tog sigte på forandring, er blevet støttet af virkelighedens ulighed og fattigdom i det sydafrikanske samfund. Mange uddannelsesinstitutioner er således blevet forbedret, men ikke forbedret i retning af lighed. Trods væsentlige ændringer tegner ulighed i klasse, race og køn stadig konturerne af uddannelsesinstitutionerne, erfaringerne og chancerne i Sydafrika.

Fattigdom, arbejdsløshed, meningsfuld deltagelse i samfundet og uddannelse står stadig som de vigtigste udfordringer for samfundet. Regeringens programmer, der skal åbne for uddannelse og kvalificering, har haft blandede resultater. Børn og unge fra fattigere husholdninger, især med kvindeligt overhoved, har haft sværere ved at få adgang til uddannelse, og uddannelsesudbuddet og undervisningskvaliteten er ringere i fattige end i velstående bysamfund. Højere uddannelse findes, men fattigdom og dårlig skolegang gør ofte, at sådanne muligheder er uden for rækkevidde. At vejen til og muligheden for meningsfuld beskæftigelse og videreuddannelse kun eksisterer for et beskedent mindretal, betyder, at Sydafrikas høje antal af arbejdsløse unge udgør en 'uforholdsmæssig stor andel af lovovertrædere'.

Konklusion

Trods disse barske realiteter er der stærke vidnesbyrd om, at nærsamfund, mænd, kvinder, unge og børn lægger uhyre meget vægt på uddannelse; historien om kampen for

et nyt samfund lægger man ikke let bag sig. Disse ambitioner kommer stadig til udtryk i organiserede grupperinger i civilsamfundet og i initiativer på uddannelsesområdet, som udgør en vital kombination af arven fra tidligere tider og nye, nutidige udviklingsmønstre i samfundet.

Litteratur

M. Altman (2003) *The State of Employment and Unemployment in South Africa* in J. Daniel, A. Habib and R. Southall (Eds) *State of the Nation: South Africa 2003-4* (Cape Town: HSRC Press).

L. Chisholm, S. Motala and S. Vally (2003) (Eds). *South African Education Policy Review* (Johannesburg: Heinemann).

L. Chisholm and M. Sujee (2007 forthcoming) *Tracking racial desegregation in South African Schools*, *Journal of Education*.

L. Crouch (2005) *Disappearing schoolchildren or data misunderstandings: Dropout phenomena in South Africa* (Mimeo, Pretoria: Department of Education).

E.B. Fiske and H. Ladd (2005) *Elusive Equity: Education Reform in post-apartheid South Africa* (Washington: Brookings Institution Press and Cape Town: HSRC press).

B. Fuller, P. Pillay and N. Sirur (1995) *Literacy Trends in South Africa: Expanding Education While Reinforcing Unequal Achievement?* (Mimeo, Harvard University).

J. Jansen (2004) *Changes and continuities in South Africa's higher education system, 1994-2004*, in: L. Chisholm (Ed) *Changing Class: Education and Social Change in Post-Apartheid South Africa* (London: Zed Press and Cape Town: HSRC Press).

A. Kraak (2003) *The National Skills Development Strategy: A new Institutional Regime for Skills Formation in post-apartheid South Africa*. In: S. McGrath, A. Badroodien, A. Kraak and L. Unwin (Eds.) *Shifting Understandings of Skills in South Africa: Overcoming the Historical Imprint of a Low Skills Regime* (Cape Town: HSRC Press).

T. Leggett (2005) *The State of Crime and Policing in South Africa* in J. Daniel, R. Southall and J. Lutchman (Eds) *State of the Nation. South Africa 2004-5* (Cape Town: HSRC Press).

M. Kahn (2006) *Matric Matters* in V. Reddy (Ed) *Marking Matric: Proceedings of a Colloquium* (Cape Town: HSRC Press).

G. Clacherty (2006) *The Suitcase Stories: Refugee Children reclaim their Identities* (Cape Town: Double Storey Books).

C. Mitchell (2005) *Mapping a Southern African Girlhood in the Age of Aids* in: L. Chisholm and J. September (Eds) *Gender Equity in South African Education 1994-2004* (Cape Town: HSRC Press).

NMF/HSRC/EPC (2005) *Emerging Voices: A Report on Education in South Africa's Rural Communities* (Cape Town: HSRC press).

N. Pandor (2006) *South Africa: A Laboratory for Education Reform*, in *The Commonwealth Ministers Reference Book*.

V. Reddy, A. Kanjee, G. Diedericks and L. Winnaar (2003) *Mathematics and Science Achievement at South African Schools in TIMSS 2003* (Cape Town: HSRC Press, 2006).

B. Roberts (2005) *Empty Stomachs, Empty Pockets: Poverty and Inequality in Post-Apartheid South Africa* in J. Daniel, R. Southall and J. Lutchman (Eds) *State of the Nation: South Africa 2004-2005* (Cape Town: HSRC Press).

J. Schindler (2005) *Access to education in South Africa 2001*, *Edusource Data News* 49, October 2005.

C. Soudien, 'Constituting the Class': *An Analysis of the Process of 'Integration' in South African Schools*, in *Changing Class: Education and Social Change in post-apartheid South Africa*, ed. Linda Chisholm (Cape Town: HSRC Press, 2004).

Crain Soudien & Yusuf Sayed (2003) *Integrating South African schools: Some preliminary findings*, *IDS Bulletin*, 34, 1: 29-42.

South African Human Rights Commission (SAHRC) (2006) *Report on the Right to Basic Education* (Johannesburg: SAHRC).

J. Steinberg (2005) *The Number* (Cape Town & Johannesburg: Jonathan Ball Publishers).

Mohammad Sujee (2004) *Deracialisation of Gauteng Schools – A Quantitative Analyses* in (eds) *Reflections on School Integration: Colloquium Proceedings*, eds. M. Nkomo, C. McKinney & L. Chisholm (Cape Town: HSRC Press): 1943.

11 Sprogproblemet.

Striden mellem engelsk og de andre officielle og uofficielle sprog

Af Kwesi Kwaa Prah

Indledning

Det glemmes ofte, at spændingerne mellem sproggrupperne i Sydafrika historisk set markant har kendetegnet striden mellem afrikaans og engelsk. Kulturelt var dette et væsentligt element i den konflikt, som førte til Boerkrigen (1899-1902). Det har de hvide afrikaanere kaldt taal-stryd. Kampen for at forsvare brugen af afrikaans, trods engelsk overherredømme, fortsatte i årene efter Anglo-Boer-krigen. I 1906 skrev den engelske Cape Times nedladende, at "afrikaans er det forvirrede udtryk for halvartikuleret dialekt." Afrikaans blev ofte rakket ned og beskrevet som kombuis taal (køkkensprog), idet der henvistes til, at det var et sprog, der blev brugt i køkkenet af tjenere og slaver. Overfølsomheden mod det engelske sprogs sociale magt blev i påfaldende grad registreret i 1913, da boerlederen Steyn telegraferede følgende til Kaapsch Taalfeest: "... erobrernes sprog i den besejredes mund er slavernes sprog." Afrikaans blev godkendt som skolefag i 1914, anerkendt af kirken i 1916-19, på universitetsplan i 1918 og til fulde af begge Parlamentets kamre på et fælles møde i 1925. Måske var der ingen i begyndelsen af det 20. århundrede, som gjorde så meget for at få hævet afrikaans op på samme niveau som engelsk som C.J. Langenhoven.

Så da afrikaaner-eliten kom til magten i 1948, bragte de en historisk bagage med sig og et kollektivt minde om kulturel rivaliseren med englænderne. De gik hurtigt frem på alle områder af livet i samfundet for at indhente det sociale, økonomiske og kulturelle spring mellem det engelsktalende hvide Sydafrika og det afrikaans-talende hvide Sydafrika. Denne proces blev gennemført på bekostning af den ikke-hvide befolkning. Proceduren med at opnå kulturel og sproglig overlegenhed fortsatte mere eller mindre uafbrudt indtil 1976, da afrikanske skolebørn i Soweto på det bestemteste afviste og gjorde oprør mod brugen af afrikaans som undervisningssprog i skolerne. Denne protest mod afrikaans som undervisningssprog under apartheid markerede et vendepunkt i apartheidfascismens historie i Sydafrika, der forkyndte apartheids kommende afskaffelse for verden.

Tvangsflytninger og den store apartheid-plan, der gennemførtes fra begyndelsen af 1960'erne, gjorde i forskellig grad den ikke-hvide befolkning usynlig. Den blev geografisk og fysisk holdt borte fra bestemte områder på bestemte tidspunkter af dagen. Denne politik med tvungen fysisk usynlighed passede til en ligeså ondartet politik med selektiv kulturel usynlighed. Kulturel synlighed blev kun tolereret i hjemlande. Det var på grundlag af disse hjemlande som territoriale enheder, hvor særlige afrikanske sprog blev talt, at begrebet skinuafhængighed blev udviklet. I slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne fandtes der følgende hjemlande, og billedet af de sprog, som taltes der, så således ud:

Transkei (xhosa) – erklæret uafhængigt d. 26. oktober 1976

Ciskei (også xhosa) – erklæret uafhængigt d. 4. december 1981

Bophuthatswana (tswana) – erklæret uafhængigt d. 6. december 1977

Venda (venda) – erklæret uafhængigt d. 13. september 1979

KwaZulu (zulu)

KwaNdebele (ndebele)

KaNgwane (swazi)

Gazankulu (tsonga/shangaan)

QwaQwa (sydlig sotho)

Lebowa (nordlig sotho/pedi)

Det var tanken at behandle hver enkelt hjemland som et separat "land," så Sydafrikas afrikanske flertal dermed praktisk taget blev ryddet af vejen. I virkeligheden blev deres sprog og kulturer nærmest behandlet som tilhørte de ubetydelige minoriteter, skønt den afrikansktalende del af befolkningen udgør tre fjerdedele af den sydafrikanske befolkning.

Soweto-opstanden og tiden derefter

Engelsk havde alt for megen magt i det sydafrikanske samfund til, at afrikaans kunne fortrænge det. Sprogsociologien i Sydafrika efter 1976 giver iagttagere vigtige oplysninger. Engelsk fik et løft efter Soweto-opstanden. Selv om de afrikanske skolebørn havde afvist afrikaans som tvunget undervisningssprog, havde de ikke gjort det, fordi de foretrak, at deres egne sprog blev brugt i undervisningen. I virkeligheden havde en af apartheids strategier været at pådutte afrikanerne brugen af deres sprog men uden ressourcer og opmuntring til at udvikle disse sprog til videnskabelige og teknologiske sprog. Afrikanerne havde derfor indtaget den holdning, at det at arbejde på afrikanske sprog var en del af apartheids strategi om at fastholde afrikanerne i rollen som "brændehuggere og vandbærere." Afrikanske skolebørn og deres forældre havde efterhånden fået det indtryk, at engelsk var fremskridtets sprog, og selvom de forkastede afrikaans, blev dette gjort til fordel for engelsk og ikke de indfødte sprog. Afrikaans havde i midten af halvfjerdserne udviklet sig til et flyvefærdigt videnskabeligt og teknologisk sprog. Man kan sige, at fra det tidspunkt midt i tresserne, hvor den afrikaans-talende og afrikaans-uddannede Dr. Chris Barnard havde held med at gennemføre sin epokegørende hjertetransplantation, blev det slået fast for alle og enhver, at afrikaans som videnskabeligt og teknologisk sprog stod på lige fod med ethvert andet sprog i verden.

Således havde det hvide mindretal ved to sprog, nemlig afrikaans og engelsk, under apartheid, magten over de indfødte afrikanske sprog. Mens engelsk beholdt den fremtrædende stilling, som det historisk set havde fået på det offentlige område, fordi det var

den britiske kolonimagts sprog, blev afrikaans systematisk udviklet til det andet officielle sprog ved hjælp af særbehandling og enorme statslige ressourcer. Dets sociale rolle dækkede samtlige de funktioner, som ethvert officielt sprog i et udviklet første verdenssamfund har. Afrikaans var på halvtreds år blevet et sprog med et moderne præg.

Delvis offentlig brug af de oprindelige afrikanske sprog formelt og uformelt blev begrænset til brugen i hjemlande. Afrikanske sprog blev således officielt tolereret i de godt 13 procent af landet, hvor sorte sydafrikanere, efter at være blevet nægtet statsborgerskab inden for republikken, nu angiveligt fik lov til at gøre brug af deres politiske rettigheder. Imidlertid fungerede engelsk, og tit også afrikaans, ofte som officielle sprog i hjemlandene sammen med det lokale afrikanske sprog. Afrikanere i resten af landet, det såkaldte hvide Sydafrika, hvor afrikanerne udgjorde et klart flertal, blev behandlet som udlændinge. I apartheidstatens sprogbrug var de "fastboende udlændinge", som ud over deres egne sprog skulle lære og uddannes ved hjælp af både engelsk og afrikaans.

Apartheidstaten skabte således ni sprog i hjemlandene. Med tiden udviklede eliten i hjemlandene interesse for deres kulturelle og sproglige fremstillinger. Denne sproglige adskillelse, terminologi og orden blev stort set videreført efter apartheidens fald.

I årene efter apartheid fulgte den begrænsede, men principfaste nedlæggelse af den administrative struktur i det apartheid-baserede uddannelsessystem og vedtagelsen af et nyt uddannelsessystem, som bedre afspejler, i det mindste på papiret, de kulturelle og sproglige interesser hos de afrikansktalende. Afrikaans' dramatiske udvikling på halvtreds år og den fremgang og oplysning, den har bragt afrikaanerne, burde vise os, hvor relevant sprog er for samfundsforandringerne i Sydafrika. Det peger også implicit på, at en fortsat og fremtidig omdannelse i landet nødvendigvis må koncentrere sig mere helhjertet om sprogsprogsproblemet. En demokratisk funderet sprogpolitik er altafgørende for udviklingen af en demokratisk kultur. Uden en politik som myndiggør massesamfundet på det kulturelle plan, vil udviklingen stagnere i det lange løb.

Sprog og den nye forfatning

I den nye forfatnings første hovedafsnit, Bill of Rights, der behandler borgernes rettigheder, fastsættes det, at: "Alle har ret til at bruge et sprog og at deltage i det kulturelle liv, som de selv vælger, men ingen, som gør brug af disse rettigheder, må gøre det på en måde, der strider mod en bestemmelse i Bill of Rights." (§ 30) Desuden understreges det, at: "Personer, som tilhører et kulturelt, religiøst eller lingvistisk samfund, ikke må nægtes retten til, sammen med andre medlemmer af det pågældende samfund –(a) at have deres egen kultur, udøve deres religion og bruge deres sprog, og (b) at danne, tilslutte sig og bevare kulturelle, religiøse og lingvistiske foreninger og andre af civilsamfundets or-

ganer". (§ 31) Det anføres endvidere, at disse rettigheder "ikke må udføres på en måde, som strider mod en bestemmelse i Bill of Rights". Disse definitioner på rettigheder havde praktisk taget været i kraft fra slutningen af 1920'erne for det hvide mindretal (både afrikaans- og engelsktalende) men indtil 1994 været nægtet afrikanere.

I den nye forfatning blev de ni afrikanske sprog, som tidligere havde haft officiel status i hjemlandene bevilget formel ligeberettigelse med afrikaans og engelsk på nationalt plan. Allerede i forfatningens stiftende bestemmelser står der følgende: "Republikkens officielle sprog er sepedi, sesotho, setswana, siSwati, tshivenda, xitsonga, afrikaans, engelsk, isiNdebele, isiXhosa og isiZulu. Staten, der erkender vort folks oprindelige sprogs historisk reducerede anvendelse og status, må nødvendigvis træffe praktiske og positive foranstaltninger til at hæve disse sprogs status og fremme brugen af dem." (§ 6) Essensen af disse ord er, at alle sprog, som er arvet efter det gamle regime, er lige. Desuden er det blevet staten påbudt at tage de nødvendige forbedrende skridt til at hæve de tidligere undertrykte sprog til ligeberettigelse. Det er med dette sidstnævnte in mente, at andre bestemmelser blev fastsat:

"Et pan-sydafrikansk sprognævn, Pan South African Language Board (PANSALB), der oprettes ved hjælp af national lovgivning, skal fremme og skabe betingelser for udviklingen og brugen af alle officielle sprog, khoe khoi- og san-sprog og sydafrikansk tegnsprog, og fremme og sikre respekten for alle de sprog, der er almindeligt brugt af samfund i Sydafrika, herunder tysk, græsk, gujarati, hindi, portugisisk, tamil, telegu og urdu og arabisk, hebræisk, sanskrit og andre sprog, der bruges til religiøse formål i Sydafrika". (§ 6, stk. 5)

Selvom dette organ blev oprettet har resultaterne på mange måder ikke levet op til forventningerne. I praksis har de afrikanske sprog, som det hovedsageligt skulle beskæftige sig med, ikke udviklet sig ret meget. Forfatningen forsøgte ingen lejlighed til at registrere, at det var ønskeligt hurtigt at få sproglig ligestilling i landet. Den stillede formanende krav om, at:

"Regeringen og provinsforvaltningerne skal ved hjælp af lovgivningsmæssige og andre foranstaltninger regulere og føre kontrol med deres egen anvendelse af officielle sprog. .... Alle officielle sprog skal værdsættes lige højt og skal behandles retfærdigt." (§ 6, stk. 4)

Alt i alt var disse forfatningsmæssige bestemmelser et kompromis mellem de modstridende standpunkter og krav i de forskellige partier, som var involveret i forhandlingerne om overgangen. African National Congress (ANC), der repræsenterede flertallet af de sorte sydafrikanere, gik ind for en laissez faire-metode, som mange antydede i tidens løb ville resultere i, at der opstod et nationalt sprog, som sandsynligvis ville være engelsk. Democratic Party (DP), som stort set repræsenterede flertallet af de engelsktalende hvide, foretrak engelsk som det eneste officielle sprog. Derimod var National Party (NP),

der repræsenterede det hvide afrikaans-talende samfund, især interesseret i, at afrikaans skulle beholde sin officielle status ved siden af engelsk. Inkhata, der havde base i KwaZulu Natal, støttede i teorien en bredere anvendelse af afrikanske sprog, men var spagfærdig i praksis. Andre partier, som Pan-African Congress (PAC) og Azanian People's Organisation (AZAPO), gik stærkt ind for øget brug og udvikling af de afrikanske sprog.

De elleve sprogs politik var et forsøg på at tilfredsstille denne brede vifte af modstridende interesser og at undgå mulige kommende konflikter i forbindelse med dette eventuelt sprængfarlige problem. Det er derfor, at der i forfatningen blev medtaget en bestemmelse, der advarede om, at:

“Regeringen og provinsforvaltningerne kan benytte et bestemt officielt sprog i ledelsesøjemed, når der tages hensyn til, hvad det skal anvendes til, hvor praktisk det er, udgifterne, de regionale forhold og ligevægten mellem behovene og præferencerne hos befolkningen som helhed eller i den pågældende provins, men regeringen og hver enkelt provinsforvaltning skal gøre brug af mindst to officielle sprog. Kommunerne skal tage hensyn til sprogbrugen og præferencerne hos deres indbyggere.” (§ 6, stk. 3a)

Dybest set blev det bestemt, at alle sprog, som tidligere havde haft officiel status i en eller anden del af landet, ville blive anerkendt på nationalt plan. Men i jagten på dette mål blev formildende og skønsnæssige omstændigheder tydeligt skåret ud i pap. Man kan hævde, at regeringen i sit forsøg på at tilfredsstille alle vælgere ikke formåede at afstikke en ny vej frem, som principielt opfyldte de krav, som formuleredes af mange forskellige i det afrikansktalende flertal.

I december 1995 meddelte minister Ngubane, der på det tidspunkt var minister for kunst, kultur, videnskab og teknologi, at der ville blive nedsat en sprogplanlægningsgruppe, Language Plan Task Group, der skulle gå under forkortelsen LANGTAG. Gruppen blev udnævnt til at rådgive ministeren, som var ansvarlig for sproganliggender, om, hvordan man hurtigt kunne udtænke en sammenhængende national sprogplan for Sydafrika. Ministeren påpegede, at LANGTAG skulle være en politisk rådgivningsgruppe for hans ministerium og på ingen måde måtte forveksles med PANSALB. PANSALB skulle fortsat være et uafhængigt lovmæssigt organ, der skulle udnævnes af Senatet i det nye år (1996) i henhold til The Pan South African Language Board Act (Lov nr. 59 af 1995). Det forventes at føre kontrol med, at forfatningens bestemmelser og principperne for anvendelse af sprog overholdes, samt med indholdet og overholdelse af al eksisterende og ny lovgivning, praksis og politik, der har at gøre med sproglige anliggender.

Den umiddelbare logiske begrundelse for dette organ var, at det i løbet af de foregående

måneder, der fulgte lige efter apartheids afskaffelse, var blevet klart, at der, selv om flersprogenhed virkelig var en sociolingvistisk realitet i Sydafrika, var en tydelig tendens hen imod enkeltsprogethed i landet.

Flersprogetheden var usynlig i embedsværket, i de fleste offentlige taler og i størstedelen af massemedierne. Det blev efterhånden erkendt, at regeringen ikke havde sikret sproganliggende en væsentlig stilling i den nationale udviklingsplan. Følgelig var der, på trods af at forfatningen indeholdt bestemmelser om, at flersprogethed skulle opdyrkes, stadig et presserende behov for, at Ministeriet for Kunst, Kultur, Videnskab og Teknologi udarbejdede en sammenhængende National Sprogplan. Indholdet skulle ikke blot tage fat på disse problemer, men også benytte strukturen i Reconstruction og Development Programme (RDP) og, i så vid udstrækning som muligt, benytte sig af landets flersprogede menneskelige ressourcer. Desuden var det ministeriets synspunkt, at der var et stort behov for en sådan arbejdsgruppe i lyset af (a) den manglende tolerance af sprogforskellighed og den udbredte ideologi om, at "flersprogethed er et bekosteligt problem", og (b) den voksende kritik fra sprogfolk over tendensen til enkeltsprogethed i Sydafrika.

Minister Ngubane understregede, at en national sprogplan nødvendigvis skulle være en konstatering af Sydafrikas sproglige behov og prioriteter, og at den derfor skulle have til formål at opfylde i det mindste følgende mål: For det første bør alle sydafrikanere have adgang til alle områder af det sydafrikanske samfund ved at udvikle og vedligeholde det talte og skrevne sprog på et niveau, som er passende for en række sammenhænge i de(t) officielle sprog, som de har valgt. For det andet bør alle borgere i landet have adgang til at lære andre sprog end deres modersmål. For det tredje bør de afrikanske sprog, som blev marginaliserede af fortidens politik, bevares og udvikles. For det fjerde bør der oprettes rimelige og spredte tjenester til afhjælpning af sprogproblemer. I bagklogskabens lys kan vi i dag ikke sige, at oprettelsen af dette organ har gjort ret megen forskel i positiv retning for den situation, der blev så klart defineret i løbet af et par måneder efter overgangen til et post-apartheid Sydafrika. Det tiltrækkende ved, at alle sydafrikanere lærte et afrikansk sprog, er ofte blevet luftet, men der er gjort meget ringe fremskridt i retning af at få det gennemført.

Det nye Sydafrika havde arvet et skævt sprogligt scenarium og satte meget veltalende kursen fremad gennem disse forfatningsbestemmelser og andre regeringsinitiativer til at nedbryde den racistiske arvs struktur. Afrikanske sprog blev officielt fremmet til nationale sprog. I et årti eller mere efter apartheid-regimets afslutning, forbliver de ni afrikanske sprogs lighed med engelsk og afrikaans mere skrevet tekst end realitet. Som professor Sizwe Satyo fra University of Cape Town påpegede: "en plus en er lig med elleve".

Det er værd at understrege, at afrikansk sprogpolitik, som er dukket op i tiden efter kolonitiden, over hele kontinentet i en utrolig grad viser formelle og tydelige ligheder. Overalt har de forskellige afrikanske regimer efter kolonitiden højnet de oprindelige afrikanske sprogs status på papiret, men der er ikke opnået noget udover dette. De fleste lande har været særligt ineffektive i spørgsmålet om at fungere som et anvendeligt grundlag for udvidelsen af demokratiske og folkelige kulturer eller udvikling af samfundene. De fleste af de observatører, som har set på problemerne med sprogpolitikken i Afrika, er enige om, at der er et stort spring mellem den tilsigtede politik (planlagt eller vedtagne politik) og handling eller gennemførelse. En vigtig grund til denne slaphed er, at elitens interesser er blevet stærkt befæstede i status quo samt i anvendelsen af kolonisprog. Faktisk kan man i en vis kulturel forstand hævde, at de afrikanske eliter kan takke brugen af kolonisprog for deres privilegerede og indflydelsesrige stilling. De er magtsprog. Medens mange kan se det logiske i argumentet om at anvende afrikanske sprog, er de herskende grupper og eliter derfor så at sige ude af stand til at save den gren af, som de selv sidder på.

Det anslås, at 76 procent af Sydafrikas befolkning i hjemmet taler mindst ét sprog fra en af de følgende to grupper: nguni og sotho, derhjemme. 63 procent af de, der gør brug af nguni og sotho som første sprog, kan også et sprog i den anden gruppe som andet eller endda tredje sprog. De, som taler afrikaans, udgør omkring 12 procent, og de, som har engelsk som modersmål, ca. 8 procent af befolkningen. De mindre og ikke-beslægtede sprog tales af ca. 4 procent af befolkningen. Sydafrika anerkender også andre ikke-officielle sprog, såsom fanagalar, lobedu, nordlig ndebele, phuthi, sydafrikansk tegnsprog, khoe khoe og san. Disse ikke-officielle sprog kan bruges i visse officielle situationer i begrænsede områder, hvor det er blevet bestemt, at disse sprog er fremherskende.

Hvad der rent faktisk er sket i årtiet efter apartheid, er, at engelsk, som er et af de mindste sprog i landet, og som kun tales i hjemmet af ca. 8 procent af befolkningen, er blevet styrket som offentligt dominerende sprog på bekostning af alle de andre sprog. Afrikaans, der tales af omkring 12 procent af befolkningen, har mistet sit fodfæste sammenlignet med engelsk. De afrikanske sprog, herunder sprog som isiZulu og isiXhosa, som er de to største sprog i landet, og næsten fuldstændigt forståelige indbyrdes, bliver fortsat næsten fuldstændigt negligerede. Faktisk indtager de ni afrikanske sprog sandsynligvis en svagere stilling i dag, end de gjorde før 1990'erne. Over tre fjerdedele af befolkningen taler disse sprog. Reelle færdigheder i engelsk blandt folk med afrikanske sprog som deres modersmål tæller ikke mere end 12 procent. I den henseende er sprogsituationen i Sydafrika ikke meget forskellig fra resten af Afrika syd for Sahara, hvor under 10 procent af afrikanerne taler de officielle sprog i deres land flydende, sædvanligvis et kolonisprog som engelsk, fransk og portugisisk. Det, der er sket, er, at det engelske sprogs dominans er blevet meget tydelig.

De forhold, som er beskrevet ovenfor, har fremkaldt væsentlig modstand fra visse sider. Det hvide afrikaans-talende samfund har især været lidenskabeligt og ofte højrodet i sin protest. Den "farvede" befolkning, som udgør størstedelen af de afrikaans-talende, viser ikke megen offentlig bekymring over, at afrikaans' sociale magt forringes. I realiteten er mange af de "farvede", navnlig fra de yngre aldersgrupper i byområderne, ved at flyde over i de engelsktalendes lejr. Et andet bemærkelsesværdigt faktum, der er værd at lægge mærke til, er, at nogle intellektuelle og lingvist-afrikaanere i post-apartheid-perioden er begyndt på helt åbenlyst at forene forsvaret for afrikaans med det generelle forsvar for afrikanske sprog mod engelsks dominerende stilling.

Debatterne om engelsk, afrikaans' og de afrikanske sprogs stilling i det sydafrikanske samfund ses regelmæssigt i aviserne. I et brev, som blev bragt i april 2002 i The Star (Johannesburg), foreslog forfatteren, Bob Broom, som en reaktion på et læserbrev af Dan Roodts tidligere brev (8. april 2002), at:

"I stedet for at undertrykke afrikaans til fordel for engelsk har vor regering indset, at engelsk er et universelt sprog, der tales og forstås af flertallet af vore handelspartnere, og er det sprog, der vælges til undervisningen på de fleste læresteder. Denne regering som med djævelens vold og magt vil fremme engelsk på bekostning af alle andre sprog gør det på trods af, at det er til ulempe for mange af dets egne folk, da engelsk ikke er deres første sprog. De kan dog også se det ubestrideligt fornuftige i det. Det er en skam, at afrikaanerne ikke kunne/ikke ville indrømme det samme".

Kampen mellem afrikaans og engelsk i Sydafrika fortsætter, hævet over interesse hos det flertal, som taler afrikanske sprog. I et skarpt svar til Roodt, påpegede Ettiene van Zyl i et andet brev, at:

"Bortset fra de grove fordrejelser præsenterer Roodt os for det irriterende syn fra en, som kræver sin ret til hævde sig, mens han begræder, at den selv samme ret anvendes af flertallet af sydafrikanere. Hvad Roodt ikke kan se er, at brugen af retten til selvhævdelse på det sprog, som flertallet af sydafrikanere selv vælger, nødvendigvis vil resultere i en temmelig drastisk nedskæring af brugen af afrikaans på det offentlige område".

Nogle vil måske hævde, at intet sprog bør skæres ned, men at alle sprog snarere bør hæves til det samme niveau, ved at der fremskaffes nødvendige ressourcer til at gøre dette muligt og tillade det.

Der er ikke nogen omfattende reaktion fra de afrikansktalende i Sydafrika på det engelske sprogs stigende overmagt, men af og til hører og læser vi højrodede stemmer, der taler afrikanske sprog. Der er imidlertid langt imellem dem. I et skarpt formuleret cri de coeur skrevet af en afrikansktalende læser, bragt i The Star, bemærkede skribenten krast, at:

“Det er nedslående at se folk aktivt sky deres sprog. Afrikanske sprog forvises til andenpladsen sammenlignet med engelsk på trods af, at forfatningen taler for lighed mellem sprog. Endnu mere foruroligende er det, at afrikanere hjælper med til at marginalisere deres modersmål. Landet er i øjeblikket i færd med at producere en afrikansk ungdom, som dårligt nok kan læse, endstige skrive en tekst på deres modersmål. Disse unge kan ikke engang udtale afrikanske navne korrekt, endstige stave til dem. I visse ekstreme tilfælde kan nogle afrikanske børn knap nok sætte en sætning sammen på deres forældres modersmål. De stakkels børn har mistet deres identitet, fordi de for eksempel formodes at være tswana og alligevel ikke kender til tswana-kulturen og -sproget”.

“Disse børn ser ned på den afrikanske kultur, ligesom nogle hvide gør. De ringeagter afrikanske religiøse skikke som værende tilbagestående overtro. De er ved at fremmedgøre sig selv fra deres egne kulturer med hjælp fra deres forældre. Det er uheldigt, at de fleste forældre stadig tror, at det at tale godt engelsk nødvendigvis betyder, at man er intelligent. Bristen i denne iagttagelse er, at den antyder, at englænderne i England alle er intelligente, fordi de taler engelsk. Det interessante er, at når forældre melder deres børn ind i townshipskoler, insisterer de på, at deres børn skal gå i skoler, der underviser i deres modersmål. Når disse børn flytter til skoler i byen, lægges kravet om modersmål på hylden til fordel for engelsk og afrikaans. Ganske vist er det ikke sikkert, at skolen tilbyder afrikanske sprog på det trin, selv om den overvejende har afrikanske elever. Afrikanske forældre giver som oftest op over for status quo. Vore børn burde lære andre sprog end deres modersmål. Tænk, hvis hvide, farvede og indiske børn skulle lære afrikanske sprog som andet-sprog i skolen; det ville sætte skub i opbygningen af nationen.” (K.C. Motshabi. 9.6.2006)

Skribentens opfattelse af problemerne i diskussionerne om undervisningssprog i Sydafrika var lige så skarpsynede og ligefremme. Han går direkte til kernen af de undskyldninger, som ofte fremsættes for at retfærdiggøre engelsk og i mindre grad afrikaans' overmagt, og gentager, at:

“Nogle hævder, at eftersom engelsk er et internationalt sprog, skal det have forsteret, og at afrikanske sprog er begrænset til Afrika, og derfor opnår man ikke flere muligheder ved at være flydende i sit modersmål. Andre hævder, at afrikanske sprog har begrænsede ordforråd, og at der derfor ikke findes tilstrækkeligt akademiske lærebøger, der er skrevet på afrikanske sprog. Vi bør begynde med kraftigt at fremme undervisning i afrikanske sprog og samtidig udarbejde undervisningsmateriale på afrikanske sprog. Bibelen er for eksempel blevet oversat til alle afrikanske sprog, så de mindre engelskkyndige kan få adgang til kristendommens lære. Det er vigtigt, at vi afkoloniserer vores tankegang og undgår at give op over for status quo. For resten behøver man for eksempel ikke at være engelskkyndig for at være elektriker eller mekaniker. Dette kan opnås, hvis vi udvikler materiale på afrikanske sprog, som vore børn kan studere. Afrikaanerne, franskmændene og russerne, for

blot at nævne nogle stykker, er alle levende eksempler på udmærkede egenskaber, der er opnået ved hjælp af modersmålsundervisning."

I dette brev sammenfattede skribenten således problemerne, som de blev set fra en fintmærkende og socialt bevidst afrikansk talendes synspunkt.

Sprogpolitik om omdannelse i Sydafrika

Det må stærkt understreges, at flersprogethed, ikke tosprogethed eller enkeltsprogethed, skal udvikles, hvis alle stemmer på de sydafrikanske sprog skal kunne høres. Hvis og når denne nye ånd og politik baseret på flersprogethed kommer til at virke, kunne der komme nyt skub i en mere demokratisk og flertalsstøttet indfaldsvinkel til sprogbrugen i Sydafrika. Som tingene ser ud nu, er det overvældende flertal i det sydafrikanske samfund kulturelt forholdsvis underprivilegeret og sprogligt bragt til tavshed. En anden måde at understrege dette på er at sige, at de bliver domineret kulturelt. Så "Apartheid er måske død, men længe leve apartheid".

Det er tydeligt, at Sydafrika, på grund af dets rige kulturblanding, som burde være en kilde til økonomisk, social og kulturel styrke, ligesom alle de andre tidligere koloniserede lande på kontinentet stadig er tynget af byrden af sproglig og kulturel kolonialisme. En klog multikulturalisme ville tillade, at alle Sydafrikas sprog og kulturer prises og burde give mulighed for, at enkeltpersoner og grupper befrugtes og gennemtrænges på tværs af kulturelle og sproglige grænser. Men selv da kræver demokratiet, at flertallets kulturer og sprog får forrang. Udviklingen i Sydafrika kan ikke opretholdes under forhold, hvor flertallet får frataget magten kulturelt og sprogligt forsættigt eller på grund af forsømmelse.

Når dette er sagt, skal det også understreges, at bemyndigelse ved hjælp af elleve sprog hverken er økonomisk gennemførligt eller teknisk forsvarligt. Af de ni afrikanske sprog, der for tiden officielt er anerkendt juridisk, kan alle på nær to grupperes under enten nguni eller sotho-tswana. Venda står lidt uden for denne gruppering. Tsonga/shangaan står også for sig selv. Zulu, xhosa og ndebele kan til en vis grad forstås indbyrdes, hvilket gør skriftlige formularer tilgængelige for dem alle. Sotho-tswana omfatter ligeledes en indbyrdes forståelig gruppe af pedi, sotho og tswana. Som Washington Kwetana har påpeget lidenskabeligt og kynisk:

"Historien har uforstandigt skabt isiXhosa, isiZulu, siSwati og isiNdebele til separate sprog, som skilte de biologiske oldebørn af huset nguni, og i senere generationer gav historien igen drilagtigt det indtryk, at de, der talte disse sprog, er forskellige folkeslag og ikke engang stammer. Det samme gælder for sesotho-grupperne, som er biologisk forbundet indbyrdes og også med nguni".

I hvert tilfælde tales afarter af disse to grupper i syv lande i den sydafrikanske region. Der er sandelig mere fornuft i at fremstille en bog til 10 mio. mennesker end til 1 mio. mennesker. Dertil skal der udvikles nye retskrivnings- og staveformer samtidig med, at der skeles til stordriftsfordelene. Det er vigtigt og nødvendigt, at de relevante ministerier i den sydafrikanske stat samarbejder med nabolande, som har gensidigt forståelige sprog. Dette kan gøres inden for rammerne af The Southern Africa Development Community (SADC). Alt dette kræver for det første systematisk planlægning og for det andet tilstrækkelige ressourcer, navnlig i de indledende stadier af gennemførelsen.

Sprog og det nationale problem i Sydafrika

På grund af det århundredelange hvide overherredømme over det sydafrikanske samfund, der er det mest gennemgribende og intense af sådanne tilfælde på det afrikanske kontinent, glemmes det tit, at Sydafrika så sandelig er et afrikansk land som alle de andre på det afrikanske kontinent. Mindst tre fjerdedele af dets befolkning består af folk, der taler afrikanske sprog, hvis historier og kulturer har fælles grænser med dem fra alle nabolandene. Hvidt overherredømme og undertrykkelse har druknet dette samfunds afrikanske særpræg og anvendt et økonomisk system, som indvirker på alle, men i hvilket afrikanere igen skubbes allernederst. Den kulturelle og sproglige undertrykkelse af afrikanere i Sydafrika, som påvirker afrikanere langt mere end nogen anden gruppe i landet, løber således parallelt med en økonomisk struktur med underordning. Det nationale problem i Sydafrika henviser til den uligevægt, der opstår ud af denne situation, og hvordan denne kan afhjælpes som metode til frigørelsen af de strukturelt undertrykte flertal i det sydafrikanske samfund. En anden måde at slå det fast på er: Hvordan sikrer vi, at Sydafrikas afrikanske særpræg er repræsenteret fuldt ud og på demokratisk vis i folkets økonomiske, kulturelle, sproglige, politiske og sociale liv? Hvordan sikrer vi, at flertallets kultur, de tre fjerdedel af befolkningen, som taler afrikanske sprog, får forrang og kommer i første række i landets udvikling og fremtid? Der er behov for en klog politik, hvor Afrika står i centrum.

For de folk, for hvem en indfaldsvinkel, der koncentrerer sig om Afrika, virker som en rød klud, skaber udsigten til ovenstående perspektiv forbitrelse, men det behøver ikke at være sådan. Ligestillingen af afrikanske sprog og kulturer i Sydafrika og den demografisk centrale stilling, som de fortjener, er kun en øvelse i demokrati. Situationen i Sydafrika er sådan, at det er dem, der taler afrikanske sprog, der er de overvældende flertal med kulturer, sprog og historie, der er blevet skånselsløst undertrykt under kolonialismen, og arven efter denne fulgte med ind i den nye koloni-æra eller æraen efter kolonitiden. Her er det, at afrikanerne nødvendigvis må kræve igen at blive midtpunkt, hvis massesamfundets frigørelsesproces skal fortsætte. Det er ikke anderledes end det, der gælder i alle frie samfund.

Alle europæiske lande har minoriteter fra alle fire verdenshjørner. Hvis vi tager Storbritannien som eksempel er der tyrkere, folk fra Kosovo, kinesere, indere, pakistanere og afrikanere osv. Disse minoriteter er i et hvilket som helst europæisk land faktisk næsten lige så betragtelige som ikke-afrikanske minoriteter i Sydafrika. Men disse minoriteters eksistens udsletter ikke disse landes kulturelle og nationale særpræg. De er alle europæiske lande, hvor frem for alt den europæiske kultur holdes i hævd.

I Sydafrika er tanken om "regnbuestaten" med rette blevet hævet til skyerne som et ønskeligt mål: en sydafrikansk verden, hvor alle dens forskellige kulturer og folk finder en imødekommende kulturel plads og anerkendelse. Somme tider er tanken om "regnbuestaten" dog også blevet tolket, som om det betød, at Sydafrika ikke har noget fremtrædende nationalt særpræg, at dets nationale særpræg er udefinerligt og ubestemmeligt, at den nuværende situation er det fuldendte udslag af "regnbueri". Dette argument bestrider underforstået, at flertallenes kulturer og sprog i den nuværende situation undertrykkes og bringes til tavshed til fordel for en dominerende eurocentrisk højkultur, som alle af omstændighederne tvinges til at efterligne. Man tilraner sig således demokratisk pluralisme til fordel for udemokratisk pluralisme.

Jeg har andetsteds fremført, at Sydafrikas teknologiske kultur bygger på det hvide mindretals kulturer. Viden, dens produktion og genskabelse bringes i stand og opbygges på dette kulturelle europæiske mindretals sprog og kulturer. En indfaldsvinkel i Sydafrika, der koncentrerer sig om Afrika, forudsætter, at hvis der skal finde en udvikling sted, som giver de sydafrikanske masser kulturel og sproglig adgang til processen, skal det gøres ved hjælp af massernes kulturer og sprog, medmindre vi ønsker at antyde, at massernes afrikanske sprog og kulturer ifølge deres natur er ringere og ikke kan danne grundlag for social og kulturel fremgang.

Inden for uddannelse finder produktion og reproduktion af viden udelukkende sted, på enten engelsk eller afrikaans. De afrikanske sprog figurerer slet ikke på dette område. I det store og hele kan vi sige, at omdannelsesprocessen i Sydafrika på det kulturelle og sproglige niveau peger på en jævn integration af de afrikanske eliter, som opstår i de hvide minoriteters kulturer, hovedsageligt de engelske. Så længe denne tendens fortsætter, er det vanskeligt at se, hvordan massesamfundets kulturer og de flertal, som taler afrikanske sprog, kan flytte ind i de moderne tider med deres sproglige og kulturelle ejendele. Den fremherskende tendens er at integrere flertallene i mindretallenes sprog og kulturer.

Medens en afrocentrisk indfaldsvinkel således ville være malplaceret, hvis den blev foreslået anvendt som et udviklingsparadigme for det moderne Storbritannien, Irland,

Tyskland, Frankrig eller Sverige, hvor afrikanere er en minoritet, ville det kun være naturligt i Afrika, at folkets afrikanske kulturelle og historiske ejendele skulle levnes den nødvendige plads. Når dette modarbejdes, begrænses Sydafrikas udvikling.

Status

Som tilkendegivet tidligere er det engelske sprogs voksende overmagt over alle sydafrikanske sprog ikke begrænset til Sydafrika. En lignende situation er fremherskende i hele Afrika efter kolonitiden. Over hele kontinentet har de tidligere koloniherrers sprog formået at bevare magten og også øget deres magt og indflydelse, efterhånden som de afrikanske eliter fortsætter med helhjertet at tilslutte sig brugen af disse sprog.

I de sydafrikanske medier forbliver engelsk dominans udfordret. I dag formår afrikanske aviser at holde stand. I dette sidste tilfælde hjælper kapital- og andre ressourcer med til at bevare soliditeten i tilstedeværelsen af afrikaans i medierne. I medierne bliver underordningen af de afrikansktales interessener ved at være meget markant. På det nationale plan er dagbladene og ugeaviserne enten på afrikaans eller engelsk. Den underforståede antagelse er, at kun de borgere, som enten kan læse og skrive engelsk eller afrikaans behøver at vide noget om, hvad der foregår i landet. De tavse flertal, som taler afrikanske sprog, bliver således holdt udenfor. Med undtagelse af isiZulu, hvor der i KwaZulu-Natal er to regionale aviser, som udkommer på sproget og én isiXhosa-avis.

Når man ofte i Sydafrika støder på det synspunkt, også blandt de, der taler afrikanske sprog, at de fleste af aviserne, inklusive relativt velanskrevne aviser som Argus, Independent, Mail & Guardian eller Business Day, giver det hvide mindretal, dets interessener og politisk-filosofiske liberalisme et rap over fingrene, glemmes det ofte, at disse avisers læsers snævre sociale baggrund ikke udelukkende defineres på basis af de synspunkter, som der gives udtryk for i disse aviser. Endnu vigtigere er det, at det sprog, der er til debat, er et lille mindretals sprog. Ved det faktum, at der gøres brug af engelsk, defineres læsernes beskaffenhed og karakter. Er det chokerende? Nej, det er faktisk, hvad man kan forvente. Den enkle sandhed er, at sproget bestemmer læserne.

Radio kræver ikke så mange ressourcer for at blive brugt effektivt på noget sprog. Selv på dette område er indfaldsvinklen til brugen af dette medie imidlertid svag og usystematisk i Sydafrika. I fjernsynet og i biografen forekommer afrikanske sprog næsten ikke. Hvad fjernsynet angår, har tv-medarbejderne i de seneste par år fået et vist spillerum til at bringe afrikanskspredte udsendelser.

Den sydafrikanske parlamentariker, Duma Nkosi, som tidligere konsekvent valgte at tale til Parlamentet i Sydafrika på isiZulu, fortalte mig i et interview, at han er overbevist om,

at mange politikere ikke har succes og er ude af stand til at give ordentligt og korrekt udtryk for deres synspunkter over for de grupper, de henvender sig til, fordi de taler engelsk, et sprog, som de ikke er tilstrækkeligt velbevandrede i. Dette lægger yderligere op til det problem, at de uvægerligt taler til tilhørere, for hvem brugen af det engelske sprog er fuldstændig fremmed. Faktisk bemærkede Nkosi, at nogle af konflikterne i månederne op til valget i 1994 blev forværret på grund af dårlig kommunikation på engelsk og misforståelser, der opstod som følge deraf.

Konklusion

I Sydafrika som i resten af Afrika må sprogpolitikker nødvendigvis omlægges fra at være fromme trosartikler, som der hæges om i forfatninger og politiske dokumenter af inkonsekvente regerende eliter. Hvis Afrika og afrikanerne skal gøre fremskridt i den sociale, økonomiske, politiske og kulturelle udvikling, må de nødvendigvis følge denne politik og afprøve den i praksis.

Muligvis er den fortsatte sociale og politiske underordning af afrikanske sprog i Sydafrika en del af, såvel som en afspejling af afrikanernes generelle status i dagens Sydafrika. Hvor længe kan disse forhold med afrikansk sproglig og kulturel underlegenhed fortsætte? Det er umuligt at sige. Hvad der imidlertid kan siges med sikkerhed er, at det ikke kan fortsætte i al evighed. Til syvende og sidst skal og vil de demokratiske flertals magt, styrke og stemmer sejre.

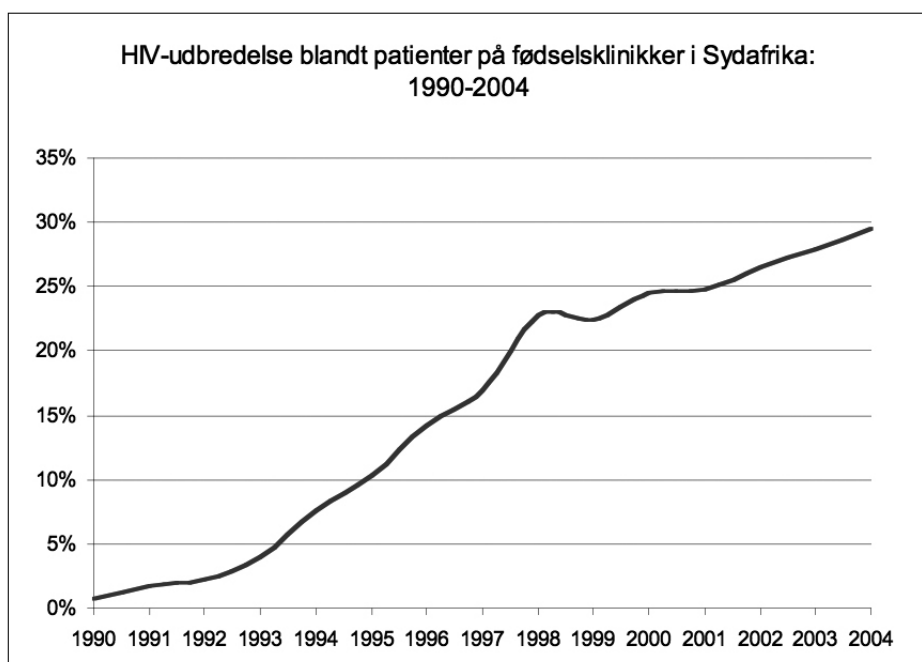
AIDS-epidemiens konsekvenser for Sydafrika

Af Hein Marais

Historien har ikke været mild mod Sydafrika.¹ Efter flere århundreder med kolonialisme fulgte et af de grumme systemer med racisme, verden nogen sinde har set. I næsten 50 år ødelagde apartheid livet for de sorte sydafrikanere, samtidig med at det sikrede de hvide den muligvis højeste levestandard i noget udviklingsland. I begyndelsen af 1990'erne var landet efter en lang kamp begyndt at gøre sig fri af sin skændige fortid. Det så ud, som om landet kunne skabe sig en fremtid – hvis det ikke lige var, fordi det nu stod ansigt til ansigt med en hastigt voksende aids-epidemi, som på få år skulle blive den værste af sin slags i verden.

Da sydafrikanerne afgav deres stemmer i det første demokratiske valg i april 1994, var der ikke mange, der tænkte på aids, og endnu færre havde nogen anelse om, hvad epidemien havde i baghånden til dem og deres land. Blot fire år tidligere anslog man, at under 1 % af de voksne sydafrikanere var smittet med hiv, den virus, der er årsagen til aids. En hårdnakket afvisning af kendsgerningerne fremmede en idé om, at Sydafrika på en eller anden måde kunne undgå de alvorlige epidemier, som var på vej i andre dele af det østlige og sydlige Afrika. Lederen af South African Communist Party (SACP) Chris

Kilde: Sundhedsministeriet i Sydafrika.

¹ Denne artikel er baseret på Hein Marais' bog *Buckling: The impact of AIDS in South Africa*, udgivet af The Centre for the Study of AIDS at Pretoria University. En elektronisk udgave findes på <http://www.sarpn.org.za/documents/d0001789/index.php>

Hani, var en af de få offentlige skikkelser, som så truslen i øjnene. I 1990 havde han under en konference i Maputo udtalt, at:

”Vi, der lever i eksil, er navnlig i den uheldige situation, at vi befinder os i de områder, hvor der er mange tilfælde af denne sygdom. Vi har ikke råd til at lade aids-epidemien lægge hindringer i vejen for opfyldelsen af vore drømme. De forhåndenværende statistikker viser, at vi stadig befinder os i begyndelsen af aids-epidemien i vort land. Hvis der ikke bliver gjort noget ved det, vil det resultere i utallige ødelæggelser og lidelser med udgangen af århundredet”.²

Hiv-data afslører to vigtige træk ved den sydafrikanske epidemi: den utrolige hastighed, hvormed den udviklede sig (udbredelsen af hiv blandt voksne, der var mindre end 1 % i 1990, steg kraftigt til næsten 25 % på 10 år), og dens usædvanlige intensitet. Da vælgerne gik til valgurnerne til landets andet demokratiske valg i 1999, levede mindst 3 millioner og muligvis helt op til 4 millioner sydafrikanerne med hiv, den virus, der er årsagen til aids.³ I 2006 var tallet over 5 millioner.⁴

Der er til dato ingen tydelige beviser på, at epidemien er på retur, skønt det virker, som om den skrider langsommere frem. Ifølge modeller, der er udarbejdet af den sydafrikanske assurandør-sammenslutning, Actuarial Society (ASSA), var der over 520 000 nye hiv-smittede i 2005 (over 1.400 mennesker blev smittet hver dag) mod over 300 000 aids-dødsfald – med andre ord: Det samlede antal mennesker, som levede med hiv, steg stadig. Antallet af sydafrikanere, som lever med hiv, forventes at nå 5,8 millioner i 2010 (ASSA, 2005).

Hiv-infektionsniveauet i Sydafrika har tendens til at være højere blandt de fattige, som hovedsageligt er sorte afrikanere, og hiv er mest udbredt blandt folk, som bor i uformelle byområder. I sådanne områder var den gennemsnitlige hiv-udbredelse blandt voksne 17,6 %, men godt og vel 20 % i nogle områder). hiv-udbredelsen var betydeligt lavere i stammeområderne (12 %) og på landet (10 %). En ny national husstandsundersøgelse af hiv har vist, at kvinder i langt højere grad er udsatte for at blive hiv-smittede end mænd:

---

² Chris Hanis tale ved en aids-konference i Maputo, Mozambique, 1990, citeret i Marais H (2000). *To the edge: AIDS Review 2000*. Pretoria, Centre for the Study of AIDS.

³ Sydafrikas Actuarial Society's (ASSA) aids-modeller er blandt de mest avancerede af sin slags. Tallene fra 1999 stammer fra ASSA-modellen fra 2002, som retrospektivt anslø, at 3,2 millioner sydafrikanere var hiv-smittede det år. UNAIDS/WHO (2000), der anvendte mindre nuancerede antagelser og data, anslø, at der var 4,2 millioner hiv-smittede sydafrikanere i slutningen af 1999.

⁴ ASSA (2005). *ASSA 2003 AIDS and demographic model*. Cape Town, ASSA. Et sammendrag findes på http://www.assa.org.za/scripts/file_build.asp?id=100000538&pageid=1000000022. De seneste estimater fra det Sydafrikanske Actuarial Society anslår, at 5,2 millioner sydafrikanere levede med hiv i 2005, sammenlignet med *The Joint United Nations Programme on AIDS*' (UNAIDS) anslåede 5,5 millioner.

20 % af de voksne kvinder (15-49 år) levede med hiv i 2005, hvorimod det var 12 % for mændenes vedkommende. Blandt de unge (15-24 år) var der fire gange så stor sandsynlighed for, at kvinderne var hiv-smittede end mændene. Hver fjerde kvinde mellem 20 og 39 år lever med hiv.⁵

Epidemien viser tydelige regionale forskelle. Hiv-udbredelsen er helt oppe på 15-16 % i KwaZulu-Natal- og Mpumalanga-provinsen (i den østlige del af landet) og helt nede på 5 % og 2 % i henholdsvis Northern Cape- og Western Cape-provinsen. I fem af Sydafrikas ni provinser var mindst hver tiende voksne Hiv-positiv i 2005 (HSRC et al., 2005).

De bedste planer

Man glemmer ofte, at der allerede lå en national aids-plan parat, da sydafrikanerne fejrede demokratiets komme i 1994. Den var blevet udarbejdet i en bemærkelsesværdig 18 måneder lang proces, som tåler sammenligning med Reconstruction and Development Programme (RDP). Den nyvalgte demokratiske regering vedtog aids-planen næsten med det samme.

Men det var ikke let at få gennemført planen. Man stødte på talrige vanskeligheder, efterhånden som regeringens politik og statsstrukturen blev gennemgået, hvilket ofte foregik i en atmosfære af desorientering og bitterhed. Planen blev viklet ind i konkurrerende prioriteter og druknede gradvist i institutionel forvirring og blev bragt til tavshed af aids-fornægtelse eller uvidenhed, som strakte sig til de øverste lag i regeringen. Både den private sektor og fagforeningsbevægelsen kom endnu langsommere fra start.

Endnu værre var det, at selv disse klodsede anstrengelser for at begrænse epidemiens kraftige fremgang fra 1995 og frem med jævne mellemrum blev overskygget af stridigheder – hvoraf nogle var fordrejede og nogle pinefulde. Aids var fremme i overskrifterne, men opmærksomheden var ikke rettet så meget mod epidemien som mod en række fiaskoer, som strakte sig lige fra en mindre finansieringsskandale i forbindelse med opsættelsen af et teaterstykke om aids til regeringens beslutning i 1998 om ikke at finansiere AZT-behandlingen af gravide, hiv-positive kvinder.⁶ Selv da epidemien tog til i styrke, virkede det, som om en tåge af skepsis samlede sig inden for den regerende African National Congress (ANC). Aids-organisationerne kæmpede for at få samlet skårene op,

---

⁵ Human Sciences Research Council (HSRC), Medical Research Council, Centre for AIDS Development, Research and Evaluation (2005). *HIV prevalence, incidence, behaviour and communication survey 2005*. Pretoria, HSRC.

⁶ AZT var en medicin, som reducerede faren for, at en hiv-positiv mor overførte virussen til sin nyfødte.

men også de blev trukket ind i stridighederne, og forbindelserne mellem dem og regeringen gik i hårdknude.⁷

Et mareridt begynder

En aids-epidemi kommer snigende i faser. Først stiger antallet af nye hiv-infektioner. I Sydafrikas tilfælde toppede disse sandsynligvis først i begyndelsen af 2000. Efterhånden som flere smittes, bliver det samlede antal mennesker, som lever med hiv (eller 'hiv-udbredelsen') ved med at stige – den anden fase. Selv uden antiretroviral behandling kan et menneske, som er smittet med hiv overleve i 8-11 år (afhængigt af genetiske faktorer, ernæring osv.). Så mens et stigende antal sydafrikanere blev smittet med hiv, forblev denne kendsgerning usynlig for det uøvede øje, indtil et stort antal mennesker blev syge af aids-relaterede sygdomme. I denne tredje fase stiger de aids-relaterede dødsfald drastisk. Denne proces er nu godt i gang i Sydafrika og vil sandsynligvis fortsætte indtil langt ind i det næste årti. Den sidste fase markeres af et stigende antal børn, som har mistet forældre på grund af aids. Det tab toppar nok ikke før 2020.

Inden år 2000 var Sydafrika gået ind i aids-epidemiens mareridtagtige fase, eftersom et stort antal mennesker, som var blevet smittet i midten af 1990'erne begyndte at bukke under for aids-relaterede sygdomme. Tidligere samme år havde præsident Thabo Mbeki spredt harme i hele verden, da han tilsyneladende indtog samme holdning som en lille gruppe såkaldte 'aids-fornægtere', som afviser den herskende videnskabelige enighed om, at hiv er årsagen til aids. Med påstande om, at livsforlængende antiretroviral (ARV) medicin var endnu farligere end aids selv, nægtede regeringen at indføre et ARV-program i det offentlige sundhedssystem og afviste kravene om, at den skulle iværksætte et landsdækkende plan for at forhindre overførslen af hiv fra mødre til deres nyfødte.

Regeringen tilbageviste også på det kraftigste forskningsresultater om epidemiens dødstal. Da det slap ud, at Medical Research Council (MRC) anslog, at 25 % af alle dødsfald (og 40 % af dødsfaldene blandt voksne) i 1999/2000 var forårsaget af aids, blev offentliggørelsen af forskningsrapporten uventet forsinket, sikkert på grund af pres fra regeringens side. MRC-rapporten, der til sidst blev lækket til medierne, konkluderede, at aids var blevet den største årsag til dødsfald i Sydafrika (Dorrington et al., 2001).⁸ Regeringens talsmænd erklærede resultaterne for 'sortseende' og 'unøjagtige', og Regerin-

---

⁷ Se en udførlig undersøgelse og analyse gældende for denne periode hos Marais H (2000). *To the edge: AIDS Review 2000*. Centre for the Study of AIDS. Pretoria University. Findes på <http://www.csa.za.org/filemanager/fileview/8/>

⁸ Lækagen ophidsede regeringen så meget, at den efter sigende afkrævede MRC-instituttet en retsmedicinsk undersøgelse for at afsløre dens kilde. Dorrington R et al. (2001). *The impact of HIV/AIDS on adult mortality in South Africa*. September. Medical Research Council. Findes på <http://www.mrc.ac.za/bod/>

gens kabinet hvervede Statistics SA (Sydafrikas Statistik er et statsorgan) til at undersøge udviklingen i dødeligheden.

I mellemtiden havde en pjece, der blev sendt rundt i de øverste lag af ANC i begyndelsen af 2002, gydt mere olie på vandene ved at genbruge 'aids-fornægternes' påstande, afvise forskningsresultater om, at aids var den største dræber i landet og erklære, at behandlingen med antiretroviral medicin var i strid med behovet for at få gjort noget ved "de virkelige sundhedsproblemer hos millioner af vore indbyggere."⁹ Pjecen vakte røre over hele verden. Sandsynligvis som følge heraf var præsidenten næsten ved helt at trække sig fra den såkaldt offentlige aids-debat.

Da præsident Mbeki blev spurgt, om han kendte nogen med hiv, sagde han i september 2003 til Washington Post: 'Det gør jeg virkelig ikke.'¹⁰ En national husstandsundersøgelse om hiv, der var blevet gennemført året før af landets førende samfundsvidenskabelige forskningsinstitution The Human Science Research Council (HSRC), havde vist, at hver sjette sydafrikaner var hiv-positiv.¹¹ Da præsident Mbeki blev udspurgt om aids-dødanstallet, svarede han: 'Jeg kender ikke personligt nogen, som er døde af aids.' Nogle måneder efter, i februar 2004, insisterede præsident Mbeki stadig på, at 'Vi ved ikke, hvad det er, der [dræber] sydafrikanerne'.¹²

Et år senere satte den længe ventede rapport Mortality and causes of death in South Afrika, 1997-2003, der var bestilt af regeringen hos Statistics SA, en stopper for al tilbageværende tvivl om aids-dødsantallene. På grundlag af næsten 2,9 millioner dødsattester præsenterede rapporten oprivende data, der viste en stigning på 58 % i dødsfaldene

---

⁹ Anon (2002). *Castro Hlongwane, caravans, cats, geese, foot & mouth and statistics: HIV/AIDS and the struggle for the humanisation of the African*. Monograph. Marts. Findes på <http://www.virusmyth.net/aids/data/ancdoc.htm>. Se yderligere drøftelse af rapporten og 'aids-fornægtelse' i og omkring det regerende African National Congress hos Marais H (2005). *Buckling: The impact of AIDS in South Africa*. Pretoria, Centre for the Study of AIDS. Findes på <http://www.sarpn.org.za/documents/d0001789/index.php> og Heywood M (2004). *The price of denial. Development Update*, 5(3). December. Johannesburg. Findes på http://www.sarpn.org.za/documents/d0001195/4-The_Price_of_Denial-Mark_Heywood.pdf. En udførlig tilbagevisning af nogle af de tekniske påstande fremsat af 'aids-fornægtere' findes hos Coons M (2000). *HIV, AIDS, and the Distortion of Science*. Paper. August (kan ses på http://www.aegis.org/topics/hiv_exist.html) og Gallo R et al. (2006). 'Errors in Celia Farber's March 2006 article in Harper's Magazine', findes på www.tac.org.za/Documents/ErrorsInFarberArticle.pdf.

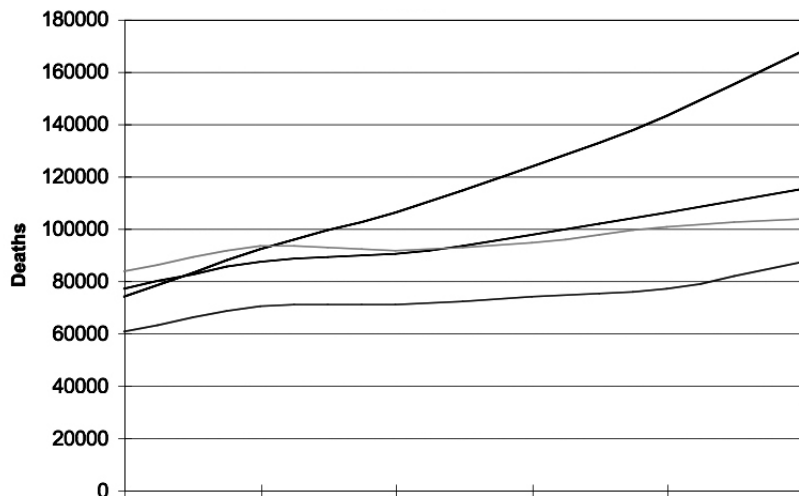
¹⁰ Citatet blev bragt den 24. september 2003 i Washington Post. Regeringens Kommunikations- og Informationssystem (GCS) 'præsiserede' senere præsident Mbekis bemærkninger ved at sige, at de var svar på et spørgsmål om 'han kendte til, at nogen i hans familie eller blandt hans nærmeste medarbejdere var døde af aids eller var smittede med hiv'. Se Govt clarifies Mbeki's statement on HIV/AIDS, IRIN, 30. september 2003; på <http://www.aegis.com/news/irin/2003/IR030935.html>.

¹¹ HSRC (2002). *Nelson Mandela HSRC Study of HIV/AIDS: South African national HIV prevalence, behavioural risks and mass media. Husstandsundersøgelse 2002*. Pretoria, HSRC. Findes på <http://www.hsrbpress.ac.za/index.asp?id=2009>.

¹² Interviewet blev bragt i SABC2-tv den 8. februar 2004. Den fulde ordlyd findes på <http://www.info.gov.za/speeches/2004/04021809461003.htm>.

på bare 5 år mellem 1997 og 2002. Blandt mennesker fra 15 år og opad var dødstallet steget med 62 %. Blandt de 25-44-årige var dødstallet mere end fordoblet. Undersøgelsen viste, at sydafrikanerne døde i et hidtil uset antal, med en ualmindelig hastighed og i en usædvanlig ung alder.¹³

Samlet antal dødsfald efter aldersgruppe og dødsår 1997 - 2002

Kilde: *Frit efter Statistics SA (2005)*

Kunne en stigning i de 'unaturlige' dødsfald være en forklaring på de iagttagne tendenser? Nej. Antallet af 'unaturlige' dødsfald faldt i absolutte tal i 1997-2002 og udgjorde en stadig mindre del af det samlede dødelighed (faldt fra 17 % i 1997 til 11 % i 2001) (Statistics SA, 2005). Forbedringer i systemet til registrering af dødsfaldene tegnede sig sandsynligvis for en lille del af den første udvikling. Men i 1999 var de fleste af forbedringerne i systemet blevet gennemført og registreringen af dødsfaldene var 90 % fuldført – alligevel fortsatte stigningen i dødsfaldene pr. år derefter. Endelig tegnede befolkningstilvæksten sig også for en del af udviklingen.¹⁴ Hverken befolkningstilvæksten eller forbedret dataindsamling og -indberetning kan imidlertid forklare den forskydning i fordelingen af dødsfaldene mellem de forskellige aldersgrupper, som ses i Sydafrika (se grafen nedenfor).

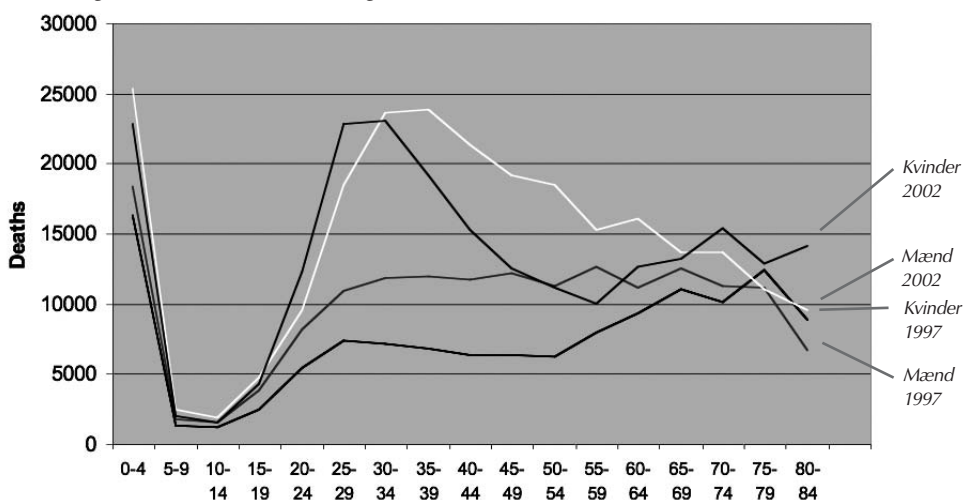
¹³ Statistics South Africa (2005). *Mortality and causes of death in South Africa, 1997–2003: Findings from death notification*. Pretoria. Findes på: <http://www.statssa.gov.za/publications/P03093/P03093.pdf>

¹⁴ Bradshaw D et al. (2004). *Unabated rise in number of adult deaths in South Africa*. *South African Medical Journal*. April.

I 1997 døde det samme antal mænd – mellem 10 900 og 12 600 – i hver af aldersgrupperne fra 25-29 år til 70-74 år. I 2002 var det mønster forsvundet. Dødsfaldene toppede nu markant blandt mændene i aldersgruppen 30-44 år, mænd, som skulle være i deres bedste alder. I 1997 døde stort set det samme antal af kvinderne i aldersgrupperne fra 25-29 år og op til 55-59 år, hvorefter antallet steg blandt de ældre kvinder. I 2002 var det mønster ændret i opsigtsvækkende grad. Der døde nu flest kvinder mellem 25 og 39 år – tre gange så mange som fem år tidligere (Statistics SA, 2005). Sydafrikanerne dør nu efter mønstre, som svarer til dem aids-modellerne forudsagde. Alligevel er hverken præsident Mbeki eller hans regering kommet med væsentlige kommentarer til Statistics SA's rapport, efter at den blev offentliggjort.

Fordeling af dødsfald mellem kvinder og mænd, 1997 - 2002

Kilde: Omarbejdet efter Statistics SA (2005)

Aktivisme, hvoraf en stor del blev ledet af Treatment Action Campaign (TAC), tvang faktisk regeringen til at give sig i 2003 og udvikle et nationalt antiretroviralt behandlingsprogram. Hen imod slutningen af 2005 blev næsten 200.000 personer behandlet med denne livsforlængende medicin, over halvdelen af dem via den offentlige sundhedssektor (WHO/UNAIDS, 2006). Ligeledes blev finansieringen af Sundhedsministeriets aids-program øget væsentligt i de senere år. Et massivt udvidet antiretroviral-program kunne tvinge denne udvikling ned på et lidt lavere plan, men dødstallet vil stadig være særdeles alvorligt. Den nyeste ASSA 2003-model, som indgår som en faktor i regeringens antiretroviral-program, anslår, at epidemien vil kræve over 350.000 sydafrikaneres liv i 2006, og at dødstallet kunne blive ved med at stige indtil 2015.

AIDS som en indikator for ulighed

Den gennemsnitlige levealder i Sydafrika er nu faldet til 51 år (ASSA, 2005). Hvordan er det kommet så vidt?

Mange af de faktorer, som styrer Sydafrikas aids-epidemi, er blandet sammen med de strategier for social manøvrering og økonomisk forfordeling, som har formet samfundet i de forgangne 120 år. Systematisk fragmentering og polarisering af samfundet og ulige sociale forbindelser hjalp med til at skabe en social og ideologisk grobund, som var ekstremt gunstig for seksuel overførsel af en virus som hiv. Aids-epidemien er med andre ord flettet sammen med de kredsløb og betingelser, som magt, muligheder og privilegier fordeles efter, og som bestemmer hvilke ønsker og behov forfølges. I Sydafrikas tilfælde er de yderst ulige.

Særlig tydelig i Sydafrika er den store rolle, som den "cirkulære migration" spiller.¹⁵ Dette betegner et konstrueret mønster for migrantarbejdet, som blev udtænkt for at betjene kapitalophobningsstrategier, der stort set koncentrerede sig om minedrift, inden de strakte sig til også at omfatte produktionen i byerne og servicesektoren. Den "cirkulære migration" skilte (hovedsageligt mandlige) arbejdere fra deres familier og samfund i længere perioder ad gangen. Som én forsker har bemærket¹⁶ 'Hvis man skulle finde på et socialt eksperiment i et forsøg på at skabe de forhold, der bidrager til spredningen af hiv og andre seksuelt overførte sygdomme, kunne man fjerne i tusindvis af mænd fra deres familier, indlogere dem i herberger, der var forbeholdt mænd, give dem billig alkohol og let adgang til prostituerede og lade dem rejse hjem en gang imellem. Disse forhold beskriver stort set situationen for mere end ottehundrede tusind guldminearbejdere og talrige andre vandrende arbejdere, som arbejder i hele Sydafrika i dag.'

Selv under apartheid var disse mønstre tværnationale (for eksempel med den sydafrikanske økonomi, der benyttede sig af arbejdskraft fra Lesotho, Malawi, Mozambique, Swaziland og Zimbabwe). Hvis indtog i det sydlige Afrika faldt sammen med dramatiske ændringer, som påvirkede befolkningsmobiliteten og ordninger med vandrende arbejdskraft. Under apartheids gradvise afskaffelse siden midten af 1980'erne steg folkevandringen, både inden for og ud over Sydafrikas grænser. I midten af 1990'erne flyttede ifølge en undersøgelse omkring 60 % af de

---

¹⁵ Walker L, Reid G & Cornell M (2004). *Waiting to happen: HIV/AIDS in South Africa*. Double Storey: Cape Town.

¹⁶ Se Lurie M (2000). *Migration and AIDS in southern Africa: A review*. *South African Journal of Science*, 96. I slutningen af 1940'erne kom socialepidemiologen Sidney Karks analyse af syfilisepidemien i Sydafrika til en lignende konklusion, da han konkluderede, at epidemien hverken kunne forstås eller styres effektivt, uden at der blev taget hensyn til udviklingsmønstret i landet. Se Kark SL (1949). *The social pathology of syphilis in Africans*. *South African Medical Journal*, 23:77-84. Genoptrykt i *International Journal of Epidemiology* (2003), 32(2):181-186.

voksne mænd og en tredjedel af de voksne kvinder, som mentes at bo i KwaZulu-Natal, andre steder hen (Walker et al., 2004). I hele det sydlige Afrika blev navnlig kvinderne mere mobile. Deres omvandrende søgen efter arbejde udsprang af et stadigt mere usikkert udkomme i landområderne (Crush, 2001).

Men dette er ikke blot et spørgsmål om historien og dens ekko. Siden 1994 har Sydafrika tegnet sig for mange imponerende bedrifter. Men dets ulige sociale struktur genskabes fortsat med en økonomisk vækst, som i det store og hele er i overensstemmelse med nyliberal konformitet. Ifølge UNDP forbliver indkomstfordelingen særdeles ulige og er blevet forværret i de seneste år – som det ses af Sydafrikas Gini-koefficient, der steg fra 0,596 i 1995 til 0,635 i 2001¹⁷. Fattigdom og ulighed er ifølge UNDP fortsat et udtryk for stærke sociale og racemæssige mønstre.

En meget høj arbejdsløshed, et skift fra permanent til løst arbejde og stagnerende real-lønninger i mange sektorer har præget livet for millioner af arbejdstagere i de seneste 10-15 år. Spredningen og informaliseringen af arbejdskraften har givet bagslag. Det rammer især de afrikanske kvinder, der for manges vedkommende kun har sporadisk adgang til dårligt betalt og usikkert arbejde, men som har hovedparten af ansvaret for den sociale reproduktion. Det officielle (begrænsede) arbejdsløshedstal var 31,6 % blandt sorte afrikanere i 2005 (mod 5,1 % blandt hvide), og 37,6 % af de afrikanske kvinder var arbejdsløse ifølge The Labour Force Survey.¹⁸ Faktisk er overlappningen mellem køn og socioøkonomisk ulighed særlig udpræget i Sydafrika (selvom den næppe kun findes her – omkring 70 % af verdens fattigste mennesker, som lever for mindre end US\$ 1 om dagen, er kvinder).

Hiv-udbredelsen er højest blandt de sydafrikanere, som lever af marginalindkomster. Selv om hiv-infektionerne var jævnt fordelt blandt alle indkomstgrupper, ville mindst halvdelen af de sydafrikanere, der lever med hiv, være fattige. En stigende samling beviser tilkendegiver imidlertid, at hiv-udbredelsen er højest blandt de fattige sydafrikanere, og navnlig blandt sorte afrikanere og navnlig blandt sorte afrikanske kvinder.

---

¹⁷ UNDP (2003). *South Africa: Human Development Report 2003. The Challenge of Sustainable Development in South Africa: Unlocking People's Creativity*. Pretoria, UNDP. Et sammendrag findes på www.undp.org.za/NHDR2003/NHDRSumFull.pdf

¹⁸ Den officielle (snævre) definition af arbejdsløshed henviser kun til de økonomisk aktive personer, som søgte arbejde i de fire uger, inden undersøgelsen fandt sted. Den udvidede definition omfatter økonomisk aktive personer, som skønnes at være blevet afskrækket fra at søge arbejde. Når arbejdstagere, som har opgivet at søge arbejde regnes med, overstiger arbejdsløsheden 40 %. Se *Statistics South Africa (2005a). Labour force survey*. Marts. Pretoria. *Chronic poverty in South Africa: Incidence, causes and policies*. *World Development*, 31(3).

Den stigende mængde forskning viser, at hiv-udbredelsen er højere blandt mennesker med ringere uddannelse og indkomster. Blandt sundhedsmedarbejderne i private og offentlige klinikker i fire provinser lå hiv-udbredelsen for eksempel lige under 14 % blandt de uddannede medarbejdere, men oversteg 20 % blandt de ikke-uddannede medarbejdere.¹⁹

En national undersøgelse blandt pædagoger viste, at hiv-udbredelsen var størst blandt de, der havde en lav socioøkonomisk status: Blandt de, der tjente R132 000 (US\$ 19.000) eller mere om året, var hiv-udbredelsen 5,4 %, mens den blandt de, der tjente under R60 000 (US\$ 8.000) om året var 17,5 % (Shisana et al., 2005). En hiv-udbredelsesundersøgelse blandt ansatte i Buffalo City Municipality i 2004 viste en større udbredelse blandt midlertidigt end fastansatte medarbejdere, hvor infektionsniveauet var højest blandt dem med de dårligste uddannelser.²⁰ Blandt sydafrikanske arbejdstagere, som deltog i en undersøgelse af 34 større virksomheder i tre lande i 2000-2001, var hiv-udbredelsen 15 % for ufaglærte arbejdere, 18 % for specialarbejderne og 20 % for de kontraktansatte – men meget lavere, 7 %, for faglærte arbejdere og 4 % for ledende medarbejdere (Evian et al., 2004).

En ny analyse af epidemiologien for hiv i 22 offentlige og private organisationer i alle 9 provinser i Sydafrika viste, at hiv-udbredelsen blandt arbejdstagerne i gennemsnit var over dobbelt så stor som blandt lederne (12,4 % mod 5,3 %).²¹ Sådanne resultater svarer til dem, man fandt frem til i de successive nationale husstandsundersøgelser af hiv, som viste, at hiv-infektionsniveauet var højest blandt beboerne i uformelle byområder, som generelt er arbejdsløse eller kun har lidt arbejde (HSRC et al., 2002 & 2005). I den seneste undersøgelse var udbredelsen blandt beboerne i uformelle byområder næsten dobbelt så høj som hos deres modstykker i formelle byområder - 17,6 % mod 9,1 % (HSRC et al., 2005).

Kvinderne, som i gennemsnit er fattigere end mændene i Sydafrika, er sandsynligvis også i højere grad hiv-smittede end mændene. Den samme nationale undersøgelse

---

¹⁹ Shisana O et al. (2003). *The impact of HIV/AIDS on the health sector: National survey of health personnel, ambulatory and hospitalised patients and health facilities 2002*. HSRC, MEDUNSA & MRC. HSRC Press. Cape Town. Findes på <http://www.hsrapress.ac.za/index.asp?areaid=4>.

²⁰ Thomas EP et al. (2005). *HIV prevalence study and costing analysis undertaken for the development of an HIV/AIDS workplace strategy for Buffalo City Municipality*. Medical Research Council & South African Cities Network. Findes på <http://www.sacities.net>.

²¹ Colvin M, Connolly C, Madurai L (2006). 'The epidemiology of HIV in South African workplaces' (Frigivet til udgivelse). Interessant nok var hiv-udbredelsen, da disse data blev kombineret med dataene fra HSRC's husstandsundersøgelse af hiv og HSRC's pædagogundersøgelse, en anelse højere for arbejdsløse mænd end for mænd i arbejde (14,3 % mod 11,1 %), men betydeligt højere for arbejdsløse kvinder end for kvinder i arbejde (17,1 % mod 11,1 %). Se Colvin M & Connolly C (2006). *The epidemiology of HIV in South African workplaces*. Præsentation for UCLA Business & aids på sydafrikansk seminar. 21.-23. juni. Zimbali, Sydafrika.

fandt, at hiv-udbredelsen blandt voksne kvinder (15-49 år) var 20 % mod 12 % blandt mænd i 2005 (HSRC et al., 2005). Blandt de unge (15-24 år) var der fire gange så stor sandsynlighed for, at kvinderne var hiv-smittede, end at mændene var det. Hver fjerde kvinde mellem 20 og 39 år lever med hiv (HSRC et al., 2005).

To, stærke dynamiske teorier er derfor blandet sammen: på den ene side de dybt forankrede sociale og økonomiske uligheder, der kendetegner det sydafrikanske samfund, og på den anden side en AIDS-epidemi, der er uforholdsmæssig alvorlig blandt de mere sårbare og historisk set underprivilegerede grupper i samfundet. Det er typisk de fattige – de grupper i samfundet, som er tvunget til at opbygge deres liv i farens kølvand – som rammes hårdest, når katastrofen rammer. Aids-epidemien passer til denne tendens.

Endnu værre er det, at epidemiens forarmende eftervirkninger også har tendens til at være hårdest ved mennesker, som i forvejen er fattige. Fordi aids hovedsageligt rammer voksne i deres produktive år, påvirker den udbuddet af arbejdskraften i hjemmene. Sygdommen reducerer, og til sidst fjerner døden, den arbejdskraft, som en person kan bidrage til husholdningen med. I sygdommens sidste stadier kan behovet for pleje blive så tidskrævende, at andre medlemmer af husholdningen bliver nødt til at forsømme eller helt opgive deres arbejde. Konsekvensen er, at husstanden forarmes yderligere.

Den egentlige virkelighed

Skønt Sydafrika er klassificeret som et mellemindkomstland, betyder den skånselsløst skæve fordeling af indkomst og ressourcer, at lidt under halvdelen af den sydafrikanske befolkning – 48,5 % eller næsten 22 millioner mennesker – lever under den nationale fattigdomsgrænse (på R420 eller US\$ 60 pr. måned) ifølge UNDP.²² Andre estimater sætter denne procentdel så højt som 55 %. Helt op til en fjerdedel af husstandene er fanget i kronisk fattigdom (Aliber, 2003). I en ny landsdækkende Afrobarometer undersøgelse svarede fire ud af ti, at de havde måttet klare sig uden mad, eller at de ikke kunne købe den medicin, de havde brug for; tre ud af ti havde ikke råd til at betale for vand, og seks ud af ti havde ikke haft en indkomst på et eller andet tidspunkt i det foregående år (Afrobarometer, 2005).²³

På baggrund af en beskeden, men konstant økonomisk vækst, er infrastrukturudviklingen og leveringen af serviceydelser blevet mærkbart forbedret på adskillige fronter siden

---

²² Frye I (2006). *The 'second economy': Short hand, underhand or sleight of hand? Afhandling. Johannesburg. Findes på www.sarpn.org.za/documents/d0001973/Frye_second-economy.pdf*

²³ Afrobarometer (2005). *Lived poverty in South Africa. Afrobarometer Briefing. 10. marts. Findes på <http://www.afrobarometer.org/SA%20Briefing-Poverty.pdf>.*

1994.²⁴ Generelt har denne indsats dog ikke stået mål med de hastigt opstående behov. Med den forsyning, der i stigende grad finder sted under markedets betingelser, er den økonomiske overkommelighed et centralt problem. I mellemtiden fortsætter den høje arbejdsløshed og en igangværende forandring hen imod dårligt betalt og usikkert løst arbejde med at trykke de fattiges indkomster (UNDP, 2003).

Adgang til betalt beskæftigelse er blandt de vigtigste faktorer, der påvirker husstandenes fattigdomsstatus; arbejdsløshed kan i høj grad forklare forarmelsens omfang i Sydafrika. Det officielle (snævre) arbejdsløshedstal oversteg 26 % i 2005, men når arbejdstagere, som har opgivet at søge arbejde, tælles med, er arbejdsløshedstallet over 40 %, svarende til 8,1 millioner mennesker.²⁵ For størstedelen af de lediges vedkommende, er det ikke at have et arbejde ikke en midlertidig tilstand: Næsten tre fjerdedele af de arbejdsløse har aldrig haft et arbejde, og blandt de, som tidligere havde været beskæftigede, havde 41 % været uden arbejde i tre eller flere år, ifølge October Household Survey fra 1999.²⁶

I landområderne, hvor omkring 70 % af de fattige husstande findes (Aliber, 2003), er strategier til et udkomme på grundlag af jorden generelt ikke nogen gennemførlig udvej til at slippe ud af fattigdommen. Lønindkomster er meget vigtige, men er i stigende grad sjældne og dårlige (De Swardt, 2003; Sender, 2000). Fattigdommen er ikke begrænset til landområderne i Sydafrika. Et stigende antal byboere, hvoraf de fleste er uden arbejde, lever i uformelle bebyggelser i udkanten af de sydafrikanske byer.²⁷ Der er knaphed på lokale arbejdsmuligheder, transportudgifterne er høje, infrastrukturen dårlig, adgangen til de fundamentale tjenester ujævn, og sædvanligvis er der ikke råd til tjenesteydelserne. Som bemærket, er det her, i landområderne af Sydafrikas byer, at hiv-infektionsniveauet er højest.²⁸

Sikkerhedsnet

Når ulykken rammer, er lavindkomst husstandenes sikkerhedsnet som regel slidt ned. Opsparingen er meget ringe, findes ofte slet ikke, mens gælden er høj, og ad-

---

²⁴ Se en udførlig gennemgang af leveringen af serviceydelser hos Hemson D & Owusu-Ampomah (2004). 'A better life for all? Service delivery and poverty alleviation' in Daniel, Southall & Lutchman (eds.). *State of the nation: South Africa 2004-2005*. HSRC Press. Cape Town, s. 511-537.

²⁵ Statistics South Africa (2005a). *Labour force survey*. Marts. Pretoria.

²⁶ Statistics SA (2000). *October Household Survey 1999*. Statistics SA. Pretoria.

²⁷ Den gennemsnitlige årlige husstandsindkomst i Sydafrikas største byer steg med næsten 50 % mellem 1996 og 2001 – men andelen af husstande, der tjener under R10 000 årligt steg også væsentligt (SA Cities Network, 2004). Med andre ord er indkomstuligheden blevet større.

Sygdomsbyrden i Sydafrikas største byer er chokerende høj. Tuberkuloseforekomsterne ligger f.eks. fra 251 pr. 100 000 indbyggere til helt op til 1 470 pr. 100 000 indbyggere (SA Cities Network, 2004) – meget højere end det bekendtgjorte niveau fra 2002 på 93 pr. 100 000 i Det russiske Forbund, et land, som almindeligvis forbindes med usædvanligt høje TB-tal; se EuroTB (2005). *Russian Federation country profile*. Faktablade, findes på http://www.eurotb.org/country_profiles/russia.pdf.

gangen til lægehjælp og andre former for forsikring er forholdsvis sjældnen. Ifølge en ny undersøgelse betaler over 90 % af de fattige husstande af på en gæld hver måned, og en fjerdedel af dem anses for at være 'særdeles forgældede'.²⁹ Hvad enten de var ramt af aids eller ej, brugte husstandene i en Free State-undersøgelse de fleste af de penge, de lånte, til mad – en påmindelse om, hvor tæt på afgrunden, mange husstande befinder sig. Hvad opsparingen angår, har fra 3/4 til 9/10 af husstandene i nogle undersøgelser svaret, at de ikke har nogen opsparing overhovedet (De Swardt, 2003).

Kun 15 % af sydafrikanerne har en form for sygeforsikring ifølge Statistics SA.³⁰ Blandt de lavtlønnede (personer i husstande, der tjener under R6.000 eller US\$ 850 om måneden), har kun 7 % en eller anden form for sygeforsikring.³¹ De racemæssige uligheder er chokerende: Tre ud af fire hvide har en sygeforsikring mod kun én ud af 14 sorte afrikanere (Statistics SA, 2005b). (Der er planer på vej om at skabe en ny form for sygeforsikring til personer med en indkomst på R2.000-R6.000 eller US\$ 280-850.) Lokalsamfundsbaseret begravelsesforsikring og 'stokvels' (en form for spareklub) er meget udbredte: Helt op til 4 ud af 5 husstande i visse dele af landet er med i sådanne ordninger. Men de giver kun ringe beskyttelse. Hvis der opstår alvorlig sygdom eller sker dødsfald, bliver de begunstigede typisk nødt til at henvende sig til slægtninge eller stifte yderligere gæld for at betale udgifterne (De Swardt et al., 2003).

Hvordan reagerer de fattige husstande normalt, når først udgifterne i forbindelse med aids stiger? Indkomstniveauet ser ud at falde betydeligt efter et aids-dødsfald – sandsynligvis hovedsageligt som følge af høje udgifter til begravelse.³² Udgifter til aids-pleje sluger i gennemsnit en tredjedel af den månedlige husstandsindkomst (Steinberg et al., 2002).³³ Med sparsom adgang til etablerede former for (statsstøttet) socialforsorg afholder de fattige husstande selv størstedelen af de ekstra udgifter og er afhængige af gensidige netværk. Undersøgelser viser, at fattige, berørte

---

²⁹ Saldru (2005). *The financial diaries: Investigating the financial lives of the poor (Findings in brief)*. Centre for Social Science Research, University of Cape Town. Findes på <http://www.financialdiaries.com/files/Findings%20in%20brief.pdf>. 'Yderst forgældede' betyder, at afbetalingen på gælden i gennemsnit sluger mindst 20 % af den samlede månedlige indkomst.

³⁰ Statistics South Africa (2005b). *General Household Survey, juli 2004*. Pretoria. Findes på <http://www.statssa.gov.za/publications/P0318/P0318July2004.pdf>.

³¹ Broomberg J (2006). *Consultative Investigation into Low Income Medical Schemes (LIMS)*. Udkast til endelig beretning (2006). Johannesburg. Findes på www.medicalschemes.com/.../LIMS%20Final%20Report%20Draft%202028-2-06.doc

³² Booyesen F & Bachmann MO (2002). *HIV/AIDS, poverty and growth: Evidence from a household impact study conducted in the Free State province, South Africa*. Afhandling præsenteret på den årlige konference i The Centre for the Study of African Economies. 18.-19. marts. St Catherine's College. Oxford.

³³ Steinberg M, Johnson S, Schierhout S & Ndegwa D (2002). *Hitting home: how households cope with the impact of the HIV/AIDS epidemic*. Henry J Kaiser Foundation & Health Systems Trust. Oktober. Cape Town.

husstande gør deres bedste for at sikre anskaffelsen af fødevarer ved at skære ned på andre udgifter (især tøj, uddannelse og varige forbrugsgoder). Men ofte slår taktikken fejl. En undersøgelse på langs i by og landområderne i Free State-provinsen har således vist, at aids-berørte husstande brugte 20-30 % mindre på mad end husstande, der ikke var berørte (Booyesen og Bachmann, 2002).

Tre kendetegn skiller sig derfor ud. For det første epidemiens voldsomhed i Sydafrika. For det andet dens ubeherskede intensitet blandt de fattigste grupper i samfundet, som for det tredje allerede er mærkede af dybe sociale og økonomiske uligheder.

Pleje i hjemmet og nærsamfundet

En stor del af byrden fra epidemien samles i de fattigste grupper af samfundet. I forbindelse med en epidemi, der er så alvorlig som den i Sydafrika, hvor flere hundredetusind mennesker bliver alvorligt syge og dør af aids hvert år, ville blot omfanget af behovet for pleje være for meget for det officielle sundhedssystem. Pleje i hjemmet og i nærsamfundet under en eller anden form er absolut nødvendig.

En generel forskydning mod pleje i hjemmet og i nærsamfundet er blevet et vigtigt element i gennemarbejdningen af sundhedssystemet efter 1994. I teorien fremstiller en sådan indfaldsvinkel klart og tydeligt de respektive styrker i husstandene, de samfund, de er en del af, og de organisationer, de afføder, og staten – og skaber 'en sammenhængende pleje', som ville forstærke plejens kvalitet, omfang og bæredygtighed.

Med støtte på forskellige områder fra den offentlige sektor og NGO'er vil plejerne på hjemme- og nærsamfundsniveau så vidt muligt tage sig af patienternes daglige behov, give følelsesmæssig støtte og hjælpe patienter med at trække på 'formelle' helbreds- og andre ydelser (som for eksempel at få adgang til sociale tilskud osv.). Dette kunne ske på et grundlag af 'integrerede tjenesteydelser', som tog fat på de grundlæggende behov hos mennesker, som er smittede med eller berørte af aids, hvad angår fødevarer, husly, uddannelse, lægehjælp og andet.

Den aktuelle virkelighed er ikke helt så besnærende. Patienterne og deres plejere må selv yde tilskud til mange aspekter af plejen, mens de til gengæld betaler prisen for ikke at få pleje og støtte i den grad, som de har brug for. Væsentlige behov – såsom fødevarer og penge til det allermest nødvendige – bliver ofte ikke dækket.³⁴ Som resultat heraf

---

³⁴ Mills EA (2004). HIV/AIDS and the 'continuum of care': An ethnographic study of home-based care in KTC, Cape Town. *Speciale med udmærkelse. Department of Social Anthropology, University of Cape Town; Campbell C, Nair Y, Maimane S & HIVAN (2005). Home-based carers: A vital resource for effective ARV roll-out in rural communities? AIDS Bulletin, 14(1). Marts. Medical Research Council. Cape Town. Findes på: <http://www.mrc.ac.za/aids/march2005/homebased.htm>*

er mange hjemmebaserede plejeprojekter nødt til at indlemme fødevarerhjælp i deres arbejde, sommetider på bekostning af andre opgaver, hvis personale og ressourcer er begrænsede.

Vurderinger af selviværksatte plejeprojekter viser, at plejerne ofte mangler de grundlæggende ressourcer, som de har brug for, for sikkert og effektivt at kunne udføre deres arbejde. Plejestyret i hjemmene er uundværligt og bliver i stigende grad stillet til rådighed af regeringen eller finansieret af donorer. Men der er også behov for bedre uddannelse og udstyr til udførelse af plejen, samt for psykologisk støtte og rådgivning. Ofte mangler plejerne selv viden om aids, eller de ved ikke, at den person, de passer, er hiv-positiv (Campbell et al., 2005). I sådanne tilfælde tages de nødvendige forholdsregler ikke, og plejerne risikerer selv at blive smittede. I undersøgelserne nævner plejerne ofte det mentale og følelsesmæssige pres, som deres arbejde medfører, som de største problemer. De kastes ud i rollerne som formidlere, rådgivere, livreddere. Alligevel kan de måske ikke give noget så fundamentalt som en smertestillende tablet. De fleste er afhængige af støtte fra venner, kolleger og/eller familie, men, når de bliver udspurgt, indrømmer de typisk, at de føler sig overbebyrdede og alene.³⁵

Den etablerede støttes knaphed, ustadighed og dårlige koordinering er en af de største svagheder i den hjemme- og nærsamfunds-baserede pleje for tiden. I en så utilregnelig sammenhæng er 'en sammenhængende pleje' stærkt afhængig af tjenesteydelserne fra de ikke-statslige organisationer (NGO'er) og organisationer i lokalsamfundet (CBO'er) samt af enkeltpersoners indsats og ressourcer. De fleste af de 'formaliserede' omsorgsprojekter i Sydafrika er afhængige af frivillige fra nabolaget, som varetager den grundlæggende pleje og andre plejerelaterede opgaver i patientens hjem. De er tilbøjelige til at dukke op ved et tilfælde, og kæmper hver især med de samme problemer med at lære efterhånden. De udgør på ingen måde et overbevisende potentiale endnu. Der er snarere tale om kriseledelse. (Akintola, 2004; Akintola & Quinlan, 2003)³⁶

Mens de fattiges trivsel derfor bliver mere og mere usikker, lægges der yderligere byrder over på dem. Processen fordrejes yderligere af det stigma, som nogle ple-

---

³⁵ Giese S, Meintjies J, Croke R & Chamberlain R (2003). *Health and social services to address the needs of orphans and other vulnerable children in the context of HIV/AIDS. Rapport forelagt The National HIV/AIDS Directorate, Department of Health. Januar. Cape Town; Ogden J, Esim S & Grown C (2004). Expanding the care continuum for HIV/AIDS: Bringing carers into focus. Horizons Report. Juni. Population Council and International Center for Research on Women. Washington, DC. Findes på <http://www.popcouncil.org/pdfs/horizons/xpndngcrctnm.pdf>.*

³⁶ Akintola O (2004). *The gendered burden of home-based care-giving. Policy Brief. August. Health Economics and HIV/AIDS Research Division, University of KwaZulu-Natal; Akintola O & Quinlan T (2003). Rapport om det videnskabelige møde om empirisk bevis for hiv/aids' demografiske og socioøkonomiske indvirkning. 26-28 marts. Durban.*

jere siger, kan være lige så svækkende og udmarvende som selve plejeprocessen.³⁷ En stor del af aids-byrden fordrives ind i hjemmets 'usynlige' zoner – og havner på skuldrene af kvinderne, hvoraf de fleste er fattige, og mange af dem i ekstrem grad. Sådant som den udføres i øjeblikket, systematiserer og intensiverer den hjemme- og nærsamfundsbaserede pleje udnyttelsen af kvindernes arbejdskraft, økonomiske og følelsesmæssige reserver – en form for værdisvinding, som støtter økonomien på alle niveauer fra husstanden og udad, men som alligevel forbliver usynlig i politisk og økonomisk henseende.

En stor del af udgifterne i forbindelse med den hjemme- og nærsamfundsbaserede pleje er derfor skjult og omdirigeret tilbage til de fattiges hjem. Ved at gøre det tilslutter den sig den samme polariserende logik, som er kendetegnende for hele det sydafrikanske samfund. Dette er ikke blot uretfærdigt, det undergraver også bæredygtigheden af plejen til trods for aids-krisens vedvarende karakter.³⁸

På baggrund af den omsiggribende fattigdom, den skæve fordeling af plejen og et voksende behov for pleje, er det nødvendigt, at staten sikrer sig aktiver fra andre af samfundets sektorer og giver større og mere pålidelig støtte til nærsamfundene (Giese et al., 2003).

Den institutionelle effekt af aids

På det institutionelle niveau vil aids sætte sit præg, efterhånden som en højere grad af sygelighed og dødelighed viser sig som øgede forsømmelser og personlige tab. Særligt sårbare er de sektorer i staten og civilsamfundet, der er tættest forbundet med reproduktionen af menneskelig og social kapital.

Uddannelsessystemet

Nationalt blev hiv-udbredelsen blandt undervisere målt til næsten 13 % i 2004, skønt den varierede efter alder, indkomstniveau, race og område. Blandt undervisere i Kwa-Zulu-Natal og blandt de 25-34-årige nationalt, var hver femte hiv-positiv.³⁹ Dødsfald i

---

³⁷ Som berettet i vurderinger af plejeprojekter i Khayelitsha, Gugulethu og Delft (Cape Town), 2004; personlig kommunikation; se også Akintola (2004).

³⁸ Hjemme- og nærsamfundsbaseret plejeordninger i Uganda fik et andet præg end de, der sås i Sydafrika. Der blev der gjort forsøg på at gøre plejen professionel, og der blev gjort en større indsats for at forsøge at koordinere og sammenkæde de forskellige typer og niveauer af plejeaktiviteterne. Frivillige spillede en væsentlig rolle i identificeringen af og støtten til syge personer og i tilvejebringelsen af den grundlæggende pleje til dem, men de blev til gengæld støttet af mobile grupper af professionelle. Som følge heraf var ordningerne ifølge Akintola (2004) i Uganda 'samfundsomorienterede', hvor imod de i Sydafrika for det meste er 'samfundsbaserede'.

³⁹ Shisana O et al. (2005). *The health of our educators: A focus on HIV/AIDS in South African public schools*. HSRC Press. Cape Town.

Undervisere med en lav socioøkonomisk status havde en meget højere hiv-udbredelse end de, der var bedre stillet: Blandt de, der tjente R132 000 eller mere om året, var hiv-udbredelsen 5,4 %, men blandt de, der tjente under R60 000 om året, var udbredelsen 17,5 % (Shisana et al., 2005:118).

tjenesten blandt undervisere steg med 30 % mellem 1997/98 og 2003/04; i KwaZulu-Natal var der en stigning på 80 % i det samme tidsrum. Sammen med kontraktudløb og fratrædelser, rangerer dødsfald nu blandt de hyppigste årsager til tab af medarbejdere – hvilket siger ikke så lidt i en sektor, hvor over halvdelen, ifølge HSRC-undersøgelsen, af adspurgte undervisere sagde, at de ønskede at forlade faget.⁴⁰

Det er blevet anslået, at der skulle uddannes omkring 30.000 undervisere om året for at bevare det nuværende antal undervisere og sikre en hurtig afløsning. Men faget tiltrækker ikke nye medarbejdere i tilstrækkelig grad, til dels på grund af bekymring over sikkerheden i ansættelsen. I mellemtiden har nedskæringer af uddannelsesinstitutionerne og andre omstruktureringer lammet uddannelseskapaleten. Der er navnlig mangel på ledere og administrative medarbejdere.⁴¹

I en sådan kontekst er det sandsynligt, at AIDS forværrer dysfunktionen i det offentlige uddannelsessystem. Det kan få vidtrækkende følger. Hvis den grundlæggende skoleuddannelse lider overlast, bliver springbrættet til højere og faglig uddannelse dårligere – hvilket vil have en uheldig virkning i en økonomi, som er gearet til i høj grad at benytte sig af stærke kompetencer i de øverste lag. Der vil naturligvis stadig være adgang til uddannelser af god kvalitet – men kun for de, der har råd til det.

Hvad kan det komme til at betyde for den sociale mobilitet på tværs af generationerne? Allerede nu giver selv studentereksamen kun ringe beskyttelse mod arbejdsløshed. Faktisk er arbejdsløshedsniveauet på mere end 30 %, højest blandt arbejdstagere med studentereksamen (UNDP, 2003).⁴² Hvis kvaliteten i den offentlige skoleuddannelse forringes yderligere mod en baggrund af de fattigste husstandes fortsatte marginalisering – og af generel polarisering – bliver den sociale mobilitet hæmmet, hvorved flere bliver fanget i den kroniske fattigdoms dynd. Om Sydafrika kan undgå sådanne konsekvenser vil være med til at bestemme, hvilken form for samfund kommende generationer kommer til at arve.

Sundhedssystemet

En af grundpillerne i Sydafrikas indsats for at reducere effekten af aids-epidemien er antiretroviral (ARV) behandling. Af de cirka 1 million sydafrikanere, der har brug for ARV-medicin, fik kun godt 200.000 medicinen i midten af 2006. Lige under halvdelen

---

⁴⁰ Se HSRC (2005). 'Study of the demand and supply of educators in South African public schools.' Faktablad nr. 10. HSRC. Pretoria.

⁴¹ Vass J (2003). *The impact of HIV/AIDS*. In HSRC. *Human Resources Development Review 2003*. Pretoria. UNDP-rapporten trækker på Labour Force Survey-data, som angiver, at højere uddannelse er en forudsætning (men dog ingen garanti i sig selv) for sikkerhed for arbejde.

⁴² UNDP-rapporten trækker på Labour Force Survey-data, som angiver, at højere uddannelse er en forudsætning (men dog ingen garanti i sig selv) for sikkerhed for arbejde.

af dem fik adgang til behandlingen via den private sundhedssektor,⁴³ som er tilgængelig for et lille mindretal af sydafrikanere.⁴⁴

Størstedelen af ARV-behandlingen skal finde sted via den offentlige sundhedssektor, som selv er ved at blive nedbrudt af aids. Allerede ved århundredeskiftet var aids ifølge undersøgelser fra Human Science Research Council, ansvarlig for omkring 13 % af dødsfaldene blandt medarbejderne i sundhedssektoren. Samtidig har behovet for veluddannet sundhedspersonale aldrig været større. En fuldførelse af regeringens ARV-program kræver yderligere 3.200 læger, 2.400 sygeplejersker, 765 socialrådgivere og 112 farmaceuter i det offentlige sundhedssystem i 2009.⁴⁵ Behovet overstiger langt udbuddet.

Det er belagt med endnu videre uretfærdighed. En stor del af Sydafrikas bruttonationalprodukt – ca. 9 % - går til sundhedssektoren. De bliver imidlertid anvendt i et dobbelt system. Omkring 60 % af midlerne går til behandlingsordningen for de 15 % af sydafrikanerne, som har private sygeforsikringer, og som benytter det private sundhedssystem, som skal tjene på det. De årlige udgifter til behandlingsordningen i den private sektor er næsten seks gange så høj som i den offentlige sektor.⁴⁶ Som en generel regel er det indkomsten, der bestemmer, hvem der får hvilken form for behandlingsordning. Der lægges endnu et lag til uretfærdigheden ved, at en stor del af den sydafrikanske arbejdskraft fra sundhedssektoren får arbejde i de industrialiserede lande, som kan betale højere lønninger og ofte stiller bedre arbejdsforhold til rådighed. Ifølge en undersøgelse fra OECD arbejdede over 23.000 sydafrikanske læger, sygeplejersker m.m. i Australien, Canada, New Zealand, Storbritannien og USA i 2003.⁴⁷

Helt generelt undergraver aids institutionernes kapacitet til at levere en forudsigelig, pålidelig og acceptabel servicestandard. Politiet og fængsels- og retsvæsenet, der allerede er belemede med store arbejdsbyrder og en kompromitteret kapacitet, virker i særlig grad sårbare. Det er også tilfældet for mange samfundsbaseede organisationer, som spiller en meget vigtig rolle i omsorgssystemet på lokalt niveau – og hvoraf mange er afhængige af nogle få nøgleindivider.

---

⁴³ WHO/UNAIDS (2006). *Progress on global access to HIV antiretroviral therapy: A report on '3 by 5' and beyond*. Marts. Geneva, WHO & UNAIDS.

⁴⁴ Ijumba P & Barron P (eds.) (2005). *South African health review 2005*. Health Systems Trust. Durban. Findes på <http://www.hst.org.za/generic/29>.

⁴⁵ Ijumba P, Day C, Ntuli A (2004). *South African health review 2003/2004*. Health Systems Trust. Durban. Findes på <http://www.hst.org.za/publications/423>.

⁴⁶ Benatar SR (2004). *Health care reform and the crisis of HIV and AIDS in South Africa*. *The New England Journal of Medicine*, 351(1):81-92.

⁴⁷ Se Tamar Kahn. 'SA steps up bid to retain health staff'. *Business Day*, 7. juni 2006. Johannesburg. Den sydafrikanske regering er angiveligt nået til enighed med Storbritannien om at sætte en stopper for rekruttering af læger og sygeplejersker i SA.

Det betyder ikke, at der nødvendigvis vil ske en eller anden form for sammenbrud. En af svaghederne ved de nuværende prognoser er, at de overser den måde, hvorpå epidemiens effekt dæmpes eller forværres af ulig adgang til indkomst, ressourcer og tjenesteydelser. En væsentlig del af de offentligt ansatte er takket været deres uddannelse og status mere tilbøjelige til at have en god sygeforsikringsdækning, at gå til regelmæssige lægeundersøgelser og at være i stand til at betale for antiretroviral behandling. De slipper ikke for epidemien, men dens effekt vil sandsynligvis ramme mindre hårdt i deres rækker end blandt deres kolleger, der har dårligere uddannelser og en dårligere sygeforsikring.

Afbøjning af den økonomiske effekt

Den moderne tendens til at forsøge at se epidemiens indvirkning på det nationaløkonomiske udbytte tilslører aids' særdeles ulige og stærkt polariserende indvirkning på økonomien.

Organisationernes og virksomhedernes direkte udgifter i forbindelse med aids er tilbøjelige til at udmønte sig i større udgifter til sundhedsområdet og dyrere understøttelse til arbejdstagerne, mens de indirekte udgifter udmønter sig i nedsat produktivitet, tab af kvalifikationer, erfaring og institutionel hukommelse samt tid og udgifter til (gen)uddannelse og rekruttering. De indirekte udgifter er væsentligt højere for faglærte arbejdstagere end for deres knap så kvalificerede kolleger, hvilket også gælder for udgifterne til støtte til de ansatte.⁴⁸ I en alvorlig aids-epidemi kan sådanne udgifter udgøre en form for skjult beskæftigelses- eller personalekat.⁴⁹

Der kan ikke herske tvivl om, at Sydafrikas epidemi kommer til at påvirke økonomien generelt – men det står ikke helt så klart, hvor stort omfanget af skaderne vil blive.⁵⁰ Nogle beregninger synes at bagatellisere effekten af aids ved at antyde, at den vil få en forsvindende lille effekt på det nationale økonomiske udbytte, andre forudsiger alvorlig skade. ING Barings (2000) anslår for eksempel, at Sydafrikas bruttonationalprodukt (BNP) kun vil være 2,8 % mindre i 2015, end det ville have været, hvis der ikke havde

---

⁴⁸ Whiteside A & O'Grady M (2003). *AIDS and private sector: Lessons from southern Africa*. I Sisask A (ed.) *One step further: Responses to HIV/AIDS*. Sida, UNRISD. Stockholm.

⁴⁹ De Waal A (2003). *Why the HIV/AIDS pandemic is a structural threat to Africa's governance and economic development*. *Fletcher Forum of World Affairs*. 27(2):6-24. Hovedtrækkene i en sådan 'skat' er blevet fremsat i et par undersøgelser, blandt andet hos Rosen og Simon (2003), som fokuserede på seks virksomheder i Botswana og Sydafrika, hvor hiv-udbredelsen blandt arbejderne lå mellem 8 % og 25 %. Ved at anvende en række konservative forudsætninger sluttede forfatterne, at en 'aids-skat' ville ligge på 1-6 % af arbejdsomkostningerne pr. år. Se Rosen & Simon JL (2003). *Shifting the burden: The private sector's response to the AIDS-epidemic in Africa*. *Bulletin of the World Health Organization*, 81(2):133-137.

⁵⁰ Barnett T & Whiteside A (2000). *Guidelines for studies of the social and economic impact of HIV/AIDS*. UNAIDS Best Practice Collection. UNAIDS. Geneva.

været en aids-epidemi. Prognoser fra The Bureau for Economic Research (2006)⁵¹ forudsiger, at BNP ville være 8,8 % mindre i 2020 på grund af aids-epidemien, mens Arndt og Lewis⁵² sluttede, at BNP ville være 17 % lavere i 2010. Uoverensstemmelserne stammer fra det faktum, at beregningerne er baseret på forskellige vurderinger af epidemiens demografiske virkning, af de kanaler, ad hvilke aids påvirker økonomien, og af arten af selve disse påvirkninger.⁵³

Under en alvorlig epidemi har virksomhederne sædvanligvis fire grundlæggende strategiske muligheder (Rosen og Simon, 2003): De kan investere i hiv-forebyggende projekter, de kan sørge for behandling, pleje og støtte til aids-ramte medarbejdere og deres familier, de kan investere mere i at bevare og udvide deres grundlag af menneskelig kapital, og de kan lave om på de betingelser, som de ansætter deres arbejdskraft efter.

En række større virksomheder har indført højtprofileret ARV-behandling til nogle af deres ansatte, og adskillige flere lægger også vægt på hiv-forebyggelse. De fleste virksomheder, navnlig de mellemstore, ser ud til at klare aids med lethed.⁵⁴ De har betydelige spillerum til at afbøje effekten af epidemien – og de gør brug af dem (Rosen et al., 2006).

Virksomhederne ændrer fortsat de vilkår, hvorpå de anvender arbejdskraften, en tendens, der går længere tilbage end aids, men som har en kæmpestor indvirkning på de arbejdende sydafrikaneres evne til at afbøde følgerne af epidemien. Virksomhederne har intensiveret indførelsen af arbejdskraftbesparende arbejdsmetoder og teknologier (ansporet af en række opmuntringer),⁵⁵ indført udlicitering af lønarbejdet og løse og midlertidige ansættelser og skåret ned på medarbejdernes goder – en tendens, der går længere tilbage end aids, men som tilsyneladende i nogen grad ansføres af epidemien (Rosen et al., 2006; Rosen & Simon, 2003). Da undersøgelsen fandt sted i 2004, meddelte næsten en fjerdedel af mineselskaberne og næsten en femtedel af produktionsvirksomhederne, at de investerede i maskiner og udstyr med henblik på at reducere deres afhængighed

---

⁵¹ Se 'AIDS: SA not facing doomsday scenario'. *Mail & Guardian*, 13. juli 2006. Findes på http://www.mg.co.za/articlePage.aspx?articleid=277346&area=/breaking_news/breaking_news_business/

⁵² Arndt C & Lewis J (2000). *The macro implications of HIV/AIDS in South Africa: A preliminary assessment*. *South African Journal of Economics*, 68(5): 856-87.

⁵³ Nattrass N (2002). *AIDS, growth and distribution in South Africa*. *CSSR Working Paper No 7*. Centre for Social Science Research, University of Cape Town. Findes på <http://www.cssr.uct.ac.za/papers/wp7.zip>.

⁵⁴ Mineindustrien, som historisk set har været afhængig af vandrende arbejdskraft, har været med til at forme skabelonen til de sociale forbindelser, som epidemien til sidst vil slå ud, og en række firmaer, der beskæftiger sig med produktion og finansielle serviceydelser har indført højtprofilerede antiretrovirale behandlingsprojekter for nogle af deres ansatte foruden hiv-forebyggende aktiviteter.

⁵⁵ UNDP (2003). *South Africa: Human Development Report 2003. The Challenge of Sustainable Development in South Africa: Unlocking People's Creativity*. Pretoria, UNDP.

af arbejdskraft på grund af aids⁵⁶. Virkningerne har været særligt hårde for arbejdstagere med kvalifikationer på mellem- eller lavere niveau.

Der lægges nu ofte låg over sygedagpengene på et niveau, der er alt for lavt til, at udgifterne til alvorlige sygdomme eller ulykker kan dækkes, mens virksomhederne har skåret ned på deres bidrag og kræver, at medarbejderne betaler en større del af præmierne for de samme ydelser. Allerede ved århundredeskiftet havde over en tredjedel af arbejdstagerne med adgang til en sygesikringsordning i gennemsnit trukket sig ud af ordningen, fordi de ikke havde råd til at betale bidragene.⁵⁷ Ifølge et af Sydafrikas største forsikringsselskaber 'bæres byrden af udgifter til lægehjælp og medicin af de ansatte'.⁵⁸ Regulerende ændringer, der blev fremsat af regeringen i 2006, kunne forbedre nogle arbejdstageres adgang til sygesikringsordningerne, men løsarbejdere kan sandsynligvis ikke drage nytte af dem. Desuden er der også sket en større ændring fra pensionsordninger med afgrænset ydelse til ordninger med afgrænsede bidrag (sidstnævnte giver kun ringe hjælp til arbejdstagere, der for eksempel er blevet syge, mens de er i deres bedste alder).⁵⁹

Nettovirkningen har været en vedvarende beskæring af reallønnen og ydelserne til sydafrikanere med formel ansættelse – på et tidspunkt, hvor de og deres familier står i øget fare for at blive alvorligt syge og dø alt for tidligt. Imidlertid er masserne af løsarbejdere og arbejdsløse overladt til at klare sig selv.

Denne form for justering sætter mange virksomheder (især de større) i stand til at undgå epidemiens værste virkninger. Men mange tusind virksomheder har ikke denne undvigende behændighed. Efterhånden som epidemien tærer på husstandsindkomsten, kunne de mindre virksomheder blive hårdt ramt – navnlig de, som er stærkt afhængige af de fattige husstandes handel, som for eksempel jævne detailhandlere, de lokale spaza-butikker (uformelle nærkøbmænd) og mikrovirksomheder.

På den måde socialiseres mange af udgifterne til epidemien, sendes tilbage til og hober sig op i de fattiges liv, hjem og nabolag. Der er en omfattende, tilbagegående omforde-

---

⁵⁶ Bureau for Economic Research (2004). *The impact of HIV/AIDS on selected business sectors in South Africa, 2004*. Oktober. Stellenbosch.

⁵⁷ Se 'Will your trustee fund survive AIDS?' *Old Mutual Trustee Times*. Februar 2000. Johannesburg, citeret i Rosen & Simon (2003:132).

⁵⁸ Old Mutual (2003). *Old Mutual Healthcare Survey 2003*. Cape Town. Se <http://www2.oldmutual.com/CR/reports/ccr/2003/indicators/economic/customers/needs.htm>.

⁵⁹ Ordninger med afgrænset ydelse giver langtidsstøtte til de afdøde arbejdstageres ægtefæller (hvilket giver virksomhederne væsentlige udgifter). Ordninger med afgrænsede bidrag giver et engangsbeløb, der svarer til det samlede beløb, som arbejdsgiveren og arbejdstageren har indbetalt indtil ansættelsens sidste dag. I 2000 havde næste tre fjerdedel af 800 pensionskasser ordninger med afgrænsede bidrag mod blot en fjerdedel i 1992.

ling af risiko og ansvar på vej.

En ny bølge af aktivisme

Af og til luftes forventningen om, at aids vil forstærke det rene, desperate behov og opflamme udfordringer møntet på staten. Erfaringer andre steder i det sydlige og østlige Afrika viser, at en sådan mobilisering og aktivisme drevet af behov eller berettigelse er relativt sjælden. Imidlertid kan Sydafrikas nyere historie med storstilet og udbredt politisk aktivisme placere det i en særlig kategori – hvilket Treatment Action Campaign's (TAC) dramatiske opståen i slutningen af 1990'erne kan tyde på.

Som en uafhængig sammenslutning af organisationer og enkeltpersoner har TAC brugt diskursen om menneskelige og socioøkonomiske rettigheder – og dermed underforstået også den sydafrikanske befrielseskamps diskurs – til med held at udfordre regeringens politik, øge offentlighedens opmærksomhed om AIDS og AIDS-behandlingen og sætte gang i alternative græsrodsprojekter. Der fandt et tidligt gennembrud sted, da TAC (som en 'ven af retten') gik ind i en retssag, som var blevet indgivet af 39 lægemiddelvirksomheder mod den sydafrikanske regering. Ved at hjælpe med til at mobilisere et imponerende galleri af nationale rets- og sundhedsekspertter, ved at udnytte et internationale net af 'antiglobaliserings-' og aids-aktivisme og ved at fremhæve lægemiddelbranchens glubske udnyttelse af indtjeningsmulighederne, hjalp TAC med til at vanære selskaberne nok til, at de trak deres retssag tilbage. Denne form for taktisk snuhed blev et symbol på TAC-aktivisme.

Ved at kombinere protester i retssalene med direkte handling og mobilisering af græs-rødderne samt smede taktiske alliancer med andre sociale sammenslutninger (især fagbevægelsen og dele af kirken) opfandt TAC den mest succesrige tilpasning af befrielseskampens traditioner, der er set siden 1994. Særlig snedigt i begyndelsen var det tve-tydige forhold, det indledte til regeringen, hvor TAC på samme tid agerede som kritiker, vagthund og tilhænger. Men i 2003 aftog denne taktiske behændighed, da regeringens stejlhed (først med hensyn til iværksættelsen af en plan om forebyggelse af smitte fra mor til barn, dernæst med hensyn til en national strategi for antiretroviral behandling) gjorde det nødvendigt at trække linjerne skarpere op. Alligevel har et projekt, der samler græsrodsuddannelse og mobilisering, taktisk aktivisme, snedig brug af medierne og stærk politisk forsknings- og analysekapacitet, resulteret i adskillige større sejre – ikke mindst den sydafrikanske regerings beslutning i midten af 2003 om at udvide aids-behandlingen og tilvejebringelsen af pleje via det offentlige sundhedssystem.

Varsler dette en bølge af bredere radikal mobilisering og organisation i jagten på sociale ændringer, hvor aids tjener som en slags prisme for yderligere grunde til klage og udæk-

kede behov? TAC hjalp bestemt med til at legitimere og give gyldighed til den progressive rettighedsbaserede kritik, protestaktioner og politiske interventioner i en periode, hvor de sædvanligvis blev dæmoniseret af regeringen indefra som et udslag af reaktionære, ødelæggende tendenser. Hovedsageligt takket været TAC er sundhed (og især aids) blevet det eneste område, hvor statens monopol på politikplanlægning er blevet synligt og angrebet med held på en vedvarende måde siden 1994, som Greenstein (2003)⁶⁰ har bemærket. Men tiden vil vise, om TAC kan tilpasse sig strategisk til den nuværende virkelighed lige så behændigt, som det tilpassede sig taktisk til de politiske muligheder i dets tidlige år. Det er spørgsmålet, om TAC kan forvandle sig til, eller afføde, en mere ekspansiv social bevægelse.

Hvad kan der gøres?

Aids-epidemien er knyttet uløseligt sammen med de sociale relationer, som genskaber ulighed og afsavn. I den henseende afslører den, den verden vi lever i, og understreger behovet for at forandre den.

Det er en iøjnefaldende, langsigtet udfordring at forhindre spredningen af hiv mere effektivt. Det bliver lidt af et kunststykke. Der er visse beviser på en positiv adfærd ændring blandt unge sydafrikanere (herunder øget brug af kondomer og afholdelse fra tilfældig sex), men det står endnu ikke klart, om de er betydningsfulde nok til at bremse epidemiens fremmarch.

Omfanget af epidemiens virkning skabes også af den hastighed og det omfang, hvormed den antiretrovirale (ARV) behandling stilles til rådighed, og af, i hvor høj grad behandlingen bliver overholdt. Det kræver universel og økonomisk mulig adgang til ARV-behandlingen sammen med tuberkulosebehandlingen samt en gennemarbejdning af det hjemme- og nærsamfunds baserede plejesystem.

I et samfund, hvor millioner er forarmede midt i overfloden, understøttes alt dette af en mere fundamental udfordring, der er forankret i nogle af de samme, elementære behov og krav, som gav stødet til Sydafrikas frigørelseskamp: forjagende sygdom, afsavn og udelukkelse. Aids understreger behovet for en omfattende social pakke, som udgør en del af et helhedsprojekt med omfordeling og erkendelse af rettigheder. Det bør omfatte beskyttet fødevarer sikkerhed, tilvejebringelse af økonomisk mulig adgang til (det vil sige uden spekulation i fortjeneste) vigtige tjenesteydelser, jobskabelse i stor stil og beskyttelse af arbejdstagernes rettigheder samt opretning af sociale overførsler efter opståede

---

⁶⁰ Greenstein R (2003). *State, civil society and the reconfiguration of power in post-apartheid South Africa*. Afhandling fremlagt på WISER-seminar. 28. august. University of Witwatersrand. Johannesburg.

behov. Sydafrikas udvikling skal med andre ord have en meget stærkere udligningsmæssig karakter.

På kort sigt kræver systemet med sociale overførsler en radikal, progressiv gennemgang, som bør omfatte indførelsen af et universelt socialsikringsinstrument, som kan give et minimum af social støtte, som for eksempel 'basisunderstøttelsen', et begreb, som er blevet forsvaret af fagforeninger, kirkeorganisationer og en stor del af NGO-sektoren i flere år allerede.⁶¹ Fattige husstande er stærkt afhængige af sociale overførselsindkomster – så meget mere de, som er ramt af helbredsmæssige kriser (Booyesen & Bachmann, 2002). Det nuværende system spoles imidlertid af adskillige hindringer, såsom indkomstprøvning, stramme berettigelseskriterier og høje relative udgifter til ansøgning om understøttelse (Liebenberg, 2002). Udgifterne til velfærd var i 2005 over 3 % af bruttonationalproduktet,⁶² og Finansministeriet har hævdet, at en yderligere ekspansion ikke var økonomisk bæredygtig. Kravet er omstridt på grund af økonomien. Det antyder også, at de sociale overførselsindkomster fungerer som en form for velgørenhed, til trods for rigelige beviser på deres livsvigtige, udviklende og efterspørgselsfremmende funktioner i den sydafrikanske kontekst.⁶³ Finansiell simulering viser for eksempel, at en 'basisunderstøttelse' på blot R100 (US\$ 14) pr. måned kunne bidrage væsentligt til at reducere fattigdom og ulighed i Sydafrika.⁶⁴

To verdener

Det står klart, at aids lemlæster og ødelægger. I et samfund med Sydafrikas karakteristika sker det med udbredt diskriminering, som trives under og forværrer eksisterende uligheder. I kølvandet på denne epidemi – som kommer til at vare endnu en generation og måske længere – kan Sydafrika forvente endnu større forarmelse og intensiveret polarisering. Men epidemien understreger også det faktum, at millioner af sydafrikanere

---

⁶¹ Se for eksempel, Liebenberg S (2002). *Universal access to social security rights: Can a basic income grant meet the challenge?* ESR Review, 3(2). September. University of Western Cape. Findes på http://www.communitylawcentre.org.za/ser/esr2002/2002sept_universal.php#universal.

⁶² Carol Paton. 'Social welfare spending: no end in sight.' *Financial Mail*. 25. februar 2005. <http://www.fm.co.za/cgi-bin/pp-print.pl>

⁶³ Shepherd A (2004). *Policy paper on social protection*. September. ODI (Findes på <http://www.sed.manchester.ac.uk/idpm/research/events/february2005/documents/Shepherd.doc>); Economic Policy Research Institute (EPRI) (2004). *The social and economic impact on South Africa's social security system*. Rapport bestilt af The Directorate: Finance and Economics. 30. september. Cape Town; ILO (2003). *Capacity-Building Programme on Gender, Poverty and Employment*. GPE Regional Brief Southern Africa. May. Geneva, National Policy Group (ILO). (Findes på <http://www.ilo.org/public/english/employment/skills/informal/gpe/download/brief/7.pdf>); Committee of Inquiry into a Comprehensive System of Social Security for South Africa (2002a). *Committee reports of the Taylor Committee into a social security system for South Africa - Committee Report No 8: Poverty, Social Assistance and the Basic Income Grant*. Department of Social Development. Pretoria (Findes på www.sarprn.org.za/CountryPovertyPapers/South-Afrika/taylor/report8.php).

⁶⁴ Se for eksempel Le Roux P (2003). 'Financing a Universal Income Grant in South Africa.' *Social Dynamics*, 28(2): 98-121, citeret i Natrass (2004).

gennemgår lidelser, som er ekstraordinære, men tragisk nok ikke usædvanlige. Aids understreger den centrale udfordring, som Sydafrika står over for: At gøre det, der i dag er den oprivende dagligdag for millioner til en ekstraordinær prøvelse for de få.

Liste over bogens forfattere

Patrick Bond

Patrick Bond er ekspert i politisk økonomi og har i mange år været involveret i forskning og NGO-arbejde bl.a. omkring de sorte bysamfunds sociale problemer og i den internationale anti-globaliseringsbevægelse. Han er professor ved School of Development Studies på universitetet i KwaZulu-Natal, hvor han er leder af Centre for Civil Society og beskæftiger sig med forskning i social retfærdighed, samt energi- og vandproblematikker.

Linda Chisholm

Professor Chisholm er forskningsdirektør for Child, Youth, Family and Social Development området under Sydafrikas humanistiske forskningsråd, Human Research Council. Hun har arbejdet på flere forskellige universiteter i Sydafrika og i udlandet med uddannelsespolitiske spørgsmål. Hun har været formand for adskillige parlamentsnedsatte udvalg og komitéer.

Eddie Cottle

Eddie Cottle er græsrodsaktivist og forsker. Han har haft ledelseposter i flere af den nye venstrefløjs NGO'er og er bl.a. engageret i Umzabalazo we Jubilee og Social Movements Indaba.

Stephen Gelb

Stephen Gelb er direktør for EDGE-instituttet, der er en tænketank for politøkonomiske analyser, og gæsteprofessor i økonomi ved Witwatersrand-universitetet i Johannesburg. Han har arbejdet som anti-apartheidaktivist i Canada, som planlægningsanalytiker ved Development Bank of Southern Africa og har undervist i politisk økonomi ved universitetet i York og University of Durban-Westville. Hans institut har leveret konsulentydelse til ANC, COSATU, Det sydafrikanske Kirkeråd, adskillige sydafrikanske ministerier, Verdensbanken, UNCATD og UNIDO.

Gorm Gunnarsen

Gorm Gunnarsen har en kandidatgrad i historie og en ph.d. fra Københavns Universitet, hvor han også har haft ansættelse som amanuensis og ekstern lektor. Han underviser i historie og engelsk på Christianshavns Gymnasium. Han har deltaget i den danske anti-apartheidbevægelse siden 1978 og var formand for Sydafrika Kontakt gennem 1990'erne. Han har skrevet flere bøger om Sydafrika og solidaritetsspørgsmål.

Fred Hendricks

Fred Hendricks er dekan ved Rhodes University i Grahamstown i Sydafrika. Han er pro-

fessor i sociologi og har været leder af de sociologiske institutter både ved Rhodes og ved University of the Western Cape. Han tog sin ph.d. i sociologi ved universitetet i Uppsala i Sverige. Han er formand for Sydafrikas sociologiske forening.

Jonathan Jansen

Jonathan D. Jansen er dekan for Fakultetet for Uddannelse ved University of Pretoria og vicepræsident for Det sydafrikanske Videnskabsakademi. Han tog sin kandidatgrad ved Cornell University og sin doktorgrad i uddannelsesplanlægning ved Stanford University. Hans seneste bog er et komparativt studie af uddannelseslovgivningen i Sydafrika og i USA. Han har skrevet artikler om uddannelsesreform i bl.a. Harvard Educational Review og Journal of Educational Change. Han blev for nylig udnævnt til æresdoktor i uddannelsesforskning ved universitetet i Edinburgh og har modtaget flere priser.

Pallo Jordan

Pallo Jordan er fungerende kulturminister (Minister of Arts and Culture) i Sydafrika. Han blev leder af ANCs Forskningsenhed i 1980. Han har været medlem af ANCs øverste ledelse siden 1985. Pallo Jordan blev taget i ed som parlamentsmedlem og minister for post- og telekommunikation i 1994. I 1996 var han miljø- og turismeminister. Mellem 1999 og 2004 var han formand for parlamentets udenrigsudvalg. I april 2004 udnævnte præsident Mbeki Dr. Jordan til kulturminister.

Patrick Mac Manus

Patrick Mac Manus har gennem 30 år været engageret i danske solidaritetsbevægelser. I de turbulente år før 1990 var han formand for den danske anti-apartheidbevægelse (Sydafrikakomiteerne/LSA). Han har beskæftiget sig med historie, filosofi og afrikanske studier. Han har undervist ved adskillige danske uddannelsesinstitutioner og har udgivet digte og bøger om afrikansk kultur.

Neva Seidman Makgetla

Dr. Makgetla tog sin bachelorgrad ved Harvard University og sin ph.d. i økonomi i Berlin. Hun har undervist i økonomi på flere universiteter i både Afrika og USA, bl.a. University of the Witwatersrand. Hun har arbejdet i den sydafrikanske regerings RDP-kontor som øverste chef for det finanspolitiske område og som forskningsdirektør i Arbejdsministeriet. Fra begyndelsen af 2001 har hun været leder af fagbevægelsen COSATUs planlægningsenhed.

Hein Marais

Hein Marais er en sydafrikansk forfatter og journalist. Han har skrevet en række bøger udgivet af anerkendte universitetsforlag, bl.a. "South Africa: Limits to Change — The

Political Economy of Transition”, ”To the Edge: AIDS policy in South Africa” og senest ”Buckling: The impact of AIDS in South Africa”, samt talrige essays og artikler om den politiske udvikling i Sydafrika. Han er medforfatter af FNs Rapport om den globale AIDS-epidemi fra 2002, og siden 2001 har han været hovedforfatter til FNs årlige ”AIDS Epidemic Update Report”.

Morten Nielsen

Morten Nielsen har i mange år arbejdet som formand og koordinator for Sydafrika Kontakt (SAK), den tidligere danske anti-apartheidbevægelse, der har fortsat sit arbejde med bistandsprojekter i det sydlige Afrika. Han har også arbejdet som journalist i den danske NGO-sektor og har været initiativtager til en række bogprojekter.

Lungisile Ntsebeza

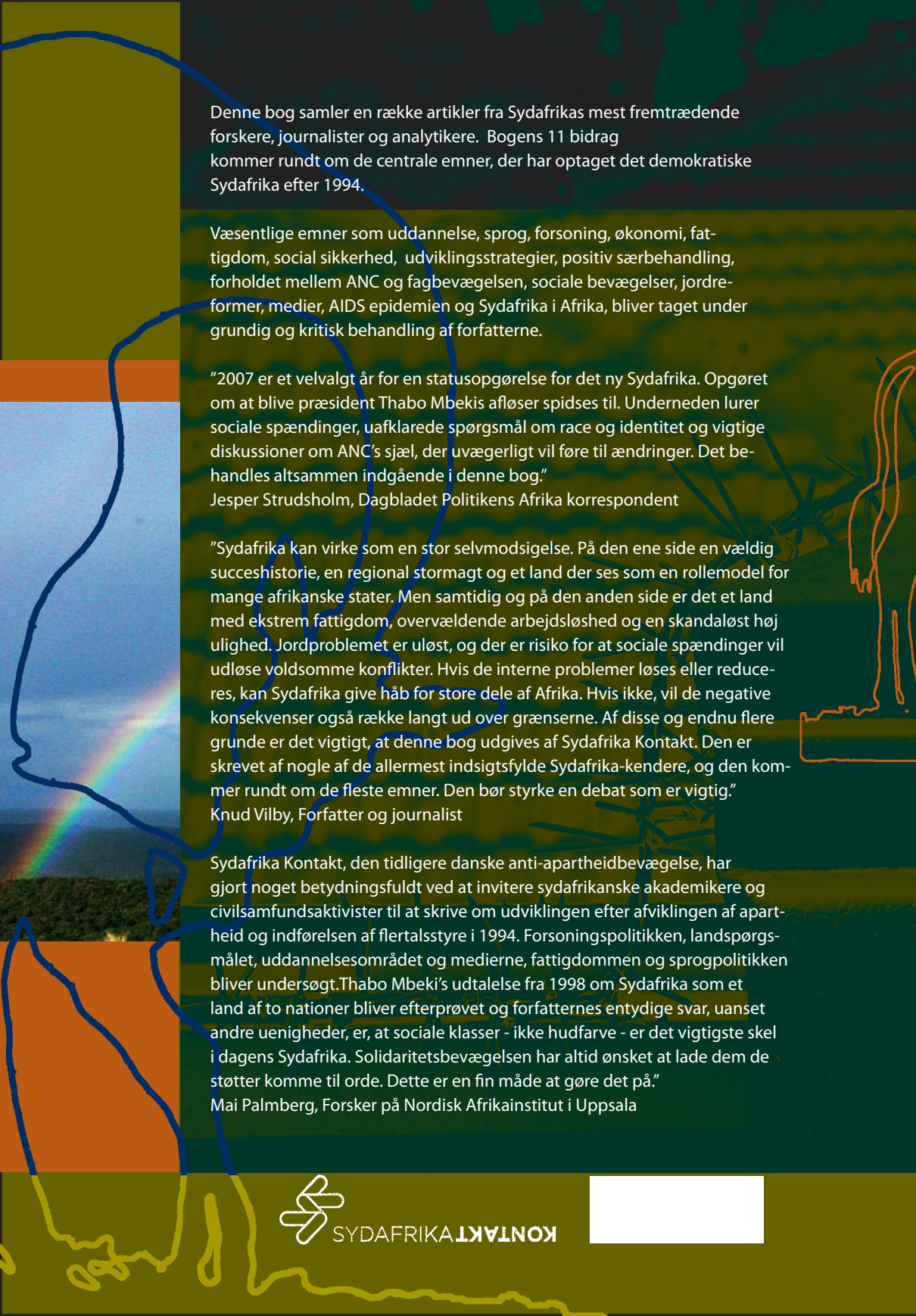
Dr. Lungisile Ntsebeza er lektor og leder af The Land and Governance Research Group ved Sociologisk Institut på University of Cape Town. Han er også seniorforsker i Democracy and Governance Unit under Human Sciences Research Council, Det humanistiske Forskningsråd. Hans bog ”Democracy Compromised: Chiefs and the Politics of Land in South Africa” udkom i 2005. Ntsebeza har sammen med Ruth Hall også redigeret ”Land Reform in South Africa” i 2006.

Kwesi Kwaa Prah

Kwesi Kwaa Prah er professor emeritus i sociologi ved University of the Western Cape og professor extraordinary ved University of South Africa. Han er for tiden direktør for Centre for Advanced Studies of African Society (CASAS), der befinder sig i Cape Town.

Hans Erik Stolten

Hans Erik Stolten har en kandidatgrad og en ph.d. i historie fra Københavns Universitet, hvor han har været ansat som ekstern lektor og forskningsadjunkt ved Center for Afrika-studier. Han har virket som forfatter og konsulent på Den Store Danske Encyklopædi og har arbejdet for Rigsarkivet. Han har været redaktør og medforfatter af bøger om sydafrikansk historie og om anti-apartheidbevægelsen. Han var i flere år ansat som forsker ved Nordisk Afrikainstitut i Uppsala i Sverige.

Denne bog samler en række artikler fra Sydafrikas mest fremtrædende forskere, journalister og analytikere. Bogens 11 bidrag kommer rundt om de centrale emner, der har optaget det demokratiske Sydafrika efter 1994.

Væsentlige emner som uddannelse, sprog, forsoning, økonomi, fattigdom, social sikkerhed, udviklingsstrategier, positiv særbehandling, forholdet mellem ANC og fagbevægelsen, sociale bevægelser, jordreformer, medier, AIDS epidemien og Sydafrika i Afrika, bliver taget under grundig og kritisk behandling af forfatterne.

"2007 er et velvalgt år for en statusopgørelse for det ny Sydafrika. Opgøret om at blive præsident Thabo Mbekis afløser spidses til. Underneden lurer sociale spændinger, uafklarede spørgsmål om race og identitet og vigtige diskussioner om ANC's sjæl, der uvægerligt vil føre til ændringer. Det behandles altsammen indgående i denne bog."

Jesper Strudsholm, Dagbladet Politikens Afrika korrespondent

"Sydafrika kan virke som en stor selvmodsigelse. På den ene side en vældig succeshistorie, en regional stormagt og et land der ses som en rollemodel for mange afrikanske stater. Men samtidig og på den anden side er det et land med ekstrem fattigdom, overvældende arbejdsløshed og en skandaløst høj ulighed. Jordproblemet er uløst, og der er risiko for at sociale spændinger vil udløse voldsomme konflikter. Hvis de interne problemer løses eller reduceres, kan Sydafrika give håb for store dele af Afrika. Hvis ikke, vil de negative konsekvenser også række langt ud over grænserne. Af disse og endnu flere grunde er det vigtigt, at denne bog udgives af Sydafrika Kontakt. Den er skrevet af nogle af de allermost indsigtfulde Sydafrika-kendere, og den kommer rundt om de fleste emner. Den bør styrke en debat som er vigtig."

Knud Vilby, Forfatter og journalist

Sydafrika Kontakt, den tidligere danske anti-apartheidbevægelse, har gjort noget betydningsfuldt ved at invitere sydafrikanske akademikere og civilsamfundsaktivister til at skrive om udviklingen efter afviklingen af apartheid og indførelsen af flertalsstyre i 1994. Forsoningspolitikken, landspørgsmålet, uddannelsesområdet og medierne, fattigdommen og sprogpolitikken bliver undersøgt. Thabo Mbeki's udtalelse fra 1998 om Sydafrika som et land af to nationer bliver efterprøvet og forfatternes entydige svar, uanset andre uenigheder, er, at sociale klasser - ikke hudfarve - er det vigtigste skel i dagens Sydafrika. Solidaritetsbevægelsen har altid ønsket at lade dem de støtter komme til orde. Dette er en fin måde at gøre det på."

Mai Palmberg, Forsker på Nordisk Afrikainstitut i Uppsala

SYDAFRIKA KONTAKT

